

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Серія: Монографії ч. 20

ІВАН ОВЕЧКО

ЧЕХОВ І УКРАЇНА

(Походження А. П. Чехова, його зв'язки з Україною
й українські елементи в житті і творчості письменника)

З передмовою

Василя Лева

МЮНХЕН — ГРИЛІ 1973

Знаменитый
и известный - г. ул.
Стр. 19-20 - стр.
Альманах -

~~1973~~ 1973

ІВАН ОВЕЧКО
ЧЕХОВ І УКРАЇНА

Бл.пам"яті
проф.д-ра Н.ПОЛОНСЬКОЇ-ВАСИЛЕНКО
П р и с в я ч у є т ь с я

UKRAINIAN FREE UNIVERSITY
UKRAINISCHE FREIE UNIVERSITÄT • UNIVERSITÉ UKRAINIENNE LIBRE

Series: Monographs • Reihe: Monographien • Serie: Monographies

Band 20 Vol.

IWAN OWECHKO

CHEKHOV AND UKRAINE — A. P. Chekov's ancestry, his relationship to Ukraine and the Ukrainian elements in his life and works.

TSCHECHOV UND DIE UKRAINE — A. P. Tschechovs Abstammung, seine Beziehungen zur Ukraine und ukrainische Elemente in seinem Leben und seinen Werken.

TCHEKOV ET L'UKRAINE — Ascendance et liens Anton Tchekov et l'Ukraine. Eléments ukrainiens dans sa vie et dans son oeuvre littéraire.

Preface — Vorwort — Préface

by

WASYL LEW

MÜNCHEN — GREELEY

1973

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Серія: Монографії ч. 20

ІВАН ОВЕЧКО

ЧЕХОВ І УКРАЇНА

(Походження А. П. Чехова, його зв'язки з Україною
й українські елементи в житті і творчості письменника)

З передмовою

Василя Лева

diasporiana.org.ua

МЮНХЕН — ГРИЛІ 1973

Copyright 1973
by
Iwan Owechko
(Ukrainian Free University)

ВСІ АВТОРСЬКІ ПРАВА ЗАСТЕРЕЖЕНІ

/У більшій чи меншій мірі використання цієї праці - тільки за дозволом автора або Українського Вільного Університету/

Тираж - 1000 прим.

Printed in U.S.A.

З М І С Т

СТОР.

ПОКАЖЧИК ЗМІСТУ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ.....	6
ПОКАЖЧИК ЗМІСТУ НІМЕЦЬКОЮ МОВОЮ.....	7
ПОКАЖЧИК ЗМІСТУ ФРАНЦУЗЬКОЮ МОВОЮ.....	8
РЕЗЮМЕ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ.....	9
РЕЗЮМЕ НІМЕЦЬКОЮ МОВОЮ.....	12
РЕЗЮМЕ ФРАНЦУЗЬКОЮ МОВОЮ.....	15
ВІД УПОРЯДНИКА ВИДАННЯ.....	19
П Е Р Е Д М О В А проф.д-ра Василя ЛЕВА.....	21
В С Т У П.....	23
І.А.П.ЧЕХОВ І ЙОГО ДОБА.....	31
Соціально-політичний стан другої половини 19-го ст.в Росії й Україні.Літературні процеси в добі Чехова,Його світогляд і особливність у його середовищі.	
II.РОДОВІД-ПОХОДЖЕННЯ І РІДНИЙ КРАЙ ЧЕХОВА.....	50
Чехов сам про себе і своє українське походження.Українізми в листуванні Чехова.Сучасники про його походження і характер.Відношення Чехова до рідного краю.Промовчування і фальшування російських критиків.	
III.ЧЕХОВ І ЙОГО СУЧАСНИКИ,ЇХ ВЗАЄМВІДНОСИНИ І ВПЛИВИ.....	77
Григорович,Короленко,Плещев,Білоусов,Потапенко,Линтварьови,Заньковецька,Смагіни,Полонський,Чайковський,Семашко,Іваненко,Сергієнко,Репін,Харченко.	
IV.УКРАЇНСЬКІ ЕЛЕМЕНТИ В ТВОРЧОСТІ ЧЕХОВА.....	105
Українські місця,дійові особи,мотиви в творах Чехова й українізми в них.Чехов і Гоголь.Чехов і Коцюбинський.Впливи й аналогії.	
V.В И С Н О В К И.....	141
VI.БІБЛІОГРАФІЯ.....	145
ПОКАЖЧИК ВИДАНЬ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ.....	149

Copyright 1973
by
Iwan Owechko
(Ukrainian Free University)

ВСІ АВТОРСЬКІ ПРАВА ЗАСТЕРЕЖЕНІ

/У більшій чи меншій мірі використання
цієї праці - тільки за дозволом автора
або Українського Вільного Університету/

Тираж - 1000 прим.

Printed in U.S.A.

З М І С Т

СТОР.

ПОКАЖЧИК ЗМІСТУ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ.....	6
ПОКАЖЧИК ЗМІСТУ НІМЕЦЬКОЮ МОВОЮ.....	7
ПОКАЖЧИК ЗМІСТУ ФРАНЦУЗЬКОЮ МОВОЮ.....	8
РЕЗЮМЕ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ.....	9
РЕЗЮМЕ НІМЕЦЬКОЮ МОВОЮ.....	12
РЕЗЮМЕ ФРАНЦУЗЬКОЮ МОВОЮ.....	15
ВІД УПОРЯДНИКА ВИДАННЯ.....	19
П Е Р Е Д М О В А проф. д-ра Василя ЛЕВА.....	21
В С Т У П.....	23
І. А. П. ЧЕХОВ І ЙОГО ДОБА.....	31
Соціально-політичний стан другої половини 19-го ст. в Росії й Україні. Літературні процеси в добу Чехова, його світогляд і особливості у його середовищі.	
II. РОДОВІД-ПОХОДЖЕННЯ І РІДНИЙ КРАЙ ЧЕХОВА.....	50
Чехов сам про себе і своє українське походження. Українізми в листуванні Чехова. Сучасники про його походження і характер. Відношення Чехова до рідного краю. Промовчування і фальшування російських критиків.	
III. ЧЕХОВ І ЙОГО СУЧАСНИКИ, ЇХ ВЗАЄМВІДНОСИНИ І ВПЛИВИ.....	77
Григорович, Короленко, Плещеев, Білоусов, Потапенко, Линтварьови, Заньковецька, Смагіни, Полонський, Чайковський, Семашко, Іваненко, Сергієнко, Репін, Харченко.	
IV. УКРАЇНСЬКІ ЕЛЕМЕНТИ В ТВОРЧОСТІ ЧЕХОВА.....	105
Українські місця, дійові особи, мотиви в творах Чехова й українізми в них. Чехов і Гоголь. Чехов і Коцюбинський. Впливи й аналогії.	
V. В И С Н О В К И.....	141
VI. БІБЛІОГРАФІЯ.....	145
ПОКАЖЧИК ВИДАНЬ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ.....	149

CONTENTS

PREFACE by Wasyl Lew	21
INTRODUCTION	23
A. P. CHEKHOV AND HIS TIMES	31
FAMILY LINEAGE AND NATIVE LAND OF CHEKHOV	50
CHEKHOV AND HIS CONTEMPORARIES — THEIR RELATIONSHIP AND INFLUENCE UPON EACH OTHER	77
THE UKRAINIAN ELEMENTS IN CHEKHOV'S WRITING	105
CONCLUSION	141
BIBLIOGRAPHY	145

INHALT

VORWORT von Wasyl Lew	21
EINFÜHRUNG	23
A. P. TSCHECHOV UND SEINE EPOCHE	31
TSCHECHOVS ABSTAMMUNG UND HEIMATLAND ..	50
TSCHECHOV UND SEINE ZEITGENOSSEN — BEZIEHUNGEN UND EINFLÜSSE	77
UKRAINISCHE ELEMENTE IN TSCHECHOVS WERKEN	105
BESCHLUSS	141
BIBLIOGRAPHIE	145

TABLE DES MATIÈRES

PRÉFACE — Wasyl Lew	21
INTRODUCTION	23
ANTON TCHÉKOV ET SON TEMPS	31
ASCENDANCE FAMILIALE ET PATRIE DE TCHÉKOV	50
TCHEKOV ET SES CONTEMPORAINS — RAPPORTS ET INFLUENCES MUTUELS	77
ELÉMENTS UKRANIENS DANS L'OEUVRE DE TCHÉKOV	105
CONCLUSION	141
BIBLIOGRAPHIE	145

SUMMARY

CHEKHOV AND UKRAINE

A. P. Chekhov's ancestry, his relationship to Ukraine and the Ukrainian elements in his life and works

A. P. Chekhov was born in the Ukraine and was of Ukrainian descent. However all of his writing was done in Russian. Therefore the task of the author of this research work was to analyze as to whether Chekhov's writings were influenced by Ukraine, his national descent, and by his Ukrainian contemporaries, and, if so, to what degree they influenced his life and works.

Monographs, biographies, and historical literary works so far published about Chekhov are limited only to mentioning his birth in Ukraine and only to some of his feelings toward the people and to places where he lived as a youth. But, concerning all of his creative work, his writings allegedly are the work of, as L. Tolstoy said, a "very Russian" writer. This is how almost all Russian critics and literary scholars, and, following them, literary historians of Western Europe, America, and of other countries describe Chekhov.

Is it so in reality?

In order to find the answer to this question, the author describes first in this work the times in which Chekhov lived and worked. Analyzing the political, cultural, and educational conditions in Russia and in Ukraine at that time, under the Tsarist regime, the author reaches the conclusion that A. P. Chekhov — a great Ukrainian talent — was forced to write in Russian if he wanted his works published.

Also, in the process of analyzing Chekhov's family lineage, it came to light that he not only was born in Ukraine, but was of Ukrainian descent on both his father's and mother's side. Chekhov considered himself an Ukrainian, and so did his famous contemporaries.

Besides the writer's works themselves, the researcher made full use of Chekhov's prolific correspondence, as well as of the as yet unpublished correspondence of Chekhov's sister, Maria, with Ukrainians living outside the U.S.S.R. who are in contact

with the author of this work. (Maria Chekhova died in 1957). The conclusion: Ukraine, the Ukrainians, Ukrainian literature, art, and customs were very close, dear, and akin to Chekhov, and that all this had a great imprint on the writer's creative work.

Being an original writer, Chekhov was not under the influence of any writer of Russian descent and very quickly freed himself from the temporary influence of L. N. Tolstoy. Instead, Chekhov was longest under the influence of another great Ukrainian who also wrote in Russian, N. Gogol.

The author paid special attention also to Chekhov's language in many of his works and letters. Chekhov made such mistakes while writing in Russian that testify to the fact that Chekhov thought in Ukrainian while writing (especially letters) in Russian. This fact is taken lightly by the Russian literary critics and by those all over the world who follow their writings.

Ukrainian elements in Chekhov's letters and works, comparison of his artistic ways of describing Ukrainian nature and landscapes with the ways of Ukrainian writers of his period who did write in Ukrainian, a thorough analysis of the family archives and correspondence, and of the relationships between Chekhov and other Ukrainian intellectuals of that time — all this gives us undeniable proof that Russian literature became richer, thanks to Chekhov's innate Ukrainian talent.

Even more than that. While analyzing some of Chekhov's masterpieces as to their subject matter and topics, as to the ways Chekhov depicted his positive heroes in his works, the author has revealed that Chekhov often contrasted positive types (characters) of Ukrainians with negative types of Russians, while he depicted the gloomy reality of Russian society of that time. The same thing also often occurs in the description of places of action and of the nature, ways of thinking, and acceptance of the world of the actors — Russians and Ukrainians.

Above all, the Russian literary critics and the literary critics and historians of the world are completely silent about Chekhov's sympathies with Ukrainian national aspirations and about undeniable originality (selfhood) and separateness of the Ukrainian language and culture, which Chekhov highly esteemed in his private life and in his writings. By the analysis of the descent, life and creative works of Chekhov, it has been proven that, although Chekhov lacked his own clearly defined concept of Ukrainian national liberation from Russian domination, he wasn't at all a "very Russian" writer, despite the fact that he wrote in Russian.

Chekhov's famous humor is a typical innate Ukrainian humor which was never known before or after Chekhov in the works of truly "very Russian" writers of Russian literature. In the person of A. P. Chekhov, Russian literature enriched itself with the great Ukrainian talent of a humorist and psychologist, the like of whom Russian literature never had had before in the persons of the so-called "great Russians".

ZUSAMMENFASSUNG

TSSCHECHOV UND DIE UKRAINE

A. P. Tschechovs Abstammung, seine Beziehungen zur Ukraine und ukrainische Elemente in seinem Leben und seinen Werken

Der in der Ukraine geborene Tschechov war auch ukrainischer Abstammung. Aber alle seine Werke schrieb er in russischer Sprache. Deshalb will Autor dieses Buches analysieren, ob und wie tief die Ukraine, Tschechovs ukrainische Abstammung und seine Zeitgenossen Einfluss auf sein Leben und seine Werke ausübten.

Bis jetzt erschienene Monographien, Biographien und Literaturwerke ueber Tschechov begrenzen sich auf die Erwaehnung seiner Geburt in der Ukraine und seiner Gefuehle ueber Leute und Plaetze seiner Jugendzeit. Was aber seine literarischen Werke betrifft, wird Tschechov geschildert als waere er wirklich, wie Lev Tolstoy einmal sagte, ein "sehr russischer" Schriftsteller. Fast alle russischen Literaturkritiker und Historiker betrachten Tschechov so und, in folgedessen, auch westeuropaeische, amerikanische u. a. Autoren.

Ist das wirklich so?

Um die Antwort auf diese Frage zu finden, beschreibt der Autor dieser Forschung zuerst die Epoche, in der Tschechov lebte und arbeitete. In dem der Verfasser die politischen, oekonomischen und kulturellen Zustaende in Russland und Ukraine in der damaligen Zeit unter Zarenregierung analysiert, kommt er zu der Folgerung, dass Tschechov — das grosse ukrainische Talent — um seine Werke veroeffentlichen zu koennen, gezwungen war, russisch zu schreiben.

Eine Untersuchung von Tschechovs Stammbaum brachte auch zu Tage, dass er nicht nur in der Ukraine geboren, sondern auch auf beiden Elternseiten ukrainischer Abstammung war. Ebenso betrachteten Tschechovs beruehmte Zeitgenossen ihn, so wie er es selbst tat, als Ukrainer.

Der Verfasser benutzte in seiner Arbeit nicht nur die Werke von Tschechov, sondern auch die sehr umfangreiche Sammlung von Privatbriefen des Schriftstellers, sowie auch zum Teil den

Briefwechsel seiner Schwester Maria mit ausser UdSSR lebenden Ukrainern, mit denen der Verfasser in Verbindung steht. (Maria Tschechova starb im Jahre 1957). Das Resultat ist: die Ukraine, ukrainische Literatur, Kunst und Sitten waren Tschechov so nahe, teuer und lieb, dass sich alles das sehr lebhaft in seinen Werken abspiegelte.

Tschechov, als ein origineller Schriftsteller, war von keinem Schriftsteller russischer Abstammung auf irgendeine Weise beeinflusst und befreite sich sehr schnell von einem zeitweiligen Einfluss von Lev Tolstoy. Dafuer stand er lange unter dem Einfluss von N. Gogol (Hohol), einem anderen grossen Ukrainer, der auch seine Werke in russischer Sprache schrieb.

Der Verfasser wendete auch besondere Aufmerksamkeit auf Tschechovs Sprache in vielen seiner Werke und Briefen. Die Sprachfehler, die Tschechov machte, verraten, dass er oft ukrainisch dachte (besonders in Briefen) waehrend er russisch schrieb. Diese Tatsache wird sehr oft von den russischen Literaturkritikern, sowie auch von ihren Nachahmern in aller Welt, ignoriert.

Die ukrainischen Elemente in Tschechovs Briefen und Werken, die Art und Weise, wie er die ukrainische Natur und Landschaft beschrieb mit der Aehnlichkeit der Art und Weise ukrainischer Schriftsteller, die in seiner Zeit ukrainisch schrieben, dazu grundliche Analyse seines Familienarchives und seiner Korrespondenz, sowie auch das Verhaeltniss zwischen Tschechov und ukrainischen Intellektuellen seiner Zeit — das alles gibt uns unwiderlegbare Beweise, dass sich durch Tschechov die russische Literatur sehr bereicherte dank des ihm angeborenen ukrainischen Talents.

Aber das ist nicht alles. Der Verfasser enthuelle auch, dass Tschechov, um die duestere Wirklichkeit der russischen Gesellschaft seiner Zeit zu schildern, oft Ukrainer als positive Charakter fuer seine Werke aussuchte, waehrend er die russischen als negative darstellte. Dasselbe geschieht, wenn es um die Handlungsorte die Naturbeschreibung (Russland — Ukraine), das Denken oder die Weltanschauung der Wirkungspersonen (Russen — Ukrainer) in seinen Werken geht.

Die russischen Literaturkritiker, sowie auch Kritiker und Historiker der ganzen Welt, schweigen sich voellig ueber Tschechovs Sympathie zu dem ukrainischen nationalen Streben und auch ueber die Originalitaet, Eigenartigkeit und Selbstaeendigkeit der ukrainischen Sprache und Kultur aus, die Tschechov in seinem Privatleben und in seinen schoepferischen Werken sehr hoch achtete. Durch die Analyse der Abstammung Tschechovs, seines

Lebens und seiner Werke wurde bewiesen, dass Tschechov, obwohl er kein klares definitives Konzept ueber die Befreiung der Ukraine von der russischen Herrschaft hatte und selber in russischer Sprache schrieb, gar kein so "sehr russischer" Schriftsteller war.

Tschechovs Humor ist ein typisch Ukrainern angeborener Humor, der bei wirklich "sehr russischen" Schriftstellern in der russischen Literatur vor und nach Tschechov unbekannt ist. Tschechov bereicherte die russische Literatur als literarischer Psychologe mit seinem grossen ukrainischen humoristischen Talent, eine Kombination die die russische Literatur bei den sogenannten "Grossrussen" nie hatte.

RESUME

TCHEKOV ET L'UKRAINE

Ascendance et liens entre Anton Tchékov et l'Ukraine. Eléments ukrainiens dans sa vie et dans son oeuvre littéraire.

Anton Tchékov est né en Ukraine d'ascendance ukrainienne. Ce nonobstant, toute son oeuvre se fit en russe. Par conséquent, la tâche de l'auteur de cette étude est d'analyser l'oeuvre de Tchékov dans le but d'y chercher les influences ukrainiennes dues à ses origines et à ses compatriotes et, le cas échéant, de déterminer dans la mesure du possible jusqu'à quel point ces éléments ont exercé une influence sur son oeuvre.

Tout ce qui a paru jusqu'à présent sur la vie et l'oeuvre d'Anton Tchékov — monographies, biographies, oeuvres d'histoire littéraire — se borne à la mention de sa naissance en Ukraine et de ses sentiments envers les gens et les endroits de sa jeunesse. Toutefois pour Léon Tolstol, l'oeuvre de Tchékov est celle d'un écrivain "très russe". Cette opinion est celle de presque tous les critiques, russes et autres, et de presque tous les historiens littéraires.

Est-ce qu'il en est ainsi?

Pour répondre à cette question, l'auteur de ce livre se penche tout d'abord sur l'époque du grand écrivain. En examinant les conditions politiques, culturelles, économiques et éducatives qui régnaient en Russie et en Ukraine sous les tsars, l'auteur en vient à la conclusion que Tchékov — un grand talent ukrainien — a choisi le russe pour que son oeuvre puisse paraître.

Anton Tchékov, tout en étant d'origine ukrainienne du côté de ses deux parents, se considérait toujours comme Ukrainien et fut considéré comme tel par ses contemporains célèbres.

Tout en épluchant l'oeuvre littéraire du grand écrivain, l'auteur s'est penché sur la correspondance volumineuse de Tchékov et sur celle qu'entretenait Marie Tchékov, soeur de l'écrivain, avec certains expatriés ukrainiens avec qui l'auteur de ce livre est en contact. (Marie Tchekov est morte en 1957). Conclusion: Tchékov tenait beaucoup à toutes les manifestations litté-

aires, artistiques et folkloriques de l'Ukraine et éprouvait toujours une affection très spéciale pour ses compatriotes ukrainiens. Il en résulte une empreinte indélébile sur l'oeuvre créatrice tchékoviennne.

En écrivain original, Tchékov n'était sous l'influence de Tolstoi que pendant un bref moment, et ne subit l'influence d'aucun autre écrivain russe. L'écrivain qui exerça sur lui la plus grande influence fut l'Ukrainien Gogol qui, lui aussi, écrivait en russe.

L'auteur tient le plus grand compte du langage de Tchékov et dans son oeuvre littéraire et dans sa correspondance, et il y a trouvé, surtout dans la correspondance, de nombreuses fautes. Ceci indiquerait que Tchékov pensait en ukrainien tout en écrivant en russe. Il faut ajouter que les critiques, russes et autres, font peu de cas de ces lapsus.

Grâce à la découverte de nombreux éléments ukrainiens dans l'oeuvre et dans la correspondance de l'écrivain, et en comparant ses descriptions de personnages et de paysages ukrainiens avec celles de ses contemporains ukrainiens qui écrivaient en ukrainien, l'auteur établit un lien défini entre Tchékov et ses origines. Ceci ressort davantage lorsque l'auteur épiluche les archives familiales et examine les rapports qui existaient entre Tchékov et d'autres intellectuels ukrainiens de l'époque. En même temps, tout ceci démontre combien la littérature russe s'est enrichie du talent ukrainien d'Anton Tchékov.

On peut aller encore plus loin. En analysant quelques-unes des oeuvres de Tchékov pour y examiner la façon dont l'écrivain décrivait ses héros positifs, l'auteur démontre comment Tchékov faisait un contraste entre ses personnages positifs — des Ukrainiens, et ses personnages négatifs — des Russes, tout en montrant la morosité de la société russe de l'époque. On constate quelque chose de semblable dans la mise en scène, dans la façon de penser, dans la vue du monde, d'un côté la Russie, de l'autre l'Ukraine.

Plus que toute autre chose, les critiques littéraires et les historiens littéraires, russes et autres, passent sous silence la sympathie dont témoignait Tchékov en faveur des aspirations nationales ukrainiennes et feignent d'ignorer tout ce qui se rapporte, dans l'oeuvre de Tchékov, à une culture et à une langue ukrainiennes, langue et culture que Tchékov estimait dans sa vie et dans son oeuvre. En analysant l'héritage et l'oeuvre créatrice de Tchékov, l'auteur démontre de façon irréfutable que Tchékov n'était rien moins que l'écrivain "si russe" dont parle Tolstoi, bien qu'il se servit de la langue russe dans son oeuvre créatrice

et bien que ses idées sur la libération nationale de l'Ukraine ne fussent pas encore bien définies.

Il n'en reste pas moins vrai que l'humour de Tchékov est un humour ukrainien de telle façon que cet humour ne parait nulle part dans l'oeuvre des écrivains "si russes". Avec Tchékov, la littérature russe s'est enrichie du grand talent ukrainien d'un humoriste et d'un psychologue dont cette littérature des "grands Russes" n'avait jamais vu le pareil.

Антін Павлович Чехов

В І Д У П О Р Я Д Н И К А

Ця праця виходить окремим книжковим виданням у серії монографій Українського Вільного Університету завдяки фінансуванню з трьох джерел: частинно УВУ, частинно жертводавців на видавничий фонд, а найбільше самого автора праці. Через обмеженість фондів це видання виходить у сконденсованому вигляді, відносно малим накладом, офсетним друком машинописного тексту. Сподіваємось, що читачі цього українського видання, прочитавши книжку, переконаються в певній необхідності видати її якнайшвидше в поширеному вигляді, великим накладом і при відповідному технічному виконанні англійською мовою і допоможуть це зробити пожертвами на видавничий фонд.

На цьому місці слід висловити нашу найширшу подяку за допомогу в виданні цієї праці всім добродійцям-жертводавцям, без яких і це скромне видання не могло б вийти в світ. Імена їх подаємо на наступній сторінці цієї книжки. А тут хочемо окремо відмітити кількох прихильників української вільної науки поза Україною, які прийшли з допомогою цьому виданню не тільки найпершими, а й найбільшими сумами: проф. д-р Оксана ШАВЕС/БЕЗРУЧКО/ разом із м-р Софією ГАЄВ-СЬКОЮ/100 дол./, С. ЛЯШЕНКО з Англії/50 дол./ і Микола з Надією НОВАК/40 дол./.

При цьому слід зазначити, що одним із найревніших ентузіастів цього видання був п. Л. ЗЕЛІНСЬКИЙ із Вілліамстовну/ЗСА/, який не тільки грошовими датками, а й листами, дописами і закликами в пресі заохочував також інших до реалізації задуму.

Та все ж, мабуть, не було б ні цієї праці, ні її книжкового видання, коли б не вчасні і корисні поради в усьому, що торкалося задуму, п. Віктора СОЛЯНИКА з Болдеру/ЗСА/.

Усім їм, тут і на наступній сторінці згаданим, — щире спасибі!

І. О.

ДОБРОЧИНЦІ ЦЬОГО ВИДАННЯ

Плянуючи видати за відносно короткий час три книжки/в українській мові "ЧЕХОВ І УКРАЇНА" та "ВИБРАНІ СТАТТІ - ч. 4" - збірку статей, що були друковані в українській пресі в р.р. 1970-73, а потім "ЧЕХОВ І УКРАЇНА" в англійській мові, автор звернувся із закликом через пресу та листами до приятелів українського друкованого слова допомогти у виконанні того задуму. У відповідь на заклики і звернення до моменту виходу в світ цього видання відгукнулися такі доброді- жертовдавні:

- по 1 дол. - С. Микулинецький, Т. Копка, В. Качур, В. Ващенко, М. К.
- по 2 дол. - І. Сірий, М. Лавринюк, О. Федунець;
- 3 дол. - О. Мироненко;
- по 5 дол. - В. Панасенко, В. Пінчук, І. Ліленко, П. Касперський, Д. Скриль, І. Антонішин, Я. Тростянецький, П. Бучинський, Б. Стус, Б. Микитин, З. Захарчук, М. Федевич;
- 6 дол. - І. Е. Марусенко;
- 7 дол. - О. Л.
- по 10 дол. - Д-р Д. Рижевська, І. Гриньків, В. Єрега, П. Лихолай, З. Дончук, В. Тимошенко, О. Веселий, О. Гац, П. і К. Потапенко;
- по 15 дол. - всч. о. Т. Діателович, Є. Грінвальдт;
- 20 дол. - М. Антоненко;
- по 25 дол. - Л. Зелінський, І. Зіноватний, І. Смальців, З. Радченко, В. Купман;
- 40 дол. - М. і Н. Новак;
- 50 дол. - С. Ляшенко;
- 100 дол. - Проф. д-р Оксана Безручко-Шавес і Софія Гаєвська.

РАЗОМ = 542 дол.

Хоч, звичайно, ця сума - це лише частина потрібних грошей на видання вгорі згаданих видань/та й навіть на одне з них, все ж це - велика допомога, за що належить щира подяка всім жертводавцям. Про датки на видавничий фонд, які наспіють після виходу з друку цієї книжки, буде проголошено в пресі, а також і в англомовному виданні цієї праці.

У прилозі до цієї книжки надсилаються також картки-замовлення. Просимо всіх читачів доручити ті картки бажаним замовити це видання.

Висловлюємо також наше щире признання всім тим пресовим органам, які вміщенням закликів і оголошень сприяли/і сприятимуть у майбутньому/популяризації видань автора.

І. О.

П Е Р Е Д М О В А

Докторська дисертація Івана Овечка про Чехова й Україну спрямована на ствердження українського походження талановитого російського письменника і драматурга, існування українських елементів у його творах та впливів українського оточення на життя і творчість А.П.Чехова.

Чехов, що народився в українській сім'ї, поринув у життя змосковшеного населення міст України, тодішньої частини царської Росії, став російським письменником, хоч не раз покликувався на своє українське/хохлацьке/походження, часто навідувався до рідних місць в Україні, щоб, як казав, надихатися рідним повітрям. Українське походження Чехова проявилось теж у його творчості з українською й неукраїнською, загальнолюдською тематикою.

Д-р Іван Овечко, науковець, журналіст, есеїст і письменник, пера якого раніше вийшли збірки репортажів і нарисів про Бразилію/"ТИ БУВ ЧУЖИЙ", 1957/, поезій/"НЕ ПЛАЧ, УКРАЇНО!", 1965/, статей на різні теми/1967, 1969, 1970/ та оповідань і рецензій разом із другим виданням поезій /"ВИБРАНЕ", 1970/, простудіював усі доступні матеріали, що відносяться до походження і зв'язків Чехова з українською стихією, проаналізував його духовність на основі його творів, щоб упевнити себе й дослідників щодо проблеми походження Чехова й відпечатку цього в його творчості. В такий спосіб із притаманною йому наполегливістю й чіткістю та сумлінним дослідженням джерел і матеріалів д-р Овечко довів правду про походження великого російського письменника, що впливав на сучасне, а то й чужинецьке довкілля, як письменник модерністичного напрямку.

В цей спосіб автор цієї праці виявив ще одну, скривану москалями, правду про українські письменницькі таланти в російській літературі та про незавидне становище україн-

ської культури супроти згубних впливів московської гегемонії і перетягування та поривання українських талантів Москвою у своє культурне середовище і розбудовування московської культури й літератури коштом поневолюваного нею українського народу.

Тому працю д-ра І.Овечка, професора з Університету Північного Колорадо в ЗСА, треба привітати і відмітити її велике значення для виказування правди про Україну на одному з відтинків її культурних вартостей і здобутків.

Василь Лев

Проф. д-р Василь ЛЕВ
Директор Делегатури
Українського Вільного Університету
в ЗСА

В С Т У П

Тема цієї праці - "Чехов і Україна" - до деякої міри оригінальна як для українського читача, так і чужинецького. Антін Павлович Чехов відомий усьому світові як російський письменник, бо, мовляв, писав по-російському, і ні його походження та ніякі досліді його життя і творчості не змінять цього.

Автор цієї праці іншої думки: хоч сам факт писання даною мовою автоматично вводить письменника в дану літературу, це ще не значить, що через те письменник перестас бути тієї національності, до якої він належить через своє народження, переконання та формацію його власної душі.

Ім'я Чехова ввійшло назавжди в російську літературу. Але звідки з'явився в російській літературі небувалий перед тим специфічний чеховський гумор? Чи це типічне російське явище чи будь-яке інше? Хто був Чехов по походженню? Ким він сам себе вважав? За кого вважали його сучасники? Незалежно від того, чию чи яку літературу він збагатив неперевершеним талантом, під впливом кого або чого жив і творив Чехов? Наскільки впливові були українські елементи в його житті і творчості? Яке було відношення Чехова - свідоме й підсвідоме - до України, українців?

На всі ці питання читач знайде відповіді протягом усієї цієї праці з відповідними доводами. Ідеться у цій праці не про "відібрання" від російської літератури Чехова, а про утвердження імені Чехова в світовій історії літератур як імені українського автора, що писав по-російському. Бо якраз цей аспект проблеми дуже мало наświetлений у працях про Чехова російських авторів і, консеквенто, ще менше в працях американських, англійських, французьких, німецьких і інших дослідників.

ської культури супроти згубних впливів московської гегемонії і перетягування та поривання українських талантів Москвою у своє культурне середовище і розбудовування московської культури й літератури коштом поневолюваного нею українського народу.

Тому працю д-ра І.Овечка, професора з Університету Північного Колорадо в ЗСА, треба привітати і відмітити її велике значення для виказування правди про Україну на одному з відтинків її культурних вартостей і здобутків.

Василь Лев

Проф. д-р Василь ЛЕВ

Директор Делегатури
Українського Вільного Університету
в ЗСА

В С Т У П

Тема цієї праці - "Чехов і Україна" - до деякої міри оригінальна як для українського читача, так і чужинецького. Антін Павлович Чехов відомий усьому світові як російський письменник, бо, мовляв, писав по-російському, і ні його походження та ніякі досліді його життя і творчости не змінять цього.

Автор цієї праці іншої думки: хоч сам факт писання даною мовою автоматично вводить письменника в дану літературу, це ще не значить, що через те письменник перестас бути тієї національності, до якої він належить через своє народження, переконання та формацію його власної душі.

Ім'я Чехова ввійшло назавжди в російську літературу. Але звідки з'явився в російській літературі небувалий перед тим специфічний чеховський гумор? Чи це типічне російське явище чи будь-яке інше? Хто був Чехов по походженню? Ким він сам себе вважав? За кого вважали його сучасники? Незалежно від того, чию чи яку літературу він збагатив неперевершеним талантом, під впливом кого або чого жив і творив Чехов? Наскільки впливові були українські елементи в його житті і творчості? Яке було відношення Чехова - свідоме й підсвідоме - до України, українців?

На всі ці питання читач знайде відповіді протягом усієї цієї праці з відповідними доводами. Ідеться у цій праці не про "відібрання" від російської літератури Чехова, а про утвердження імені Чехова в світовій історії літератур як імені українського автора, що писав по-російському. Бо якраз цей аспект проблеми дуже мало навітлений у працях про Чехова російських авторів і, консеквенто, ще менше в працях американських, англійських, французьких, німецьких і інших дослідників.

А.П.Чехов був українцем по походженню.Українцем він сам себе вважав усе своє життя.За українця вважали його й його сучасники.

Чехов був свідомий свого українського походження,але ми далекі від того,щоб твердити,що він був також свідомим у національно-визвольницькому розумінні українцем,хоч прагнення українців до усамостійнення,боротьба українців за утримання своєї власної мови,традицій в обличчі царського переслідування всього українського в той час,свого письменства - все це знаходило зрозуміння і прихильність в А. П.Чехова.

Чехов писав по-російському,але він збагатив російську літературу завдяки своєму вродженому українському талантові,під впливом благотворного українського сонця,української природи,в тісному зв'язку з українським населенням, його побутом,в любові до української землі.

Чехов прийшов у російську літературу з України зі своїм українським,часто навіть підсвідомим,"я".Як українець,він дав російській літературі те,чого не дав їй ні один росіянин протягом усієї історії російської літератури - специфічний,тільки українцям притаманний,гумор.Ось що пише з цього приводу один український дослідник життя і творчости Чехова - Ом.Подільський - в листі до автора цієї праці:

"Цією темою я займаюся вже довгі роки,а мої шляхи до пізнання душі Чехова переконали мене, що Чехов - УКРАЇНЕЦЬ,хоч увесь світ уважає його росіянином.А ми,українці,милуємось гумором Чехова,не усвідомлюємо собі,що милуємось нашим рідним УКРАЇНСЬКИМ гумором,гумором Котляревського,Квітки-Основ'яненка,Гоголя.Гумор Чехова м"який,лагідний,гуманний,гумор ласкавої людини - це наш,український гумор..."

Критикуючи російську дійсність,українські гумористи створили невмирущі постаті:М.Гоголь - Держиморду,Чехов - Унтерпришибєєва..."

І далі:

"...Адже ні Пушкін,ні Толстой,ні Лєрмонтов,ні Тургєнєв,ні Гончаров,ні Горький гумору не мають. Це знає весь світ..."

Після уважного студіювання життя і творчости Чехова важко не погодитися з твердженнями наведеного тут листа.

Хоч твердження згаданого тут дослідника Чехова вимагають, звичайно, наших доводів/вони, ті доводи, на дальших сторінках цієї праці/, подамо ще кілька уривків із листів того ж Ом. Подільського до автора цієї праці:

"Люди малосвідомі роблять закид Чехову, чому то він, називаючи себе хохлом/українцем/, не писав по-українському. Такі закиди можуть робити люди, що не знають політичних обставин у тодішній Росії, а найголовніше не знають обставин, в яких жив і творив Чехов. А обставини в родині Чехова були просто трагічні. Батько мав невеличку крамничку в Таганрозі, заліз у борги, яких не міг сплатити, і втік до Москви. Тут працював на якомусь складі і діставав мізерну платню. Родина тяжко бідувала. Син Антін залишився в Таганрозі кінчати гімназію, продавати старі меблі і посилати гроші матері. Мати писала йому: "Ти пишеш веселі листи, а у нас в хаті є чотири копійки на хліб і на світло..."

/Лист Ом. Подільського до І. О., ІЗ. ІІІ. 72/

Як відомо, переїхавши пізніше до Москви і вступивши на медичний факультет університету, молодий Антін Чехов почав писати гумористичні оповідання й на отриманий гонорар мусів утримувати п'ятичленну родину. "Іди до редакції, візьми гроші/три копійки за рядок/і негайно пришли, бо мама має ще грошей на один обід родини", - писав він старшому братові Олександрові в Петербург.

"Ті, що докоряють Чехову, що він не писав по-українському, мають знати, що в тих часах найбільшої реакції в Росії не тільки не було українського гумористичного часопису, але не було жадної української преси. Саме в тій добі жив у Ялті й наш славний письменник-гуморист Степан Руданський, який і помер, не побачивши ні одного свого твору в друкові..."

/Там же/

"В світовій літературі Чехов займає тепер друге місце після Толстого... Чехов мав найбільший вплив на сучасну англійську літературу й особливо на сучасну англійську драму... Від 1903 до 1945 р. в Англії вийшло бл. 60 окремих видань Ч. в перекладі. В Америці від 1908 до 1945 р. понад 70 видань. Останнє 20-томове видання Чехова цілком перекладено на французьку мову. Взагалі про нього ще будуть багато писати, і Ваша роля в цій справі ще тільки починається..." /30. XI. 70/

Яка ж роля? Звичайно, роля об'єктивного дослідника Чехова.

Також дослідниця опису природи у Чехова і в Коцюбинського д-р Надія Попіль із Канади пише в листі до автора цієї праці:

"...з якою любов"ю Чехов описує українські села і наших людей тоді, як російські села в нього завжди брудні, непривітні, а чоловіки ще не позбулися жорстоких звичок, чоловіки п"ють, хати брудні, смердючі, мужики в Бога не вірають..."

/Лист Н.Попіль до І.О., 22.XI.1970/

І далі:

"Я про це згадую, як аналізую природу - тоді всі деталі кидаються в вічі...Пейзажі Чехова говорять про його походження. Пейзажі України багаті, барвисті, пейзажі російські скупі не тільки на кольори, але й теплоту душі, вони бездушні, холодні, непривітні..."

/Там же/

Можна, звичайно, намагатися пояснити симпатію Чехова до українського пейзажу, до українських сел і людей не тим фактом, що Чехов писав так з огляду на своє українське походження і спеціальну любов до України й українців, а, мовляв, реалістичним зображенням дійсності письменником. Так, мовляв, міг писати й росіянин, і француз, і німець, якщо він хотів написати правду. Але в дальшій аналізі творчості і життя Чехова побачимо, що саме змушувало його писати якраз так - його свідоме й підсвідоме українське "я", душа українця.

Усе те, що тут подано з писань деяких українських дослідників про Чехова, російські дослідники здебільшого намагаються промовчувати, ховати від читача, особливо від англomовного, франкомовного чи будь-якого іншого чужинецького читача. Завданням же справді вільної науки й історії та критичної літератури, а зокрема завданням українських дослідників є показати всьому світові правду, те все українське, що іншими промовчується-ховається. Особливо тоді, коли все те українське збагачує іншу, неукраїнську літературу.

У процесі наших дослідів ми вкажемо на деякі приклади не тільки промовчування, а й фальшування даних про Чехова деякими російськими дослідниками. А тут буде до речі лише згадати одну цікаву, дуже добру і потрібну публікацію в

англійській мові, що вийшла, якраз напередодні виходу в світ цієї праці друком, в Америці - "Листи Антона Чехова" за вибором листів і редакцією А.Ярмолінського/Вікінг Прес - Нью-Йорк, 1973/. У майже 500-сторінковому люксовому виданні є понад 500 листів Чехова, написаних ним від весни 1879 року до останніх його листів перед смертю в 1904 р. У передмові до того видання справедливо сказано, що англomовному читачеві здебільшого невідомі численні листи Чехова, і це чи не найкраще, найповніше видання листів Чехова в англійському перекладі. А характер письменника, його душу чи не найлегше пізнати якраз по листах його.

Але при перегляді цього великого збірника вибраних листів Чехова впала авторові цієї праці в очі одна цікава деталь: росіянин Ярмолінський чомусь не ввів до свого видання багато тих листів Чехова, на які покликається автор цієї праці. Наприклад, із понад 15-ти листів Чехова, написаних лише в одному/1888-му/році, на які покликається автор цієї праці, у збірнику є лише три. Бракує часто якраз тих листів Чехова, в яких він свідчить якраз про те, про що автор цієї праці твердить у своїх висновках і аналізі. Деякі листи скорочено якраз у тих місцях, які дуже важливі для дослідника українського походження Чехова, його українського "я" або відношення і думок Чехова супроти Росії й росіян.

Ми не знаємо мотивів і критеріїв, якими керувався А.Ярмолінський у виборі листів Чехова для публікації англomовного видання. Описана тут деталь - брак чи скорочення тих чи інших листів - може бути звичайним випадком. Але, знаючи загальну російську тенденцію/і колись, і тепер/, українським ученим і дослідникам нічого іншого не залишається, як висвітлити всі факти збагачення російської літератури українським талантом українця Чехова.

Ще перед приступленням до цієї праці авторові цих рядків прийшлося бути свідком благородних зусиль найвизначнішого українського історика в вільному світі, нині покійної, проф. д-ра Н.Полонської-Василенко в ділянці історії України - шляхом об'єктивних наукових дослідів вписати на конто української історії ті історичні факти, які належать

їй, а не російській історії. У багатьох наукових публікаціях проф. д-р Н. Полонська-Василенко з успіхом досягнула цього, всупереч необґрунтованим дотеперішнім "традиційним" твердженням російських істориків, а за ними й чужинецьких.

Автор цієї праці про Чехова дуже вдячний тодішньому Деканові Українського Вільного Університету проф. д-рові Н. Полонській-Василенко за схвалення теми цієї праці в ділянці літератури, бо і в цій ділянці ми мусимо не тільки самі собі не закривати очей на факти, які належать українцям, Україні, всупереч необґрунтованим "традиційним" твердженням російських істориків літератури або їх промовчуванням і хованням перед світом, а й голосити правду всьому світові на всіх мовах.

При аналізі життя і творчості Чехова у світлі українських впливів і зв'язків з Україною та українських елементів найбільшим посібником нам було надзвичайно багате листування Чехова. У великій пригоді були також спогади його сучасників, не кажучи вже про самі твори письменника.

І в Україні і поза Україною дуже мало праць українською мовою українських авторів про Чехова у поданому тут світлі. Ми здебільшого використовували в цій студії матеріали російських авторів. І в тому, беручи до уваги специфічність теми, є не тільки трудність самих дослідів, а й максимальна об'єктивність вислідів цих дослідів, висновків цієї праці.

Користуючись російськими текстами і джерелами щодо Чехова, чужомовна критична література повторює ті самі помилки, що й російська, хоч, звичайно, і невідомо, промовчуєчи українське походження Чехова, його українізму в його писаннях і вплив України взагалі. Бо й саму Україну вони трактують по-російському: в найкращому випадку називають її "Малоросією", а то просто "югом Росії", не вглиблюючись у значення тих слів і понять. Адже від того, скільки країн і народів не захопила Росія в минулому і не захопить у майбутньому, ті народи не перестануть бути грузинами, лотишами, естонцями, таджиками, калмиками, чехами, словаками чи румунами або й німцями чи французами, хоч би й мусіли писати по-російському, територіяльно живучи "на юге" чи "на западе".

Щодо України й українців, то кожному хоч трохи ознайомленому з історією Сходу Європи, ясно, що Україна була самостійною державою українського народу ще далеко перед народженням Московської держави, а сьогодні, хоч і безправна в державному розумінні, є членом Організації Об'єднаних Націй. Тож говорити й писати сьогодні про "Малоросію" чи "юг Росії" - найбільша нісенітниця в історії, науці чи літературі.

У зв'язку з цим цікавий приклад зі світової літератури подає в своїй праці згаданий нами раніше О. Подільський:

"Мимохіть пригадується цілком подібний випадок в англійській історії літератури. Поляк Йосип Корженівський став клясиком англійської літератури. Перед тим, як стати письменником, був моряком на англійських кораблях, побував на всіх далеких морях, поступово діставав морські кваліфікації, аж до капітана корабля включно. Потім оселився в Лондоні, одружився з англійкою і писав по-англійському аж до своєї смерті/нар. 1857 р., а помер 1924 р./

Розуміється, поляки вважають його своїм письменником. Року 1957-го вони відзначили століття його народження і видали з цього приводу пам'яткову поштову марку: фото письменника і корабель із вітрилами на морі.

А що англійці? Вони вважають його своїм літературним клясиком, але вповні респектують його польське походження".

/О. Подільський. ЧЕХОВ - УКРАЇНЕЦЬ. стор. 42/
/Рукопис/

І справді, у книзі про англійську літературу проф. Ф. С. Делмера/англійською мовою/на стор. 214 читаємо про "романтичного реаліста" Йосипа Конрада, що він поляк, з "доброї польської родини", подається його справжнє прізвище і т.п.

На жаль, не так трактують Чехова в історії російської літератури російські автори/за малими виїмками/.

На ще більший жаль, і самі українці не завжди трактують Чехова, як поляки Корженівського. А Чехов і Конрад жили й творили майже в тій самій добі. І такий стан по відношенню до Чехова тим більше неоправданий, що в нього можна знайти так багато незаперечних українських елементів і в особистому житті, і в стосунках з іншими людьми, і в самій творчості. Це й спонукало автора цих рядків написати свою працю на цю тему.

У придбанні відповідних матеріалів до цієї праці авторіві допомогли численні науковці, письменники, літературознавці, журналісти, яким автор на цьому місці широко дякує. А серед них були:

Зосим ДОНЧУК, український письменник;
Ом. ПОДІЛЬСЬКИЙ, дослідник життя і праці Чехова;
Ол. РІШАЙ, журналіст-публіцист;
Д-р Павло БАБ"ЯК, керівник відділу бібліотеки університету в Колорадо, ЗСА;
Д-р Остап СТРОМЕЦЬКИЙ, професор університету в ЗСА;
Д-р Надія ПОПІЛЬ, професор університету в Канаді;
Д-р Роман КУХАР, професор університету в ЗСА;
Семен СТАРІВ, професор школи мов у ЗСА;
Мгр. Роман ІЛЬНИЦЬКИЙ, керівник відділу бібліотеки в Нью-Йорку, ЗСА.

Автор цієї праці спеціально широко вдячний проф. д-рові Василю ЛЕВУ, директорові Делегатури Українського Вільного Університету в ЗСА, за передмову, а проф. д-рові Володимирові ЯНОВУ, Ректорові Українського Вільного Університету, за допомогу в виданні цієї праці в серії видань-монографій УВУ.

Зі скорботністю і сумом у серці широко жаліє автор цієї праці, що не сповнилося бажання бл. п. дорогої Пані проф. д-ра Н. ПОЛОНСЬКОЇ-ВАСИЛЕНКО, кол. Декана Філософічного Факультету УВУ - дочекатися за свого життя виходу в світ цієї праці окремим книжковим виданням, про що Вона так мріяла в своїх листах і до чого широко заохочувала.

Іван ОШЕЧКО
P.O. BOX 811, GREELEY, COLORADO 80631
U.S.A.

I.

А. П. ЧЕХОВ І ЙОГО ДОБА

Великий письменник Антін Павлович Чехов народився в Україні/м. Таганріг/17-го січня 1860-го року. Початком його літературної діяльності вважається 1880-й рік. Помер Чехов 2-го липня 1904 року. Отже, говорячи про добу Чехова, мусимо звернути увагу на соціально-економічні і політичні події в Російській імперії, в складі якої була тоді Україна, другої половини 19-го сторіччя та на стан письменства і рухи в російській і українській літературах тієї доби. На фоні характеристики тієї доби образ Чехова як письменника і як людини буде яскравіший і зрозуміліший. Тим більше, що Чехов, народившись в Україні та маючи так багато українських елементів у своєму родоводі, в житті і творчості/про що докладніше в дальших розділах цієї праці/, дев'ятнадцятилітнім потрапив до Москви, там закінчив медичний факультет університету, жив пізніше в різних місцях тодішньої Російської імперії, в тому числі й дуже часто в Україні, але писав завжди по-російському.

Через рік після народження Чехова сталася важлива подія в царській Росії: 19-го лютого 1861-го року цар Олександр 2-й видав маніфест про звільнення селян із кріпацтва. А ще перед знесенням кріпацтва, за життя Т. Г. Шевченка, після того, як помер цар Микола I-й і на престол вступив Олександр, наступили деякі полегшення для українського руху: була дана амністія для Кирило-Методіївського Братства, була створена деяка можливість розвитку української культурної праці в Петербурзі, де тоді був свого роду центр українського національного руху з такими чільними діячами, як Шевченко, Куліш, Костомарів, Білозерський. Цей рух мав також деяких симпатиків серед деяких російських культурних сил.

Знесення кріпацтва подавало надії і сподівання, що український рух вийде тепер на широкі води, до нього примкнуть

нові молоді сили з-поміж українських письменників або з-поміж письменників, культурних діячів та заможної верстви українського роду та й навіть з-поміж деяких росіян. Але цього в бажаному розмірі не сталося. Лише протягом двох років після селянської реформи українські культурні сили мали більшу чи меншу можливість вести свою культурницьку працю серед українського народу. На цьому полі особливо багато попрацювали Куліш і Костомарів. Це, однак, не була відверта національна діяльність політичного характеру - це було так зване "ходження в народ" для його просвіти. Друкувалися й видавалися книжки, підручники для народу, засновувалися недільні школи. Але й цього було досить для царського уряду, щоб налякатися росту національної свідомості українців через поширення освіти рідною мовою, і в 1863-му році, коли вибухло польське повстання проти Росії, царський міністер внутрішніх справ Валуєв видав відомий циркуляр про те, що ніякої української мови, мовляв, "не було, нема і не може бути". Хоч заборона недільних шкіл та обмеження видань книжок українською мовою були вже від 1862-го року, валуєвський циркуляр припинив і всі інші форми української культурницької праці. І цей застій у розвитку української мови, культури, письменства і мистецтва протягнувся аж до 70-х років.

Сам же факт звільнення селян із кріпацтва Олександром 2-м ще не приніс повної волі народові. По Україні вибухали повстання, розрухи через невміле переведення реформи в життя, і царський уряд часто вживав силу, військо для придушення повстань і невдоволень. Земельна реформа не спричинилася до росту і національної свідомості українського народу, а зокрема поміщицької верстви. Не було достатнього припливу молоді, яка не мала своєї, української, преси для національного самоусвідомлення. Натомість, заведена в 1874-му році обов'язкова військова служба, ведена здебільшого в московських казармах, також спричинилася до незрозуміння молоддю українських національних стремлень, і вона йшла за гаслами "всеросійської" пропаганди за "вселюдські" інтереси. А все те "вселюдське" зводилося, звичайно, до інтересів лише російського, московського народу.

Молодий Чехов ще жив у Таганрозі, навчаючись у середній школі, коли в Києві - в 70-х роках 19-го сторіччя - знову почав міцніти український національний рух. Там тоді була заснована відома в історії Київська Громада. Така ж Громада була й в Одесі. Обидві Громади мали зв'язки також з російськими революційними партіями. Якраз у той час розгорнув свою діяльність Драгоманів із соціалістичними тенденціями. Така соціально-революційна діяльність українців-радикалів викликала гостру реакцію царського уряду. І якраз тоді, коли батько майбутнього письменника А.П.Чехова разом із усією родиною переїжджає в Москву, залишаючи сина Антона закінчувати в Таганрозі гімназію, появляється царський т.зв. Ємський указ.

Тепер уже заборонялося дослівно все українське письменство, включно з текстами до нот, п'єсами, піснями і т.п.

Драгоманів, як відомо, опинився закордоном і там видавав журнал "Громада", але достатнього впливу на українців під московським царем вже не мав. Своїми публікаціями закордоном він впливав тепер на молодь у Галичині, бо через царський утиск на території під російським пануванням центром української національної діяльності стала інша частина України - Галичина, що під російським пануванням у той час не була.

Тим часом під царатом був Костомарів, який намагався з усієї тієї ситуації витягнути якнайбільше для української справи. Не маючи змоги виступати в українській пресі, яку тепер було зовсім придушено, він пише статті в російській, переконуючи росіян, що, мовляв, український рух просвітанського характеру ніяк не загрожує царському урядові. А українців закликав використовувати бодай те, що ще можна було. Але царський уряд не довіряв Костомарову і його прихильникам і дозволяв друкувати лише таких авторів-українців, які писали російською мовою, та й то здебільшого творів наукового характеру.

Тим часом А.П.Чехов закінчує середню школу-гімназію в Таганрозі і також переїжджає до решти родини в Москву, де й починається його літературна діяльність. Якраз тоді, з деяким полегшенням цензури з 1880 року, появляється в 1882

році місячник "Кієвська Старіна". Цей журнал російською мовою став осередком праці на українознавчі теми, але майже виключно наукової праці.

Наводячи цих кілька штрихів тодішньої ситуації в Україні, ми зовсім не маємо на меті лише і тільки тими царськими утисками і заборонами українського друкованого слова пояснити той факт, що народжений в Україні й українського роду письменник Чехов писав не по-українському, а по-російському. Але ми хочемо підкреслити факт існування тих утисків і заборон в добу молодого Чехова, які мали також свій вплив на формування майбутньої письменницької кар'єри не тільки Чехова. Навіть тим авторам, які були українцями не тільки через походження-родовід, а й через свідоме українське національне переконання, не було легко торувати шлях в українську літературу. Тим менше можна було сподіватися того від Чехова, який навіть уже 28-літнім письменником писав у листі до Григоровича 9-го жовтня 1888 року: "Політичного, релігійного і філософічного світогляду в мене ще нема".

Чи й справді у Чехова не було ніякого світогляду?

На це питання різні дослідники по-різному відповідають. Знаючи чеховську манеру трактувати деякі речі, особливо в листах до друзів, в своєріднім гуморі і скромності, ми не беремо дослівно зміст вищеподаного речення з листа до Григоровича за його, Чехова, "вірую". Але його світогляд як людини і манера творчості в літературі настільки своєрідні, що не вкладалися в рамки існуювчих у той час політичних, релігійних і філософічних світоглядів інших авторів. Він не нав'язувався зі своїм світоглядом читачеві. Чехов вважав, що завданням письменника є ставити питання, а не вирішувати їх - вирішувати мусить сам читач. У нього не було проповідництва. Він не навчав, не закликав, не вів за собою. І все ж його погляди сприймалися, у нього навчалися, за ним ішли. Його ідеалом було бути вільним мистцем, служити лише істині і красі, "шукати правду і змісл життя". Тому в Чехова можна знайти і моменти символізму, і романтизму, і реалізму. Він створив і довів до найбільшої досконалости тип короткого оповідання. Чехов приніс у російську літературу

щось нове, чого досі в ній не було. І те новаторство було причиною і перших неуспіхів молодого письменника-гумориста і пізнішої слави у всьому світі. Неуспіхів, бо критика шукала і вимагала від Чехова "ідейности" його творів і не знаходила. Критика закидала йому брак "протестуючого елемента" в його творах і не хотіла зрозуміти чи сприйняти чеховське "Я не ліберал, не консерватист, не монах, не індеферентист. Я хотів би бути вільним мистцем - і тільки". І слави, бо Чехов приніс у літературу нову форму твору, новий жанр, зливаючи в своїх оповіданнях і гумор, і сатиру, і лірику, і епос.

Мистецтву поєднання гумору й сатири з драматизмом переживань його героїв Чехов не вчився ні в Пушкіна, ні в Достоевського, ані в Толстого, бо в них усього того й не було. Ніхто перед Чеховим не міг дати таких психологічних глибин при допомозі такої малої кількості художніх середників. Не вина Чехова в тому, що деякі критики його часу не були спроможні відчутти в його описах звичайних випадків і пересічних людей високі питання сучасного і майбутнього суспільства, людства. І в цьому, власне, оригінальність Чехова, його новаторство в російській літературі.

Чехов вийшов на літературну арену наприкінці так званої "Золотої ери російської літератури", після Пушкіна, Лермонтова, Тургєнєва, Достоевського, Гоголя, Толстого. Здавалося б, нічого нового, захоплюючого, високого вже створити не можна було, не йдучи слідами своїх попередників. Чехов створив. Не примкнувши до будь-якої літературної течії його доби. З усіх тут перелічених майстрів художнього слова лише Гоголь міг би сказати, що Чехов був до деякої міри під його впливом. Та й Гоголь - цей геніальний гуморист у російському письменстві - прийшов у російську літературу з України, як і Чехов у 2-ій половині того ж сторіччя, як і Зоценко-напівукраїнець у 20-му сторіччі.

Не пішов Чехов слідами Достоевського або Толстого і в пошуках релігійної правди.

"Теперішня культура, - писав Чехов за два роки перед смертю в листі до Дягилєва 30-грудня 1902 року, - це початок праці в ім'я великого майбутнього, праці, яка буде продовжуватися, може, ще де-

сятки тисяч літ для того, щоб у далекому майбутньому людство пізнало істину справжнього Бога".

Якщо перед українськими діячами і письменниками доби Чехова стояло завдання найперш просвітити свій народ, щоб повести його до національного визволення, Чехов подібне завдання просвіти ставив перед собою як вільний мистець з метою досягнення поліпшення в житті всіх іногородців царської імперії. І в тому він різнився від своїх сучасників-росіян, яким і в голову не приходила ось така чехівська думка:

"Я гнівався, слухаючи, як мої супутники-росіяни лають англійців за експлуатацію іногородців. Я думав: так, англійці експлуатують китайців, сінайців, індусів. Але зате вони дають їм шляхи, водопроводи, музеї, християнство; ви теж експлуатуєте, але що ви даєте?" /Лист Чехова до Суворіна, 9.XII.90/

Цікаво, що Чехов тут каже "ви", а не "ми" - ви експлуатуєте, що ви даєте? - і тим самим відокремлює себе від росіян.

Чехов захоплювався художньою майстерністю Л. Толстого, високо цинив свого старшого сучасника в літературі, але з його ідеології "непротивенства злу" часто майже насміхався в своїх листах до друзів і приятелів, пишучи, наприклад:

"Війна - зло і суд - зло, але з цього не виходить, що я повинен ходити в лаптях і спати на печі разом із робітником і його жінкою".

/Цитата Чехова за Дерманом - ТВОРЧЕСКИЙ
ПОРТРЕТ ЧЕХОВА, М. 1929, стор. 167/

Правда, Чехов був деякий час майже в полоні толстовської філософії, що він називав свого роду гипнотизмом толстовської манери висловлюватися, але не його засади. Толстовську засаду він повністю відкидав і вважав її навіть за руйнуючу суспільство:

"Коли я в одному зі своїх листів писав Вам про Бурже і Толстого, то найменше думав про прекрасні одаліски та про те, що письменник повинен зображувати лише і тільки тихі радощі. Я хотів тільки сказати, що сучасні ліпші письменники, котрих я люблю, служать злу, бо руйнують. Одні з них, як Толстой... вони змушують Францію винароджуватися, а в Росії вони помагають дияволу розмножувати слизняків і мокриць, котрих ми називаємо інтелігентами... Німеччина не знає авторів, подібних до Бурже і Толстого, і в цьому її частя. У ній і наука, і патріотизм, і добрі дипломати і

все, що хочете..."

/Лист Чехова до Суворіна,
27.XII.1889/

А ось що пише Чехов після прочитання "Післямови" Толстого до його ж "Крейцерової сонати", нарікаючи на толстовську "філософію великих світу цього":

"Убийте мене, але це дурніше і затхліше, ніж "Листи губернаторші"/Гоголівське з твору "Вибрані місця" - прим. І.О./ Чорт би забрав філософію великих світу цього!.. Діоген плював у бороду, знаючи, що йому за те нічого не буде. Толстой лає лікарів мерзавцями... бо так же, як Діогена, в поліцію його не поведеш і в газетах не висвариш. І так, до чорта філософію великих світу цього!"

/Лист Чехова до Суворіна, 8.IX.1891/

Навіть у творі "Війна і мир", що його Чехов любив читати якраз через художню майстерність Толстого, він знаходив те, що його обурювало - перебільшений московський патріотизм, який робить твір мало реалістичним:

"Тільки не люблю тих місць, де Наполеон. Як Наполеон, так зараз і натягнутість і всякі фокуси, щоб доказати, що він дурніший, ніж насправді був. Все, що роблять і говорять П"єр, князь Андрей або зовсім нікчемний Ніколай Ростов, - все це гарно, розумно, природньо і зворушливо; все ж, що думає і робить Наполеон, - це не природньо, нерозумно і нічого не варте".

/Лист Чехова до Суворіна, 25.X.1891/

Звільнившись повністю від толстовського "гіпнозу", А.П. Чехов каже:

"Так чи інакше, а для мене Толстой уже зник, його нема в моїй душі, він вийшов із неї, сказавши: оце залишаю ваш дім. Моя оселя вільна".

/Цитата Чехова за Дерманом - ТВОРЧЕСКИЙ
ПОРТРЕТ ЧЕХОВА, М. 1929. стор. 168/

"Оселя" Чехова була вільна не тільки від Толстого, а й від впливу будь-якого його сучасника, ба навіть попередника, в російській літературі, крім українця Гоголя. Чехов був своєрідним новатором із власною філософією, ідеологією, манерою, стилем у своїх творах.

Натомість, Чехов у своєму житті і в своїй творчості був під великим/часто підсвідомим/впливом України, свого українського походження, під впливом визначних українських культурних діячів того часу, навіть якщо ті українці й са-

мі не писали українською мовою, про що буде мова пізніше в цій праці.

Розвиток літературного таланту і письменницької діяльності А.П.Чехова припадає на 80-ті і 90-ті роки 19-го сторіччя. Дмитро Дорошенко в своєму "Нарисі історії України" називає ту добу "мабуть, найглухішою в історії українського руху в 2-ій половині 19-го віку". І не тільки українського руху. Те саме можна сказати і про політичну ситуацію і громадсько-суспільну сферу життя у всій тодішній Росії:

"Ця епоха... в сфері політичного і суспільного життя була епохою темної реакції, яку можна порівняти хіба тільки до відомого царювання Миколи I-го за останні сім літ", -

стверджує П.С.Коган в "Історії російської літератури 19-го віку" під редакцією Овсяннико-Куликовського/"МИР", М. 1910. т. V. /

Попередня діяльність народників до деякої міри захитала міць царського самодержав'я. Але вже в середині 80-х років царський уряд знову досягнув найвищого ступня в скріпленні своїх позицій як усередині країни, так і в усій Європі. Зі вступленням на престол царя Олександра 3-го в 1881-му році видаються один за одним укази і розпорядження про обмеження й нагінку в діяльності прогресивних сил у країні. Особливо звернено увагу на "вкорочення мужика" і боротьбу з проявами будь-якого націоналізму в неросійських народів. Здавалося, що ніяких змін у скорому часі не може бути. Але голод 1891-2 р. з епідемією холери показав, що тридцять років після офіційного знесення кріпацтва в країні не дали ані сподіваної волі, ані добробуту для народу, зокрема для селян. Голод, з одного боку, розкрив справжню суть урядуючої бюрократії, її безпомічність та нехіль до розв'язання проблем голодуючого народу, а з другого - змусив інтелігенцію призадуматися над своєю ролю в суспільному житті. Голод також розкрив очі багатьом на існуючу безпросвітність селян. Почалася зміна тенденцій у певних суспільних групах і зміна поглядів на те, що і як робити. І в цей період зближення землевласницького лібералізму з демократичною інтелігенцією Чехов пише багато, пра-

цює лікарем і бере активну участь у боротьбі з голодом і холерою.

Появляються нові напрямки в політичній, суспільній, мистецькій думці. Старі народники відновлюють свою діяльність з доповненням і усвідомленням нових надбань, а поруч них з'являється марксизм. У літературі йде боротьба проти традицій "семидесятників" - з'являється модернізм, який, однак, не зміг закріпитися в російській літературі.

Тим часом в українській літературі, незважаючи на всі несприятливі умови, виступають молоді сили: Б. Грінченко, В. Самійленко, В. Леонтович, М. Коцюбинський, Л. Українка. Ми бачимо на літературному і громадському полі О. Кониського, а конспіративним рухом керує В. Антонович. Тепер уже знаходимо і меценатів української культурної праці: власник цукроварень В. Симиренко, поміщик із Херсонщини Євген Чикаленко, які фінансово підтримують українські видання в Україні під російським царом і в Галичині. Розгортає свою діяльність український театр М. Кропивницького з М. Заньковецькою, М. Садовським, О. Саксаганським, І. Карпенко-Карим.

Під кінець 19-го сторіччя український рух набирає більш революційного характеру. Тепер уже йдеться не лише про культурницьку працю, а й про національно-визвольну діяльність. І в Росії і в Україні поширюється революційно-демократичний рух. Обидва рухи шукають спільних точок опори в боротьбі за визволення. Українці вже ставлять питання про усамоствінення України, мова йде про державність. А в російській політичній і публіцистичній суспільності йде боротьба між перегрупованими народниками і новою течією - марксизмом.

Змінюються під кінець 19-го сторіччя суспільні, філософські, естетичні ідеї в літературній творчості. Поборюються ідеї т. зв. мистецтва для мистецтва, суспільно-політичний індеферентизм, міщанство. Розвиток капіталізму і народження робітничої класи породжує боротьбу в царині відношення до селянства як до опори в країні у визволенні Росії. Назагал же доба 80-х років не мала панівного напрямку в суспільно-політичних світоглядах. А в 90-х роках течія, що народилася в попередніх десятиріччях, вступила в гостру боротьбу

поміж собою.

Натомість, розвиток літератури – як російської, так і української – не тільки не завмер, а, навпаки, дав світові великі імена. Одним із найбільших серед них у російській літературі з'явилось ім'я українця Антона Павловича Чехова.

У той час, коли писав Чехов, критики не могли пов'язати його з тим часом, із тією добою, в якій він жив і творив. Здавалося, що Чехов існував поза його часом і простором. До цього спричинився його своєрідний талант, своєрідність тематики, сюжетів його творів, не кажучи вже про своєрідність мистецьких засобів, що він їх уживав. Ще й сьогодні можна натрапити на публікації про Чехова, особливо в чужинецьких англійською мовою, з твердженнями, що Чехов був прихильником виключно так званих малих діл у своїй літературно – суспільній діяльності. Але тепер, після всебічної аналізи доби і письменства Чехова та теорія "малих діл", як бачимо, мала глибокий позитивний зміст: віра в культуру і плодотворне значення просвітянської праці.

"Це було переконання, що потрібна армія мирних робітників, умівших насаджувати блага культури повсюди, в самих глухих і безпомічних кутках землі. Треба перетворити всю землю в квітучий сад. Ця ідея, ця любов до землі і мільйонів її невідомих жителів, це співчуття їхнім маленьким радостям і печалям були ідеалістичною стороною духа тієї епохи, яку окреслили епохою беззвер'я. Якраз 80-ті роки потрудилися для того, щоб остаточно склався тип невідомих, рано спрацьованих, завжди трохи журливих і розчарованих, але в той самий час самовідданих і безкорисливих культурних робітників, розкиданих по руській землі і які творять своє маленьке діло. Чехов був співцем і другом цих людей". /Д.Н. Овсянко-Куликовський. ІСТОРИЯ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ 19-го В.М. 1910. стор. 85/

Отже, "малі діла" були великими з точки зору гуманізму. А Чехов і був найбільшим гуманістом свого часу. Це, звичайно, не було те, чого хотіли семидесятники зі своїми широкими плянами соціальних переворотів. Не було це й тим, чим зайнялися наступні покоління. Але теорія "малих діл" зробила своє добре діло в 80-х роках.

Мищанство і "пошлость" – оце були ті найбільші вороги, проти яких Чехов боровся своїм тонким гумором, м'якою са-

тирою.

Робив він це без відповідної політичної програми, без догм, прийшовши в літературу без традицій і культів традиційних. І коли творив, то не дуже турбувався, під яку ідеологію чи до якого напрямку зарахують його твір. Тому то й друкувався він у різних видавництвах, починаючи від прорежимного "Нового Времени" і кінчаючи марксистською "Жизнь". Тому то й не погоджувався він зі своїми приятелями, коли вони час від часу пригадували йому про "безідейність" того чи іншого його твору. Шеглову, наприклад, не подобався кінець одного оповідання Чехова, де є такі слова: "Нічого не розбереш на цьому світі". Мистець, мовляв, мусить розібратися в тому, що діється в світі. Чехов же вважав, що мистець мусить питання лише правильно поставити, а не правильно вирішувати. А коли інший його приятель, Плещеев, запитав Чехова, чи не боїться він зачислення його кимсь до лібералів, Чехов відповів:

"Фірму і ярлик я вважаю забобонами. Мос святеє святих – це людське тіло, здоров'я, розум, талант, надхнення, любов і найабсолютніша свобода – свобода від сили і брехні, в чому б вони не виявлялися. Оце програма, якої б я тримався, коли б був великим мистцем". /Лист Чехова до Плещеева,
4.X.1888/

Чехов був великим мистцем і тієї програми тримався завжди.

Якщо в українській літературі 80-90-х років також викривалася "пошлость", несправедливість у тодішньому суспільстві, то це здебільшого йшло впарі з ідеями національного визволення, з ідеями боротьби за самостійність українського народу. Ще в 70-х роках і Куліш, і Костомарів відмежовували українську літературу від російської і тим будили українську націю до самопізнання своїх сил і прав. Також Нечуй-Левицький виступав проти орієнтації на російську літературу. Шляхом української національної культурницької праці йшов і В.І.Самійленко, майже ровесник Чехова. Наприкінці 19-го ст. маємо талановитого "поета краси природи і краси людської душі" – М.Коцюбинського, який дав пізніше, на початку 20-го ст., образ соціальних відносин в українському селі в повісті "Фата моргана".

У всіх тут названих і багатьох неназваних письменників української літератури 80-90-х років провідною ідеєю в творчості було розбудження і поширення національної свідомості серед української інтелігенції і простолюддя, а не тільки боротьба з "пошлостю" і несправедливістю взагалі, як це було в Чехова. І в цьому найголовніша різниця між Чеховим і українськими письменниками його доби. Але й умови особистого життя Чехова в період розвитку його письменницького таланту не були настільки сприятливі, щоб цей українець міг збагатити своїм талантом літературу свого рідного народу українського.

При цій нагоді варто згадати проф. Юрія Вернадського, видатного російського історика українського походження, який помер 12-го червня 1973 року в Америці. Про нього український щоденник у ЗСА "Свобода" писав/12.VII.1973/:

"В умовах української державности покійний професор Юрій Вернадський міг стати одним із найвидатніших українських істориків, такого ж масштабу, як Володимир Антонович, Михайло Грушевський чи Іван Крип'якевич... Юрій Вернадський не включився, в силу існуючих умов, в українське наукове життя... рахується він "патріярхом російської історіографії" у ЗСА... В інших умовах... Юрій Вернадський напевно був би включився в українське наукове життя, став би українським істориком, збагачуючи українську і світову науку своїми працями..." /ЖЕРТВА ОБСТАВИН. "Свобода", 12.VII.1973/

Те саме можна сказати й про Чехова в літературі, хіба лише з додатком, що обставини для Чехова були куди гірші і менш сприятливі, ніж для Вернадського...

Пишучи російською мовою, Чехов був чимсь особливим, зовсім не подібним до інших, в російській літературі, хоч, вийшовши з України, будучи українцем по походженню та тримаючи жваві зв'язки з Україною й українцями протягом усього свого життя, до українських національних рухів не примкнув.

Та все ж, як відомо, великий український письменник і національний діяч Іван Франко завжди відносився з глибокою симпатією до творчості Чехова та дуже ревно популяризував його твори серед українців. Що ж змушувало Франка так високо цінити Чехова?

На нашу думку, те саме, що змусило Т.Г.Шевченка писати

ще в 1850-му році в листі до княжни Репніної про Гоголя ось такі слова:

"Перед Гоголем треба благоговіти як перед людиною, обдарованою любов'ю до людей. Гоголь - справжній провидець серця людського. Наймудріший філософ і найбільш надхнений поет повинен із побожністю ставитися до нього як до народолюбця!"

Як відомо, Гоголь, як і Чехов, писав лише російською мовою свої твори, хоч і був українцем.

Проф. Є. Онацький називає Гоголя письменником "з великим талантом і великою розламаню надвоє душею"/УКРАЇНСЬКА МАЛА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ. Буенос Айрес. 1958. т. 2/, якого Шевченко - цей невтомний і незламний борець за волю України, який гостро засуджував усіх своїх "землячків", що на московській службі "по-московськи так і чешуть" - таки не засудив і присвятив йому свою палку протимосковську поезію "За думою дума росм вилітає".

Не ототожнюючи, ані проводячи паралелі поміж Гоголем і Чеховим, ані поміж обставинами в добу першого і другого, все ж можемо назвати і Чехова письменником "з розламаню надвоє душею" - між Україною і Росією. Таких письменників або мистців у російській літературі й історії мистецтва "з розламаню надвоє душею" було більше. Душа одних була "розламана", в інших лише "надщерблена", в одних "розламана" майже на дві рівні частини, в інших на дві дуже неоднакові частини. Все залежало від оточення, умов, обставин, можливостей даної доби для вироблення певної міри національної свідомості.

Чехов познайомився з творами української літератури вже зформованим письменником, тобто в 2-ій половині 19-го ст. Саме в той час також у російському живописові і музиці почали з'являтися речі з українською тематикою. Якщо Чехов приніс у російську літературу український гумор, то напівукраїнець Репін приніс свій гумор своїми картинами на українські теми в мистецтво/козаки, що пишуть лист султанові/, як і мужність, героїзм і моральну силу українців/"Запорожці"/.

Поруч великих творів геніяльних українських композиторів, як Лисенко, появляються твори російських композиторів із життя українського народу/"Сорочинський ярмарок" - Му-

соргського, "Ніч перед Різдом"—Римського-Корсакова, як також напівукраїнця "з надшербленою душею" Чайковського.

До української тематики звертається дуже часто і Чехов. Його загальнолюдські ідеали в творах імпонують І.Франкові, і він популяризує творчість Чехова, як робив він це з творами Гоголя, Салтикова-Шедрина й інш.

Чехову з його широким діапазоном тісно в задушливій атмосфері російської літератури, белетристики, і він називає російських белетристів "дурнішими за читачів"; російський письменник, за Чеховим, "не знає ні історії, ні географії, ні природничих наук, ні релігії рідної країни, ні адміністрації...одним словом, чорта лисого не знає". /Лист Чехова до Суворіна, 15.V.1889/. І тому він часто твердив, що не вірить у російську інтелігенцію. Не вірив він і в російських соціалістів, а далі і в марксистів, хоч активно і не побоював їх. Чеховський шлях до поліпшення життя в світі не визначався жодними партійними програмами чи догмами. Якщо певні заходи соціалістів були на користь народу, він схвалював їх. А коли "прекрасне майбутнє" мало б бути побудоване на брехні, то

"огидні засоби ради благих цілей роблять і самі цілі огидними". /Лист Чехова до Суворіна, 1.VIII.1892/

Відомо, наприклад, про приятельські співвідносини поміж Чеховим і М.Горьким, але

"Чехову він, звичайно, не подобався, не міг подобатися. Та все ж Горький з ним познайомився, почав йому кадити, тримався як відданий, вірний учень. Усе це, звичайно, діяло... Горький виявився зв'язковим поміж Чеховим і тим світом, який був йому зовсім неподобний, куди він, власне, і не ввійшов, не мав дотику з марксистами...згадуючи про "марксистів з надутими фізіономіями"...

/Б.Зайцев. ЧЕХОВ. Н. Й. 1954. стор. 199/

Чехов і без марксистів бачив, де і в чому зло в Росії. Напередодні поїздки на о.Сахалін ось як він малює російську дійсність:

"Із книг, що я їх прочитав і читаю, видно, що ми згноїли в тюрмах м і л ь й о н и людей, згноїли даремно, без надуми, по-варварському; ми ганяли людей по холоду в кайданах десятки тисяч верст, заражали сифілісом, псували, розмножували

злочинців і за все те вину звалювали на червононосих надзирників. Тепер уся освічена Європа знає, що винні не надзирники, а ми всі, але нам до того мало діла, це нас не цікавить..."

/Лист Чехова до Суворіна, 9.ІІІ.І890/

Чехов знає, що серед тих мільйонів багато неросійських народів. Він усе частіше й частіше, як у листах, так і в творах, повертається лицем до долі неросіян у Російській імперії, до їхнього побуту і стремлінь-прагнень. Нема в нього революційного духу щодо визволення тих народів, але є зрозуміння причин їх зубожіння. Ось що пише він із Москви в І888 році:

"До речі, про Феодосію і татар. У татар пограбували землю, але про їх добробут ніхто не думає. Потрібні татарські школи. Напишіть, щоб гроші, що їх витрачають на ковбасний Дерпський університет, де вчать ся некорисні німці, міністерство віддало б на школи татарам..."

/Лист Чехова до Суворіна, 20-25.Х.І888/

Щодо українців, України, побуту і прагнень українського народу або кращої його частини, то в добу Чехова - в 80-90 роках І9-го ст. - ніхто в російській літературі не присвятив так багато місця тому, як Чехов, про що й буде мова в дальших розділах цієї праці.

Говорячи про добу Чехова та світогляд письменника на фоні тієї доби, ще згадаємо про відношення Чехова до релігії - про його релігійний світогляд.

На підставі чеховського вислову/"Політичного, релігійного і філософічного світогляду в мене ще нема"/багато дослідників доходять до висновку, що Чехов був атеїст. Таке твердження можна зустріти не тільки в совєтській літературі, а й у російській емігрантській.

"Треба сказати прямо - у нього не було віри".

/Б.Зайцев. ЧЕХОВ. Н.Й. І954/

А Дерман у "Творчому портреті Чехова"/Москва, І929/теж намагається довести те саме, тобто "атеїзм" Чехова, а всю релігійно-церковну діяльність письменника пояснити "протиріччям у характері Чехова".

А тим часом відомо, наприклад, що Чехов будував не тільки

школи, а й церкви, дзвіниці. Дарував не тільки звичайні чи світські книжки, а й церковні, священні. Був членом не тільки різних світських чи там земських установ, а й був членом церковного приходу, де жив, і членом "попечительства" при церкві.

Усе це деякі аналісти зводять до "скритности" характеру Чехова, до, як вони називають, "внутрішньої дисгармонії його вдачі". А в той самий час у самому тільки багатющому листуванні Чехова знаходимо багато доводів глибокого розуміння суті християнської релігії письменником і його глибокої віри в Бога. Інша річ, що та віра Чехова була іншою вірою, ніж у багатьох його сучасників – не поверховою, не формалістичною, не понижуючою людської гідності.

Це правда, що обов'язкове прислужництво в церкві в дитячих роках Чехова під суворим оком батька відпечаталось до деякої міри негативно на свободолюбивому характері Чехова. Але вже дорослим, під час відвідин рідних місць у Таганрозі, Чехов заходив до тієї самої церкви не з туристичних мотивів чи просто з цікавості.

Це правда, що зі своєю вірою в Бога Чехов не виходив демонстративно на шпальти газет чи журналів із декларативними заявами. Тому він і Рода, французького письменника, що виступив проти іншого письменника, Золя, зі словами "Якщо ми, п. Золя, і не такі талановиті, як Ви, але зате ми в Бога віруємо", – скритикував, називаючи таку форму декларації віри в Бога "дитячим самохвальством" і при тому "грубим", "аляпуватим".

Віра в Чехова – це щось інше, крім слів "я вірю" або "ми – християни". Євангельське "Віра без діл є мертва" не було порожнім гаслом для Чехова. Звідси й його увага до книжки священника Петрова п. н. "Євангелія як основа життя", яку він прочитав і радив іншим прочитати/як у листі до Суворіна, 19.VIII, 1899/, а сам каже, що після прочитання тієї книжки більше нічого цікавого не читав у той час.

Церкву Чехов уважав за необхідний середник виховання, як і школу, тому й нарікав, що на Сахаліні, де так багато розпусти, церква і школа існують тільки на папері.

Дуже багато релігійних мотивів у самих творах Чехова, що

не є властивою темою цієї праці, але дозволимо собі на деякі ілюстрації. Для прикладу візьмемо "В яру" - повість, по якій, може, найважче судити про релігійні мотиви в творчості Чехова, бо ця повість, як відомо, потрапила до марксистського журналу "Жизнь". Але тому якраз і беремо цю річ для прикладу, бо по інших творах ще легше і більше можна знайти доказів глибокої релігійності Чехова. Навіть той же Б. Зайцев, який у іншому місці казав, що в Чехова "не було віри", так характеризує "В яру":

"Для марксизму могло бути в повісті цікаве лише зовнішнє: що Цибукін "глитай", що в його крамниці продавали іноді гниль, що робітникам там погано, а фабрикантам добре. Насправді ж все далеко складніше... "Липа і Прасков"я пішли далі і довго потім хрестилися". Оце й є кінець тієї дивної повісти, яка починається дячком, що з "Із усю ікру, а кінчається словом: "хрестилися"... На всій повісті лежить якийсь чарівний відтінок... Можна сказати: Чехову було дано описати в цій Липі з немовлям майже привид євангельського відтінку".

/Б. Зайцев. ЧЕХОВ. Н. Й. 1954. стор. 199, 202, 203/

А ось як Чехов характеризує лаву присяжних при суді та як він розуміє відповідальність тих, що виносять вирок:

"Присяжні свідомі того, що оправдання - це не прощення і що оправдання не звільняє підсудного від Страшного Суду на тому світі, від суда совісті, від суда громадської думки".

/Лист Чехова до Суворіна, 12. II. 1900/

Так говорити про присяжних не могла б людина, що не вірить у Бога. І в цьому відношенні Чехов відрізнявся від своїх сучасників у російській літературі і від російської інтелігенції кінця 19-го ст. взагалі. Про ту інтелігенцію він писав так:

"Ви пишете, що ми говорили про поважний релігійний рух у Росії. Ми говорили про рух не в Росії, а в інтелігенції. Про Росію я нічого не скажу, інтелігенція ж покищо грається в релігію, і головним чином тому, що не має чого робити. Про освічену частину нашого суспільства можна сказати, що вона відійшла від релігії і відходить все далі й далі, що б там не говорилося і які б там філософсько-релігійні товариства не збиралися".

/Лист Чехова до Дягилева, 30. XII. 1902/

Інтелігенція, отже, відходить від релігії, від віри в Бога, але про почуття необхідності віри в Бога у Чехова не

може бути найменшого сумніву. Не можна ніколи забувати, що в Чехова, в його листуванні так багато гумору, його листи бувають такі лаконічно-загадливі, що робити поважні висновки в поважних питаннях щодо Чехова треба дуже обережно. Тому й беремо цитати щодо віри й релігії з тих його листів, де він поважно трактує цю проблему. Одним із багатьох таких місць є уривок із листа Чехова до В.С.Миролюбова, 17.XII.1901, де він пише:

"Мені хотілося б написати багато, багато, але краще стриматися, тим більше, що тепер листи читаються головним чином не тими, кому вони адресуються. Скажу тільки, що в питаннях, які Вас цікавлять, важливі не забуті слова, не ідеалізм, а свідомість власної чистоти, тобто повна свобода душі Вашої від усяких забутих слів, ідеалізмів і т.п. незрозумілих слів. Треба вірити в Бога, а якщо віри нема, то не займати її шумихою, а шукати, шукати, шукати самому, один на один зі своєю совістю..." /Підкреслення - І.О./

Зрозуміло, що після всього цього було б неповажно говорити про якийсь "атеїзм" Чехова, про брак віри в Бога.

І на поняття моралі Чехов дивився виключно з точки зору християнського вчення. У цьому питанні він також відрізнявся від своїх сучасників і навіть близьких приятелів. Цікава в цьому відношенні полеміка між Чеховим і Л.-Шегловим. Цей останній писав Чехову про якусь "вищу" мораль, на що Чехов відповів йому так:

"Зрозуміти, що Ви маєте на увазі якусь "мудрону", вищу мораль, я не можу, бо не існує ні вищих, ні середніх, ні нижчих моралей, а є тільки одна, а власне та, яка дала нам колись Ісуса Христа і котра тепер мені, Вам і Баранцевичу не дозволяє красти, ображати, брехати і т.п."

/Лист Чехова до Леонтєва-Шеглова, 22.III.1890/

Як бачимо з цього короткого нарису доби Чехова з її соціально-політичним станом, літературними процесами і рухами та світоглядами, він, Чехов, був оригінальним, особливим письменником, якого трудно беззастережно зарахувати до певної групи послідовників тієї чи іншої течії в суспільно-політичному житті царської Росії або в російській літера-

турі.

Та це, одначе, не означає, що сучасна йому дійсність, оточення, його зв'язки з певними особистостями, зокрема взаємовідносини з українцями, його родовід-походження не відзеркалені в його житті і творчості або не мали специфічного впливу на те й друге. Розгляд, аналіза цих питань і явищ - це й є головним завданням цієї праці.

II.

РОДОВІД-ПОХОДЖЕННЯ І РІДНИЙ КРАЙ ЧЕХОВА

Досліджуючи родовід-походження А.П.Чехова, ми найперше мусимо поцікавитися відношенням самого письменника до цього питання. Ми знаємо, що він народився в Україні. Але не кожний народжений в Україні є, може бути або визнає себе українцем. Ким вважав сам себе Чехов? І чому? З огляду на місце народження чи згідно з родоводом-походженням? Чи, може, з переконання?

Аналізуючи багате листування Чехова, ми натрапляємо на три роди окреслення українця: "хохол", "малорос" і "українець". Те саме бачимо ми в його листах і щодо України, яку він називає то "Малоросією", то "Хохландією", то властивою їй назвою - Україною.

Чужомовні автори праць про Чехова, як і про Гоголя, зокрема англійські, все те здебільшого перекладають на "літлрашен". Усе це, звичайно, під впливом російської історії і критичної літератури, бо ними здебільшого чужоземні автори користуються.

Ми ж скрізь, перекладаючи всі цитати й уривки з листування Чехова й його творів з російської на українську мову, будемо залишати ці слова в оригіналі, розуміючи, що і в добі Гоголя-українця і в добі Чехова слова "хохол", "малорос" вживалися за царату для окреслення українця. Цими окресленнями користувалися часто не тільки росіяни або менш національно свідомі українці, а й більш свідомі українські автори й навіть національні діячі. Не завжди бо було безпечно багато говорити чи писати про українців і Україну як народ, націю і колись самостійну і набагато старшу державу.

Такі були тоді обставини, політичний режим у країні, та й загальний рівень національно-визвольницької свідомості у великої частини самого українського народу не був високий.

Після большевицького перевороту в країні вживання слів "хохол" або "малорос" заборонялося як образуючих українців, але фактичне трактування так званими "великоросами" українців залишилося і до сьогодні на базі "літл-рашен", хоч Україна номінально й є навіть членом Об'єднаних Націй...

Щодо вживання слів-окреслень "хохол" і "малорос" Чеховим, зокрема в листуванні, то тут треба брати до уваги ще й той факт, що Чехов - гуморист, особливо в ранній своїй творчості/гумористом він залишився до кінця свого життя/, а в його листах зокрема своєрідний, чеховський тонкий гумор ряснів до самої смерті письменника. І там, де він, наприклад, жартівливо говорить про своє т.зв. "ледарство", він вживає слова "хохол", "хохлацький", стверджуючи своє походження:

"Я хохол і тому дуже ледачий"

/Лист Чехова до М.Горького,
18.І.1899/

"Якби я не був хохол, якби я писав щодня по дві години, то в мене вже дано була б власна садиба, але я хохол, я ледачий".

/Лист Чехова до Шаврової, 19.І.98/

Не "ледачий, як хохол", тобто хохол не тому, що ледачий, а хохол, тому й ледачий. А ми добре знаємо, що Чехов насправді ніколи ледачим не був:

"Особистість людини найповніше розкривається в її відношенні до праці. Чехов був у повному розумінні слова людиною праці. Він працював щодня, незалежно від настрою, вперто і багато... А.С.Лазарєв-Грузинський... так передає свої враження про роботячість Чехова: "Він/Чехов/все сидить, пише, пише, пише. НЕМА ДНЯ, коли б він не писав... Іноді... він цілий день не показує носа на вулицю. Жакхливий архитруженик".

/Е.Балабанович. ДОМ В КУДРИНЕ. Моск.раб. 1961
стор.35/

Отже, відкидаючи його жартівливе "ледачий", залишаємось із ясним ствердженням Чехова про самого себе, про те, що він - "хохол", тобто українець.

Якщо ж, однак, у всіх тих реченнях зі словами "я - хохол" ще можна до деякої міри дошукуватися переносного значен-

ня тих слів, вживаних Чеховим ніби лише для характеристики своїх лінощів, то ось тут уже є ствердження письменника щодо його кровного походження:

"В моїх жилах тече ледача хохлацька кров".

/Лист Чехова до Леонтьєва, 20.XII.88/

Побувавши ж в Україні, Чехов відчув близькість своєї натури до всього, що українське. Він відчув голос української крові в своїх жилах, і все те він уже зовсім не пов'язує зі своїми "лінощами". Він вигукує:

"Як би я хотів мати пасіку! У мені все таки говорить хохлацька кров".

/Лист Чехова до Суворіна, 31.III.92/

І оце "все таки" в його душі ніколи не давало йому спокою. Він і на українські журавлі дивився очима не лише письменника-мистця чи поета, а й очима серця українського:

"Журнал отримую, читаю, дякую. Отримав я й премію, яка дуже мене зворушила, бо на одній із картин є журавлі - птахи, любими моєму хохлацькому церцю".

/Лист Чехова до Тихонова, II.X.I89I/

А з нагоди продажу одного зі своїх творів у листі мова йде вже навіть про логіку, хоч і не в дуже позитивному сенсі:

"Продав "Лешего" Абрамовій - на три-чотири місяці вистачить грошей. Оце така в мене хохлацька логіка".

/Лист Чехова до Суворіна, грудень I889/

Чехов часто своїми "хохлацькими лінощами" просто відмагувався від набридливих кореспондентів або прикривав ними певні інтенції, які не мали нічого спільного з лінощами. Ось як він пояснював причину своєї досить пізньої відповіді на листи деяких:

"Людям сердитим, сухим, немилосердним я відповідаю швидко, але як тільки я розраховую на поблажливість, то хохлацькі лінощі беруть над усіма моїми почуттями верх, і я стараюся якнайдовше не братися за перо".

/Лист Чехова до Шаврової, 31.I2.I897/

Типічне чеховське вміння виходити зі скрутно́ї ситуації, не згубивши симпатії в інших до себе.

А ось як він писав одній письменниці, яка не була, на його думку, достатньо продуктивною, а потім тут же злагіднював свою характеристику праці тієї письменниці:

"Ви працюєте дуже мало, ліниво... Я теж ледачий хохол, але, порівнюючи з Вами, я написав цілі гори

/Лист Чехова Авіловій, 3.XI.1897/

Цікаве листування Чехова напередодні його подорожі на о.Сахалін. Чехов вирішив відвідати той острів в "язнів царської Росії не для того, щоб "убити час", не для звичайної зміни вражень, не для "фізичного дресування", як він лако-нічно декому пояснював. Та подорож не була якоюсь неповажною "витівкою" також. Він поїхав туди, щоб особисто познайомитися з умовами життя в "язнів і написати про те книгу/що він, зрештою, і зробив/.

Але та небезпечна далека подорож письменника якраз і трактувалася деякими особами як витівка Чехова. Суворін, який видавав твори Чехова, наприклад, так і твердив, що та поїздка, мовляв, зайва, нема чого туди їхати, Сахаліном, мовляв, ніхто не цікавиться. Та й не тільки Суворін – вся проурядова преса не бачила великої потреби тієї подорожі, не хотіла, щоб світ довідався про правдивий стан у тому пеклі.

Для Чехова було навіть до деякої міри небезпечно відверто говорити, чому він хоче туди поїхати. І в обличчі тієї небезпеки він знову спритно відмахується від допитливих, прикриваючи свої справжні наміри "хохлацьким зледачінням" та потребою себе "дресувати":

"...поїздка – безперервний піврічний труд, фізичний і розумовий, а для мене це необхідно, бо я хохол і почав уже ледачитись. Треба себе дресувати..."

/Лист Чехова до Суворіна, 9.III.1890/

А що Суворін почав настирливо відмовляти його від подорожі, Чехов не стерпів і сказав йому, чому варто поїхати на Сахалін – місце "неймовірних страждань, де "гнояться в тюрмах мільйони людей", де "варварство", яке не можна

ня тих слів, вживаних Чеховим ніби лише для характеристики своїх лінощів, то ось тут уже є ствердження письменника щодо його кровного походження:

"В моїх жилах тече ледача хохлацька кров".

/Лист Чехова до Леонтьєва, 20.XII.88/

Побувавши ж в Україні, Чехов відчув близькість своєї на-тури до всього, що українське. Він відчув голос української крові в своїх жилах, і все те він уже зовсім не пов"язує зі своїми "лінощами". Він вигукує:

"Як би я хотів мати пасіку! У мені все таки говорить хохлацька кров".

/Лист Чехова до Суворіна, 31.III.92/

І оте "все таки" в його душі ніколи не давало йому спокою. Він і на українській журавлі дивився очима не лише письменника-мистця чи поета, а й очима серця українського:

"Журнал отримую, читаю, дякую. Отримав я й премію, яка дуже мене зворушила, бо на одній із картин є журавлі - птахи, любими моєму хохлацькому серцю".

/Лист Чехова до Тихонова, II.X.I89I/

А з нагоди продажу одного зі своїх творів у листі мова йде вже навіть про логіку, хоч і не в дуже позитивному сенсі:

"Продав "Лешего" Абрамовій - на три-чотири місяці вистачить грошей. Оце така в мене хохлацька логіка".

/Лист Чехова до Суворіна, грудень I889/

Чехов часто своїми "хохлацькими лінощами" просто відмагувався від набридливих кореспондентів або прикривав ними певні інтенції, які не мали нічого спільного з лінощами. Ось як він пояснював причину своєї досить пізньої відповіді на листи деяких:

"Людам сердитим, сухим, немилосердним я відповідаю швидко, але як тільки я розраховую на поблажливість, то хохлацькі лінощі беруть над усіма моїми почуттями верх, і я стараюся якнайдовше не братися за перо".

/Лист Чехова до Шаврової, 31.I2.I897/

Типічне чеховське вміння виходити зі скрутно́ї ситуації, не згубивши симпатії в інших до себе.

А ось як він писав одній письменниці, яка не була, на його думку, достатньо продуктивною, а потім тут же злагіднював свою характеристику праці тієї письменниці:

"Ви працюєте дуже мало, ліниво... Я теж ледачий хохол, але, порівнюючи з Вами, я написав цілі гори

/Лист Чехова Авіловій, 3.XI.1897/

Цікаве листування Чехова напередодні його подорожі на о.Сахалін. Чехов вирішив відвідати той острів в "язнів царської Росії не для того, щоб "убити час", не для звичайної зміни вражень, не для "фізичного дресування", як він лаконічно декому пояснював. Та подорож не була якоюсь неповажною "витівкою" також. Він поїхав туди, щоб особисто познайомитися з умовами життя в "язнів і написати про те книгу/що він, зрештою, і зробив/.

Але та небезпечна далека подорож письменника якраз і трактувалася деякими особами як витівка Чехова. Суворін, який видавав твори Чехова, наприклад, так і твердив, що та поїздка, мовляв, зайва, нема чого туди їхати, Сахаліном, мовляв, ніхто не цікавиться. Та й не тільки Суворін – вся проурядова преса не бачила великої потреби тієї подорожі, не хотіла, щоб світ довідався про правдивий стан у тому пеклі.

Для Чехова було навіть до деякої міри небезпечно відверто говорити, чому він хоче туди поїхати. І в обличчі тієї небезпеки він знову спритно відмахується від допитливих, прикриваючи свої справжні наміри "хохлацьким зледачінням" та потребою себе "дресувати":

"...поїздка – безперервний піврічний труд, фізичний і розумовий, а для мене це необхідно, бо я хохол і почав уже ледачитись. Треба себе дресувати..."

/Лист Чехова до Суворіна, 9.III.1890/

А що Суворін почав настирливо відмовляти його від подорожі, Чехов не стерпів і сказав йому, чому варто поїхати на Сахалін – місце "неймовірних страждань, де "гноються в тюрмах мільйони людей", де "варварство", яке не можна

промовчувати.

"Хохлів"-українців Чехов не трактував як "малоросів" або якоюсь лише народністю. Українці для Чехова - народ, нація.

Свого часу Чехов не тільки сам розшукував для себе садибу в Україні, щоб туди переїхати назавжди, а й запрошував інших ближче познайомитися з українцями. Згаданий раніше Суворін недолюбливав "хохлів", а ось що писав йому Чехов:

"Садибу я придивився для Вас, але даремно Ви не любите хохлів. У Полтавській губернії вони не діти... а справжній народ..."

/Лист Чехова до Суворіна, 18.XII.1891/

Про українців як націю говорить він і в іншому листі:

"Не відповідав тому, що все не міг зібратися. Адже ж я хохол, а ця нація ледача".

/Лист Чехова до Гольцева, 13.I.1898/

Як бачимо, хоч і "ледача", все ж - нація, і від приналежності до неї Чехов ніколи не відмовлявся. Навпаки, скрізь і завжди те підкреслював.

Що ж торкається родоводу Чехова, то в листі до перекладача його творів на чеську мову він писав цілком ясно:

"Дід мій був малорос, кріпак, перед визволенням селян із кріпацтва він викупив на волю всю свою сім'ю, в тому числі й мого батька".

/Лист Чехова до А. Врзая, 14.VIII.1891/

Коли ж мова йшла в його листах про рідний край у поважній формі, не було більше в нього ні "Малоросії", ні "Хохландії" - була Україна:

"І так, я їду в Україну".

/Лист Чехова до Шеглова, 15.IV.1888/

"Тепер про Україну", - починався його опис батьківщини в листі до Плещеева/4.IV.1888/, де письменник тепер говорить не про "хохлацький" чи "малоросійський", а про "український сенокос"/українську сіножать/.

Протягом усього свого жвавого листування як з українцями чи діячами українського походження, так і з росіянами чи "великоросами", Чехов ніколи не говорив про себе як про "великороса" чи взагалі росіянина/хіба тільки в тому випадкові, коли говорив про себе як про громадянина тодішньої Російської імперії/ – він скрізь і завжди вважав себе тим, ким він був насправді: українцем по походженню, письменником українського роду в російській літературі, людиною, в жилах якої текла українська кров.

Крім того, що А.П.Чехов сам себе називав, визнавав і вважав українцем, маємо численні інші джерела, які свідчать також про українське походження Чехова. Ось що пише про родовід Чехова Антона Павловича його рідний брат Михайло:

"Я не знаю, хто був наш прадід по батьківській лінії, Михайло Омелянович. Зі слів батька мені відомо, що у прадіда був брат Петро Омелянович, який з якоїсь нагоди збирав на побудову храму, сходяв усю Росію пішки вздовж і впоперек і дійсно побудував церкву в Києві".

/М.Чехов.ВОКРУГ ЧЕХОВА.Моск.раб.1960.
стор.34-35/

Також упорядник спогадів Михайла Чехова, коментатор С.М.Чехов подає в тій же книжці/стор.288/ деякі дані про прадіда письменника, які сягають до середини 18-го ст., а про пра-прадіда аж до грані 17-18 ст. Там згадується, що і пра-прадід і прадід були кріпаками. І на тому інформації про далеких предків А.П.Чехова майже кінчаються.

Зате від діда і баби родовід Чехова зовсім ясний. Дід, про якого Чехов писав "дід мій був малорос", називався Єгором/в Україні це ім'я вимовляють "Ягор"/Михайловичем.

Той факт, що Петро, внук Євстратія/найдалшого предка А.П.Чехова, про якого взагалі дуже мало відомо/, кинув усе і пішов подорожувати і побудував церкву в Києві, відгукується і на наступних поколіннях Чехових, у тому числі і на дідові Ягорові: він, як і двоюрідні діди А.П.Чехова й інші родичі, був набожним чоловіком. Дід Ягор працював на Приазов'ї, виконуючи доручення свого поміщика Черткова, а коли викупився з кріпацтва, купив хату в Таганрозі, але жив зде-

більшого в селі в 60-ти кілометрах від того міста.

У 1859-60 р.р. він жив у селі Вовча Балка на Харківщині. Це звідти він і написав дуже зворушливого листа з приводу народження його внука, тобто Антона Павловича, бажаючи йому всіх благ.

Брати діда Ягора, тобто двоюрідні діди А.П.Чехова, відомі теж своїм замилуванням до церкви, до Служб Божих, до мистецтва іконописання: Іван постригся в монахи в Ново-Афонському монастирі, Василь був іконописцем, керував хором, а Семен був чумаком.

На жаль, дослідники життя і творчості Чехова не звертають належної уваги на впливи на Чехова його українського походження, і вони, звичайно, далі діда Чехова не йдуть. Але й від діда починаючи, родовід письменника досить багатий на українські елементи.

Не тільки спосіб життя діда та його братів свідчать про певний зв'язок з Україною, а й саме прізвище діда Ягора Михайловича без кінцівки "ов". У працях багатьох дослідників родоvodu А.П.Чехова те прізвище подається так: Чех, а не Чехов. Так пише про діда Чехова, наприклад, І.Спектор англійською мовою в історії російської літератури:

"Його дід Ягор Михайлович Чех був кріпаком... Чех ще перед знесенням кріпацтва сам викупився за 3.500 рублів і став управителем панського господарства".

/І.Спектор. ЗОЛОТА ДОБА РОСІЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ. Айдаго. 1943. стор. 198. Англ. вид./

Також Мала Советська Енциклопедія подає прізвище діда А.П.Чехова - Чех:

"Чехов Антон Павлович/1860-1904/. Народився в Таганрозі, в сім'ї мішанина/син дрібного торговця/. Дід Ч. з прізвищем Чех був кріпаком поміщика Черткова".

/МАЛАЯ СОВЕТСЬКАЯ ЕНЦИКЛОПЕДИЯ. М.ОГИЗ. 1931. стор. 791/

Сам же Чехов під час подорожі на о.Сахалін писав листи до своїх рідних, починаючи так: "Дорогі мої Чехи!" Він, отже, знав, що прізвище його предків було не Чехов, а Чех.

Шкодо самого слова "Чех", то проф.В.Чапленко, відомий лі-

тературознавець, мовознавець і письменник у ЗСА, так пояснює етимологію цього слова:

"Його дід ще мав прізвище "Чех". А це слово не означало, що він чеського роду. Як я тепер з"ясував етимологію цього слова, воно означало те, що й "хохол"/чуприна, оселедець/. Пrawdа, цього походження й етнонім "чехи".

/Лист В. Чапленка до І. О., 3. XII. 1970/

Як бачимо, і в прізвищу предків А. П. Чехова є незаперечний український елемент його походження. Здогади деяких людей, чи не був, мовляв, Чехов чеського походження, не мають жодних підстав. А що чуприна посередині голови, як довгий оселедець, — це своєрідна прикмета українців у минулому, то й тут не може бути сумніву, що родовід Чехова пов"язаний лише з українцями.

Також саме життя предків Чехова дуже пов"язане з українськими місцями — селами і містами, а не тільки прізвище, до якого пізніше, як відомо, додавалися росіянами — часто навіть без згоди власника прізвища — російські кінцівки "ов" або "єв". Особливо пов"язане життя діда Ягора з українськими місцями після його одруження з Єфросінією, донькою українського селянина Омеляна Шимко. Шимко був кріпаком у селі Зайцево. Таким чином обидві лінії родоvodu А. П. Чехова — від діда і баби — стають відомими як українські.

Про саму ж Єфросінію, тобто бабу А. П. Чехова, є такий коментар С. М. Чехова:

"Чехова Єфросінія Омеляновна/1806-1878/ — бабуня А. П. Чехова, селянка-кріпачка села Зайцівка/в інших джерелах це село називається Зайцево — прим. І. О./, українка з родини коноводів. Чоловіка свого боялася, називала його на "ви", а поза очима "вони", ходила в українській свитці і в очіпку, була простодушна, наївно вірила в нечисту силу. Після народження молодшого сина Митрофана пішки ходила "після обіцянки" з Ольховатки в Київ на поклони святиням".

/М. Чехов. ВОКРУГ ЧЕХОВА. М. 1960, стор. 291/

Беручи до уваги, що цей коментар друкований у совєтській Москві, треба розуміти потребу автора віру Єфросінії окреслити як "наївну". Не знаходимо ніде також підстав, щоб по-важно брати твердження автора, що Єфросінія "чоловіка сво-

го боялася", бо, мовляв, називала його на "ви". Авторів цієї праці про Чехова й Україну особисто відомі факти/навіть із власного родоводу/, коли українка називала свого рідного брата на "ви", якого, однак, ніколи не боялася, але дуже респектувала.

Залишаємось, отже, з українським походженням Єфросинії в коментарях С.М.Чехова, з українською свиткою, очіпком і релігійністю.

А ось як Марія Павловна, рідна сестра Антона Павловича Чехова, пише про Єфросинію Омеляновну:

"Єфросинія Омеляновна, з дому Шимко, була по національності українкою, походила з селян села Зайцево, недалеко від Кантемировки. У моїй пам'яті вона збереглася як типічна українка, і мова її була здебільшого українська".

/Лист М.П.Чеховой до О.Подільського, 20.IX. 1953/

А про матір Чехова є свідчення Т.Л.Шепкіної-Куперник, що вона розмовляла "з характерним південним придиханням на літеру "г". /ЧЕХОВ В ВОСПОМИНАНИЯХ СОВРЕМЕННОКОВ. М. 1960. стор.270/.

І ті "придихання на "г", природні для українців, обумовлені походженням і українською атмосферою предків Чехова, помітні також і в самого письменника.

А.П.Чехов, звичайно, володів дуже добре російською мовою, був класиком російської літератури. Але в його листуванні і в творчості ми знаходимо дуже багато українізмів - часом свідомих, щоб надати кольоритності своїм писанням, але дуже часто і невільних, підсвідомих. Цитуючи Чехова в перекладі на українську мову, ми будемо залишати його українізмами в оригіналі, підкреслюючи їх.

Є в російській мові, наприклад, такі слова: "баба", "бабушка", "бабка" і навіть "бабуся". Але "бабуня" росіяни не кажуть і не пишуть. А Чехов:

"Моя мила бабуня"

/Лист Чехова до О.Л.Кніппер, 15.IX.1900/

Замість сказати по-російському "дневных", Чехов пише:

"У мене в шафі зібралося багато сорочок денних
і нічних".

/Лист Чехова до О.Л.Кніппер, 9.XII.902/

Нема в російській мові слова "ведмедь", а є "медведь", що рівнозначне українському "ведмідь", і Чехов вживає його, пишучи: "На відсотки мені вже дають мої ведмеди".

По-російському можна "заасфальтировать", "заарканить", "заактивировать", але не можна "заарестовать" – це останнє може сказати лише українець, комбінуючи з українського "заарештувати". Це й робить Чехов:

"Лікарі заарестовали мене".

/Лист Чехова до Забавіна, 27.III.
1897/

Ніякий "істинно"-російський письменник/та й не письменник/не замінить російського слова "пчела" на українське "бджола". Це й робить Чехов, нагинаючи цього іменника в множині на російський лад:

"Я в нього один із солідних дбжел".

/Лист Чехова до О.П.Чехова, 3.II.1883/

Хоч по-російському мало б бути "голодать", "голодаете", Чехов пише:

"Надіюсь, що Ви вже не голодуєте".

/Лист Чехова до Лейкіна, 25.V.1887/

Такі і подібні їм помилки ні в якому разі не можна пояснити тим, що, мовляв, письменник писав на швидку, не мав часу на коректу. Навпаки, таке "пояснення" українців у писаннях Чехова якраз і свідчить про те, що ті українці в нього з'являються підсвідомо, під впливом його українського походження. Бо якраз тоді, коли людина пише швидко, не маючи часу на мовну, граматичну чи іншу коректу, вона пише так, як думає. Пишучи, Чехов дуже часто думав по-українському. Тому й писав:

"А чому б і не прийхати? Поблукали б і побалакали... Хай хоронять Вас українські феї... Будьте здоровеньки. Ваш Чехов."

/Лист Чехова до Смагіна, 30.I.1892/

Залибки вживав Чехов також українські приказки, прислів'я в своїх листах, як

"Не було у баби клопотів, так купила баба порося".

або:

"Це справа смаку. Хто любить попа, а хто попову наймичку".

/Лист Чехова до Шаврової, 2.XII.1890/

"На тобі, небоже, що нам не гоже".

/Лист Чехова до Линтварьової, 20.VI.1892/

Передаючи вислів якогось українця і пишучи про нього як про українця, а не хохла чи малороса, Чехов-гуморист пише, російськими літерами:

"Коли б я був царем, то вкрав би сто рублів и втик".

/Лист Чехова до Суворіна, 10.X.1888/

Ми навели тут лише кілька прикладів українізмів Чехова і то лише користуючись його листуванням. Пізніше згадаємо і про українізми і в його художніх творах. А тут ще розглянемо думки і свідчення сучасників Чехова про його походження та вплив того походження на характер письменника.

Росіяни-сучасники Чехова дуже виразно бачили в особі А.П.Чехова українця. Наприклад, І.Л.Шеглов/Леонтьєв/, сучасник Чехова й автор спогадів про нього, характеризує український характер Чехова такими словами: "чисто хохлацька замкнутість", "хохлацько-козацька натура". Шеглов, пригадуючи свою зустріч із Чеховим, пише:

"Відрізняючись чисто хохлацькою замкнутістю, Чехов цим разом, проти волі, збивався зі свого головного здержаного тону".

/ЧЕХОВ В ВОСПОМИНАНИЯХ СОВРЕМЕННИКОВ. Збірник. М. 1952. стор. 113/

Знову в іншому місці, згадуючи характеристику, яку дав А.П.Чехову інший його сучасник, П.А.Сергієнко, той же Шеглов пише:

"Хоч П.А.Сергієнко в своїх спогадах про Чехова знаходить у ньому риси "гетевської організації",

але Антон Чехов по своїй хохлацько-козацькій натурі був дуже далекий від педантичності Вольфганга Гете".

/ "ЧЕХОВ В ВОСПОМИНАНИЯХ СОВРЕМЕННОИХ.
Збірник. М. 1952. стор. 118/

І та "хохлацько-козацька натура" Чехова виявилася навіть у почутті його першого кохання, що з'явилося в нього в Україні чи, як пише Б. Зайцев, "в південно-російському степу":

"Стоїть і задумався. Підходить п'ятнадцятилітня дівчина, прийшла за водою. І поцілував Яків Рахилю, і возвисив голос свій і заплакав". Побачивши свою Рахилю, юнак із південно-російського степу не заплакав, а обняв і поцілував її. І вона, поставивши на землю коромисла, теж почала цілувати його - дорослий Чехов, оповідаючи про цей випадок його молодості, говорив про загадкові струми кохання, що зроджуються раптово".

/ Б. Зайцев. ЧЕХОВ. Н. Й., 1954. стор. 19/

Читаючи ці рядки, кожному українцеві встає перед очима традиційний образ українського козака, що привів коня напувати до криниченьки та зустрів дівчину біля неї з коромислами...

Кажуть, що Толстой колись похвалив Чехова за його писання російською мовою такими словами: "Да, да, да, Вы очень русский!" І з цього приводу О. Подільський пише:

"Толстой не міг сказати, наприклад, Тургенєву чи Горькому: "Вы - русский", бо це було б смішно, але похвалити українця за його писання російською мовою Толстой вважав можливим. Розуміється, Толстой знав, що Чехов не був "русский".

/ Лист О. Подільського до І. О. /

І справді, говорити росіянинові, що він - росіянин, російський, було б нісенітницею, але дуже на місці висловити подив і признання неросіянинові-українцеві, який міг так добре писати по-російському.

Але найяскравіше виявляв себе Чехов як українець у своєму відношенні до рідного краю - України. І про те відношення його самого й його рідні до рідного краю ми знаходимо багато свідчень самого Чехова в його листах.

Деякі російські дослідники й автори розвідок про Чехова

намагаються в своїх публікаціях довести, що, хоч Чехов і народився в Україні і часто по ній подорожував, а деякий час і жив, будучи вже відомим письменником, все ж, мовляв, Москва була для нього найріднішою, найближчою. А один із таких дослідників, як, наприклад, А. Дерман, доходить аж до такого твердження, що, мовляв, у Чехова була "ненависть письменника до рідних місць". Цей один приклад і розглянемо ближче, щоб глибше проаналізувати і ствердити або заперечити висновки, до яких доходить у своїх роздумуваннях А. Дерман. Він на підставі одного листа Чехова до сестри Марії пише:

"Ні одного атома боротьби й активності в дитинстві Чехова не було, і не даром він не любив про своє дитинство згадувати. Ні найменшого руху ліричної теплоти не викликали в ньому такі класичні джерела, як "дим отчєства", як відвідування рідних місць. Те, що пройшло, було для нього не "миле", - за словами поета, - а ненависне.

Навесні 1887 року, вже відомим письменником, він відвідав Таганріг. Його обширний лист звітти до сестри насправді жакликий: ні одного/дослівно!/ теплого звуку не прозвучало протягом усього цього збридкістю написаного холодного відчиту, цього протоколу ненависти письменника до рідних місць, де все противно так, що Москва зі своїм брудом і сипними тифами здається симпатичною".

/А. Дерман. ТВОРЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ ЧЕХОВА. М.
1929. стор. 25./

Як бачимо, автор портрету Чехова вжив багато свого письменницького хисту, щоб "довести" читачеві в усьому світі "ненависть" Чехова до України, до рідних місць письменника. Поминаючи сам дивний факт, чому російському дослідникові так дуже йдеться про "ненависть" Чехова до України, варто тут підкреслити, що до тих висновків Дерман дійшов на основі одного лише листа Чехова, але зовсім не пояснюючи обставин, в яких опинився Чехов під час подорожі в рідні місця, де писав свій лист. Не взято до уваги і фізичного стану письменника у тій подорожі. Постараємось в'яснити "підстави", що їх дав Чехов Дерманові для його далекоїдучих неправильних висновків.

Мова йде про лист Чехова до сестри, написаний протягом кількох днів - від 7-го до 19-го квітня 1887 року.

Лист писано із Таганрогу, куди він потрапив після довголітньої відсутности.

Цхав потягом. Змучився в дорозі. І все ж Чехов пише у тому ж листі:

"Пахне степом і чути, як співають птахи. Бачу старих приятелів - хижаків, літаючих над степом.. Курганчики, водокачки, будови - все знайоме і пам'ятне... Погода чортівськи, несамовито гарна. Українці, воли, хижакі, білі хати, південні річки, вітки Донецької залізниці з одним телеграфним дротом, дочки поміщиків і орендаторів, рижі собаки, зелень - все це миттю пролітає, як сон..."

Але коли вже прибув до Таганрогу, Чехов захворів. А тут іше й погода погіршала. Не трудно собі уявити, який може бути настрій у людини, яка приїхала, хай і в рідний край, коли п'ять днів підряд "холодно і пасмурно". А тут ще й... розслаблений шлунок у людини:

"7, 8, 9 і 10-го квітня. Найскучніші дні. Холодно і пасмурно. Всі дні мене "проносить". Бігаю вдень і вночі. Вночі чиста мука: темнота, вітер, скриплять і важко відчиняються двері, блукання по темному двору, підозріла тиша, брак газетного паперу..."

Мало того, появляється ще й інша хвороба, коли він пише, як каже Дерман, "протокол", "холодний відчит" своїй сестрі:

"14-го квітня... Мій катар кишок продовжує носити мене з кімнати до місця в траві і назад. Простуда пройшла, а їй на зміну з'явилася нова хвороба - запалення вени на лівій нозі... Нема кінця моїм хворобам!"

Про який, отже, "дим отчєства" в листах людини може бути в такому стані? І все ж того самого дня він пише:

"Яке б не було скучне і втомлююче таганрозьке життя, воно помітно втягує; привикнути до нього не трудно".

А коли Чехов почував себе фізично краще, як ось за день перед розслабленням шлунка, то записав 6-го квітня в тому ж листі:

"Чекаю соборного дзвону і йду на пізню обідню. У соборі дуже мило, прилично і не скучно. Співаки співають гарно, не по-міщанському, а публіка вся складається з паннок в оливкових суконках і шоколадних блюзках. Гарненьких багато, так багато, що я жалію, що я не Мишко, якому так потріб-

ні гарненькі..."

Як бачимо, зовсім інший настрій у людини здорової, ніж у хворої. У Чехова ж у такий час не обходиться й без гумору.

Слід іще додати, що до "холодного відчиту" в листі до сестри з поїздки в Таганріг спричинився, крім хвороби, ще й брак грошей у Чехова. Тієї ж весни він писав:

"Жахливо: у мене 53 рублі - і тільки. Приходиться облизувати собі крила й облизуватися там, де треба було б їсти. Їджу тепер у третій клясі..."

/Лист Чехова до Лейкіна, 5.V.1887/

І все ж таки:

"Взагалі ж я задоволений своєю поїздкою. Неприємне тільки безгрошів'я".

/Там же/

А місяць пізніше після раніше тут згаданого листа до сестри пише їй же з того ж Таганрогу:

"Вранці чудесний день... в місцевому соборі дзвін. Випускають із обідні... за 6 рублів наймаю ресорну коляску в Святі гори... їду з міста перевулками, дослівно потопаючими в зелені вишень, жердин і яблунь. Птахи співають невгомно... В Святі гори приїхав о 12-й годині. Місце надзвичайно гарне й оригінальне: монастир на березі ріки Донець, у підніжжя величезної білої скелі, на котрій умостилися, стиснені й навислі один на другого, дуби і вікові сосни. Здається, що деревам тісно на скелі і ніби якась сила випирає їх наверх і наверх... Сосни дослівно висять у повітрі і так і дивись, що впадуть. Зозулі і солов'ї не вмовкають ні вдень, ні вночі..."

/II.V.1887/

Чи це "ні одного теплого звуку", чи це "з бридкістю" написаний "холодний відчит", чи це "протокол ненависти письменника до рідних місць", як це твердить А.Дерман?

Але, коли Чехов знову повертався до Таганрогу, то мусів "всю ніч у третій клясі дохлого, огидного, тягнучого товаро-пасажи́рського потяга" їхати і "втомився, як сукин син". Звідси і різні враження письменника з різних моментів його подорожі: любов до краси рідної йому української природи, теплі відгуки про людей і рідний край, а з другого боку - часом поденервування через хворобу, поганий транспорт і брак грошей. І ці три останні речі не мають нічого спі-

льного з відношенням Чехова до рідних місць, до України. У всякому разі, коли йдеться про Москву, то навіть у тому "холодному" листі з Таганрогу ось якою пригадує собі Москву Чехов:

"6-го квітня. Прокидаюсь о 5-ій годині. Небо захмарене. Дує холодний, неприємний вітер, який нагадує Москву. Скучно".

/Лист Чехова до М. Чехової, 1887/

До речі, той же самий лист Чехова, який послужив Дерманові "доказом" "ненависти" Чехова до рідного краю, кінчається ще одним промовистим українізмом:

"Пока прощевайте" -

українським "прощавайте" на російський лад.

Щождо Москви і відношення до неї Чехова зупинимось тут окремо та порівняємо, як відносився письменник до рідної України, а як до Москви.

Якщо російські дослідники Чехова дуже часто нарікають на брак повного розуміння критиків чеховського відношення до Москви, то українська критична література про Чехова взагалі дуже бідна.

С.Я.Блпатъєвський, твердячи, що Москва була для Чехова "обитованною землею", і А.Дерман, говорячи про "особое тяготение Чехова к Москве", беруть до уваги здебільшого лише ті часи зацікавленості Чехова Москвою, коли письменникові йшлося про чисто авторські, видавничі справи. Бож, звісно, ні в якому Таганрозі, ані в Полтаві та взагалі в Україні не було тієї видавничої можливості, що в Москві.

Нема також ніякого дива в тому, що Чехов-юнак писав своєму двоюрідному братові, Михайлові Михайловичу Чехову, який жив у Москві, про те, що він недавно побував у таганрозькому театрі і порівняв його з московським, знайшовши велику різницю, як і між самою Москвою і Таганрогом; що він, як тільки закінчить гімназію, прилетить, мовляв, на крилах у Москву, яка йому дуже подобалася... Якому бо юнакові з провінції не заімponує найбільше місто в країні?! А якраз на подібних цитатах деякі російські дослідники будують свої твердження про більшу любов Чехова до Москви, ніж до рід-

ного краю. І в той же час ті дослідники не можуть промовчати такого факту:

"Через відсутність листів Чехова, які відносилися б до початку його московського життя, трудно судити про характер його першого враження від Москви".

/А.Дерман.МОСКВА В ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВЕ А.П.ЧЕХОВА.М.1948.стор.13/

І, не знаходячи нічого доброго в ранній творчості Чехова щодо Москви, ось як вони це пояснюють:

"Ця особливість ранньої творчості Чехова говорить про те, що в його московських враженнях ще багато зовнішнього, поверхового, що московське життя він ще сприймає очима провінціяла, не відчуваючи в повній мірі його характерности".

/Там же, стор.35/

Відомо, наприклад, що в запланованій першій збірці творів молодого письменника Чехова не було ні однієї речі на московську тему або з московського життя. Та й не тільки в ранній творчості – коли був досить відомим і в Москві, і в Петербурзі автором, то й тоді уникав звужувати свою творчість до московської тематики. І взагалі Чехов тримався подалі від Москви довгі роки, особливо від 1888-го починаючи, живучи то в Україні/кілька разів протягом довгих місяців у різні часи/, то в Криму, то в подорожі.

Але особливо виразно ми бачимо нехоть Чехова до Москви після того, як він побував у рідних місцях, у рідному краю. І хоч який провінціяльний був Таганріг у порівнянні з Москвою, Чехов ніколи не забував свого рідного міста, де він народився і прожив свої юні літа. У своєму листі до голови міста К.Г.Фоті тоді тридцятилітній Чехов писав:

"Я щасливий, що могу хоч чимнебудь бути корисним рідному містові, якому я стільки винен і до якого продовжую мати тепле почуття".

/Лист Чехова до К.Г.Фоті, 3.V.1890/

Так відповідав молодий Чехов, уже відомий письменник, на передане його дядьком прохання голови міста переслати для міської бібліотеки Таганрогу свої книжки. Від того часу Чехов постійно турбувався поповненням і розбудовою біблі-

отеки в рідному місті для широкої маси читачів. Лише П.Ф. Йорданову, міському лікареві, а пізніше голові міста він написав понад 30 листів у тій справі, навіть будучи хворим /кровохаркотіння/. І майже в кожному листі в той чи інший спосіб висловлював свою тугу за рідним Таганрогом. Писав він і про той "дим отчєства", що його ігнорують деякі російські дослідники:

"Для мене, як уродженця Таганрогу, було б найкраще жити в Таганрозі, бо дим батьківщини нам солодкий і приємний".

/Лист Чехова до П.Ф. Йорданова, 15.IV.1897/

Але лікарі порадили Чехову теплішу зиму, і він часто мусів бувати в Ніцці. Лише з Франції Чехов вислав за власні гроші 319 томів видань 70-ти авторів для таганрозької бібліотеки. Чехов радить Йорданову звернутися також до інших земляків українського роду в справі розбудови бібліотеки в Таганрозі та заснування музею, у тому числі й до поета Шербини. А в листуванні завжди ділився своїми думками й почуваннями до рідного краю, називаючи його фантастичним. Особливо любив він донецький степ, в якому почував себе як вдома, знаючи в ньому кожний яр.

Останній пакунок книг вислав Чехов вже за місяць перед своєю смертю, а в листі з Німеччини, де він і помер, усе ще турбувався справами бібліотеки в рідному Таганрозі. Після всього цього, звісно, не можна й на хвилику припускати, що в Чехова була якась там ненависть чи нехоть до рідного міста.

Убогість тогочасного Таганрогу могла сердити письменника, але ніколи не могла знищити його любови до рідного міста. Тому й пише Б.Зайцев, що, хоч Таганріг показався йому досить убогим, коли він відвідав його, та ось:

"Можна з'їздити до приятеля... на козацький хутір у Донецькій Швайцарії. Жив він тут, як і в юності, поруч степу, зірок, вічності. На хуторі бачив "дуже гарну" грозу - в січні наступного року він блискуче опише південну грозу в творі "Степ".

/Б.Зайцев. ЧЕХОВ. Н.Й. 1954. стор. 77/

Тяготіння до України було не лише в самого Чехова - вся його сім'я, особливо батько, бажала б жити в Україні.

"Вся моя родина проситься на південь... Мати і батько, як діти, мріють про свою Хохландію. Батько хотів би "попрощатися" з рідними місцями".

/Лист Чехова до Кіселева, 15. II. 1888/

"У своїх розшуках садиби я мав одну ціль - зробити ласку моїй матері, батькові, сестрі, взагалі всій сім'ї, котра помітно сумує за півднем".

/Лист Чехова до Г.М.Чехова, 1. IV. 1888/

Де ж тут "Москва - обитованная земля" Чехова? Де ж тут "особое тяготение Чехова к Москве"? Навпаки, ось його деякі почування супроти Москви:

"О, як остогидла мені Москва!"

/Лист Чехова до Плещеева, 15. IX. 1888/

А місяць пізніше знову:

"А втікати/в оригіналі "удрать"/із Москви необхідно... В Москві нема нічого нового. Скучно і сумно, і сіро, і олив"яно".

/Лист Чехова до Плещеева, 17. X. 1888/

І ще пізніше:

"В Москві я... почуваю себе так, ніби мене оженили на нелюбій жінці або вислали в країну, де вічна зима".

/Лист Чехова до Плещеева, 11. II. 1889/

Те саме й два роки пізніше:

"Вирішено: геть із Москви!"

/Лист Чехова до Линтварьової, 14. XII. 1891/

Цікаво при цьому зазначити, що ні одного з цих останніх тут цитованих чотирьох листів Чехова не введено до англомовного видання "Листи Антона Чехова" під редакцією А. Ярмолінського, що вийшло 1973 року з понад 500 листами письменника. Трьох останніх тут цитованих нема і в советському виданні 12-томника праць Чехова з двома томами самих його листів, що вийшло в 1964 році в Москві.

Але є вони в повному збірникові листів А.П.Чехова.

Не краще, ніж про Москву, відгукувався Чехов і про Петербург:

"Я не люблю Петербургу і не високо ціню його смаки".

/Лист Чехова до М.Ф.Андрєвой, 28.І.1901/

"Це місто скоро набридне Вам усім і спротивиться своєю холодністю, своїм пустодзвонством".

/Лист Чехова до О.Л.Кніппер, 22.ІІ.1901/

Яка ж причина такої нехоті Чехова до Москви і Петербургу? Чому почував він себе там, ніби його оженили на нелюбій жінці? Як пояснює все те сам Чехов і його рідня?

Дамо слово самому Чехову, що він говорить у листі, написаному в Сумах на Полтавщині в Україні:

"Тепер сиджу біля вікна, пишу, поглядаю в вікно на зелень, залиту сонцем, і сумно думаю про майбутню прозу московського життя. О, як не хочеться вижджати звідси! Каналія Псьол, ніби навмисне, з кожним днем робиться все гарнішим, погода прекрасна; з поля возять хліб... Москва з її холодом, поганими п"єсами, буфетами і руськими мислями лякає мою уяву... Я з охотою прожив би зиму подалі від неї".

/Лист Чехова до Плещєєва, 13.VIII.1888/

Що то за "русские мысли"/ми ці слова навмисне підкреслили й залишили в тексті без перекладу/ - Чехов у тому листі не пояснює. Але з дальших його листів про Росію взагалі можна собі ясніше уявити почування письменника, який не любив Москви не тільки через поганий клімат у ній. Ось що писав Чехов у листі до Горького:

"Росія - країна ненажерливих і ледачих людей. Вони їдять багато і смачно, п"ють, люблять спати удень і хроплять під час сну. Вони одружуються, щоб було кому за хатою дивитися. Їхня психологія, як у собаки: як їх б"ють, вони плачуть і втікають у свої конури, якщо глядять, вони лягають на спину, задирають ноги і крутять хвостом".

/СПОГАДИ ПРО АНТОНА ЧЕХОВА. Збірник англ. мовою вид. в Н.Й., Г'юбш - 1921. стор. 19/

А ось про москвичів/багатих/у листі до Єжова в унісон

ним отриманого листа від д-ра Н.Коробова:

"Багатий москвич витрачає сотні і тисячі на те, щоб із меншої братії створити побільше проститутток, рабів, сибілітиків, алькоголиків..."

/Лист Чехова до Бжова, 23.І.1897/

Не вірив Чехов і в російську інтелігенцію, називаючи її лицемірною, фальшивою, невихованою, лінивою, гістеричною. Не вірив навіть тоді, коли вона страждає, бо вважав, що її поневолювачі виходять із її ж оточення.

Як бачимо, багато причин було в Чехова, щоб не любити ні Москви ні москвичів.

Навіть коли йдеться про охайність як таку, то Чехов не цурається нагоди порівняти охайність у росіян із охайністю інших, неросійських народів, у тому числі й українців. Подорожуючи по Томську, він запримітив, що люди там дуже і дуже охайні — охайніші навіть, мовляв, за українців. Людей у Томську Чехов не вважає за росіян, тому й таке порівняння, щоб сказати, які то охайні люди в Томську:

"Адже ж хохли куди охайніші від кацапів".

/Лист М.П.Чеховій, 14-17 травня 1890 р./

Не любив Чехов Москви ще й тому, що вона, Москва, намагалася диктувати письменникові в його літературній діяльності. Він мав дуже багато прикростей і з видавцями, і з цензорами, та й навіть із публікою московською. Усім тим роздратований, Чехов писав у справі свого твору "Іванов":

"Я вже раніше оголосив, що не дам для Москви свого "Іванова". Ненавиджу, коли Москва береться судити, розуміти по-своєму... Буду воювати з нею. Звичайно, смішно колоти слона голкою, а все ж таки, коли помру, Ви напишете в некролозі, що був один чоловік, який не визнавав цієї куховарки".

/Лист Чехова до Суворіна, 8.ІІ.1889/

І в Москві, і в Петербурзі Чехов почував себе до деякої міри чужинцем. І це не в останній мірі тому, що він "хохол". Про це свідчить сама рідна сестра Марія Павловна Чехова, яка так розцінює чи пояснює факт літературних невдач Антона Павловича в певному часі в Петербурзі, відповідаючи

на здогад-запит О.Подільського, чи не була це свого роду нехить до Чехова як до автора українського походження:

"Ви вправі думати, що в ті часи в холодній столичній атмосфері деякі кола могли відноситися до нього, як до чужого їм "хочпа" або "вискочки". А вже бували тоді такого роду рецензії на твори Чехова".

/Лист М.П.Чехової до О.Подільського,
18.XI.1955/

Отже, "московське життє", про яке він писав братові, отруєвало життя молодого Чехова, отруєвало в дечому і протягом усього життя письменника.

Україна, натомість, завжди викликала в ньому захоплення, піддавала моральних і фізичних сил. На цьому останньому досить довго зупиняється один із об'єктивніших дослідників життя Чехова, Е.Балабанович, справедливо стверджуючи в своїй праці про любов Чехова до України:

"Чехов любив Україну, її народ, українські народні звичаї, народне мистецтво".

/Е.Балабанович. КОМ В КУДРИНІ. М. 1961/

Автор також справедливо підкреслює, що в статтях і книгах про Чехова чомусь мало згадується про поїздки Чехова в Україну, а ті поїздки досить цікаві і дуже важливі для пізнання Чехова.

І справді, ті поїздки і перебування Чехова в Україні відгукуються протягом усього життя письменника і відбиваються на його творчості. Де б Чехов не бував, Україна для нього найкраща. Навіть той же Таганріг. А коли мова про ріку Псьол, Луку, Суми, Полтавщину, то:

"Аббация й Априатичне море прекрасні, але Лука і Псьол кращі. Венеція дуже нагадує Луку. Я кашляю. Якщо псавно захворію, то прийдецься півроку-рік пожити в рідному краї, тобто в Таганрозі, бо повітря рідного краю найздоровіше... Жаль, що я не багатий, а то б обов'язково купив би домик в Таганрозі, поближче до моря, щоб можна було де погрітися на старість".

Сергієнкові ж, українському письменникові, що теж писав по-російському, дорікав Чехов за "брак патріотизму", бо той не виконав обіцянки прислати книги для бібліотеки Таган-

рогу в Україні:

"Ти якось обіцяв послати, а я оце був у Таганрозі, і книжок твоїх там нема. Який же ти після цього патріот?"

/Лист Чехова до Сергієнка, 15.VIII.1899/

Про "дим батьківщини" пише Чехов і Тараховському, не забуваючи про рідний край і за рік перед своєю смертю:

"Дякую Вам за "Приазовський край". Я отримую і читаю з задоволенням. Адже ж "дим батьківщини", як би там не було".

/Лист Чехова до Тараховського, 24.III.1903/

Чехов усе своє життя мріяв про хутір на Вкраїні, шукав купити, посилав сестру розшукувати, прицінювався, але так і не вдалося поселитися назавжди в Україні. Але бував він у різних місцях України дуже часто. Особливо був він закоханий у Полтавщину:

"Вирішив...купити в Полтавській губернії хутір і перебраться туди зовсім на постійне місце мешкання. Геть із Москви!"

/Лист Чехова до Шехтеля, 14.XII.1891/

"Виїжджаю на південь, в Полтавську губернію. Сестра поїхала туди купувати хутір".

/Лист Чехова до Плещєєва, 25.XII.1891/

А ось як він характеризував українців, Україну:

"Псьол пречудовий. Це така поезія, хоч відбавляй. Тепло, просторо, сила води і зелені і предобрі люди... Народ все ситий, веселий, балакучий, дотепний. Жебраків нема. П'яних я ще не бачив, а матерщину чути рідко, та й то у формі більш-менш художній".

/Лист Чехова до Лейкіна, 11.V.1888/

І він радісно повідомляв:

"І так, я їду в Україну, а Ви... залишайтеся в тундрі/тобто, в Петербурзі - прим. І.О./"

/Лист Чехова до Шеглова, 15.IV.1888/

Така характеристика України й українців була зроблена Чеховим, самозрозуміло, у порівнянні з відомими йому харак-

тером і побутом росіян разом із їхніми жебраками, п'яницями і матерією та кліматом Москви і Петербургу. Бо все те було чуже Чехову, хоч видавничі, фінансові, театральні справи і змушували його бути близько тодішніх центрів культурного життя в країні. Зате близьким душі і серцю письменника було те, що він бачив, наприклад, у Сумах на Україні:

"Все, що тепер бачу й чую, мені здається давно знайомим зі старинних повістей і казок".

/Лист Чехова до Суворіна, 30.8.1888/

А далі й про новину – таємничого птаха "водяного бугая", про якого він почув від українця та який ніби сидить десь далеко в очеретах і день і ніч кричить голосом, подібним до звуку від удару по порожній бочці, а частково до реву зачиненої в хліві корови...

Українські Сорочинці, Миргород, Гоголь... Все це страшенно імпонувало Чехову, і він почував себе дома, а не в чужій, "холодній", "олив'яній" Москві. В Україні він хотів купити хутір не лише для себе, а й для інших письменників:

"Здається, куплю хутір... Влаштую кліматичну станцію для літературної братії. Місце гарне, смішне: Миргородський уезд, Полтавської губернії".

/Лист Чехова до Баранцевича, 12.VIII.1888/

Любов Чехова до України і людей в ній була не користолюбна, справжня, доброзичлива. Коли він почув про загрозу поширення холери з півночі в Україну, він у багатьох листах до приятелів із тривогою допитувався, де саме в Харківській губернії появилася холера, чи була вона на Сумській залізниці, висловлюючи свою досаду, якщо холера пробереться в західний край.

Чехов дбав про освіту і культурний розвиток не лише йому рідного Таганрогу, а й інших міст України, як Харків чи Ростов, які він називає столицями:

"Якщо десь... торчать у шафах непродані примірники, то це не значить, що обидві столиці, Ростов і Харків, мусять бути позбавлені приємности купувати мою книжку".

/Лист Чехова до О.П.Чехова, 28.VIII.1888/

Бажання Чехова жити постійно в Україні Б.Зайцев пояснює так:

"Ще коли він жив на віллі у Линтварьових, Чехов збирався купити садибу. Через свого приятеля Смагіна навіть пробував - тоді йому дуже хотілося на Україні... Хотілося осідлости, стабільности, щоб навкруги було "своє". Може, говорив тут у ньому голос його селянських предків і в Чехові сидів господар-упорядник".

/Б.Зайцев. ЧЕХОВ. Н.Й. 1954. стор. 123/

Голос предків Чехова можна було чути не раз і в інших членів його сім'ї. Ось як описує Марія Павловна, сестра А. П. Чехова, поїздки по Україні разом зі своїм братом:

"Виїжджаючи від Линтварьових, Смагіни дуже запрошували нас приїхати до них в гості. Антін Павлович пообіцяв обов'язково приїхати. Йому подобалась Україна, її трудолюбивий, життєрадісний народ, її чудова природа. А Смагіни жили якраз у самій глибині України, в тих знаменитих міснях, які були нам відомі з безсмертних творів Гоголя...

Ми проїхали по Україні коло чотирьохсот верст. Трудно сказати, що більше дало нам задоволення: веселість поїздки чи її поезія, а найвірніше - і те, і друге.

"Які весілля траплялися нам на шляху, яка чудова музика в вечірній тиші й як густо пахло свіжим сіном! Та душу можна віддати нечистому за те, щоб тільки подивитися на тепле вечірнє небо, на річки й озера, які відображають у собі темний, сумний захід сонця..." - так писав брат у листі до А.Н. Плещєєва".

/М.П. Чехова. ИЗ ДАЛЕКОГО ПРОШЛОГО. М. 1960. стор. 75/

Навіть таку подію, як похорон рідного брата Миколи/він помер від туберкульозу на віллі в Україні, де жив Чехов/, Антін Павлович описує, підкреслюючи красу українських об'єктів:

"Похорони були прекрасні. По південному звичаю, несли його в церкву, а із церкви на цвинтар на руках, без факельщиків і без сумної коляски, з хоругвами, в відкритій труні... Поховали на сільському цвинтарі, дуже затишному і тихому, де постійно співають птахи і пахне медовою травою", -

писав він у листі до Дяковського 1889 року.

Також перший успіх тепер відомої на весь світ Чехової

"Чайки", яка не мала успіху в Петербурзі, був не в Москві, а в Києві в 1896-му році:

"Тут вона була зустрінута дуже уважно. Глядачам вона подобалася... Фейлетоніст "Київського Слова" Кремінь заявив, що "великий талант А. Чехова в кожній фразі, в кожному слові цієї 4-х акт. п'єси".

/Юрій Соболев. ЧЕХОВ. М. 1930. стор. 254-5/

Як бачимо, Україна першою зрозуміла Чехова і відповідно оцінила його драматичний твір, його талант.

Усі ці факти відношення Чехова до рідного краю, ясно розкидані в його листуванні, обумовлені, звичайно, не лише його українським походженням-родоводом, чудовим кліматом його рідного краю, а й зв'язками Чехова з українцями або з письменниками і культурними діячами українського роду, ба й навіть із росіянами, які прихильно ставилися до українців і України, включно з такими, що симпатизували українським національно-визвольницьким прагненням. Про ті зв'язки і буде мова в черговому розділі цієї праці.

А тут ще раз повернемося до справи промовчування в російськомовних публікаціях правди про Чехова, зокрема його власного визнання себе українцем чи, як тоді часто вживалося, хохлом. Та й не тільки промовчування-пропущення окремих слів і висловів у листах Чехова, а й фальшування.

Ми вже згадували про скорочення або й брак листів Чехова в англomовному збірнику, що вийшов 1973-го року в Америці під редакцією А. Ярмолінського, якраз тих листів Чехова, в яких він найбільше говорить про своє українське походження, про його відношення до України, з одного боку, і до Москви, з другого. Якщо навіть ті скорочення і той брак - наслідок випадковості, то й тоді про це варто знати дослідникам, щоб вони шукали повних даних про Чехова в більш повних виданнях листування Чехова.

Наведемо тут лише один приклад, яким небажаним для багатьох російських критиків є саме слово "хохол" у тексті Чехова.

Як відомо, Чехов напередодні поїздки на о. Сахалін писав Суворіну/9.III.1890/:

"Поїздка це безперервний піврічний труд, фізичний і розумовий, а для мене це необхідне, бо я хохол/підкреслення - І.О./і почав уже ледачитися. Треба себе дресувати".

Що ж робить російський письменник В.Єрмілов/А.П.ЧЕХОВ. М.1954/?

Слово "хохол"/що означає "українець"/ він викинув із цитати, залишаючи:

"...бо я...почав уже ледачитися..."

Трудно збагнути, не знаючи постійної російської тенденції ховати від читача українське походження Чехова, чому він викинув те слово. Але знаючи про ту тенденцію, зрозуміло, чому для російського автора це слово зайве...

Е.Балабанович викинув не тільки "хохла" з того тексту, а й усю частину уривку, залишаючи лише:

"Треба себе дресувати".

Але наймаркантише зробив І.С.Бжов у статті "Литературные взгляды Чехова". Він слово "хохол" замінив словом "хотел"/хотів/, і вийшло так:

"...бо я хотів і почав уже ледачитися..."

/ЧЕХОВ И ЕГО СРЕДА.Л.1930.стор.47/

Якщо й це випадок чи друкарська помилка, то й про те треба знати, щоб шукати деінде точніших даних у листах Чехова. Та й випадки чи помилки ті досить промовисті...

Багатіше листування письменника, зібране в шести томах і здебільшого мало або й зовсім невідоме читачам, особливо чужинецьким, дає нам яскравий образ Чехова-українця та його відношення до рідного краю - України. На основі того листування і побудований здебільшого черговий розділ цієї аналізи.

III.

ЧЕХОВ І ЙОГО СУЧАСНИКИ,
ЇХ ВЗАЄМОВІДНОСИНИ І ВПЛИВИ

/Українці, їх приятелі, визначні особи українського роду/

Зв'язки Чехова з українцями, їх приятелями з деяких росіян та визначними особами українського роду були досить жваві та мали великий вплив на життя і творчість письменника. Це відноситься як до раннього періоду творчості Чехова, так і до пізнішого. Серед сучасників Чехова, які зробили найбільший вплив на нього, зустрічаємо також імена письменників та визначних осіб напівукраїнського або й цілком українського роду, хоч імена свої вони прославили, звичайно, в російській літературі. Серед друзів і приятелів Чехова ми знаходимо також досить свідомих у національному розумінні українців того часу, як також неукраїнців, які, однак, ставилися дуже прихильно до українців, їх національних ідей і прагнень. Деякі з цих останніх були навіть особистими приятелями Т.Г.Шевченка – найбільшого в українській історії національного поета-генія або ширими звеличниками його та популяризаторами творів цього національного пророка для українців.

Про перші п'ять-шість років творчості Чехова-гумориста не можна говорити як про творчість під впливом кого б то не було. Та й після того періоду Чехов назавжди залишився оригінальним, самобутнім письменником, хоч і не без помітних слідів деякого впливу великого Гоголя – українця в російській літературі.

Але були люди, які перші звернули увагу на великий талант молодого письменника і вчасно вказали про існування того таланту самому Чехову. Інші морально підтримали його дальшу творчу працю. А ще інші практичними заходами допомогли Чехову вийти на "широкі води" літературного моря

його доби. Такими першими трьома сучасниками Чехова були такі визначні особи: Григорович, Короленко і Плещеев.

Д. В. ГРИГОРОВИЧ

Д. В. Григорович - російський письменник напівукраїнського походження. Він увійшов до історії літератури як "благовісник" Чехова. А це тому, що Григорович перший відчув великий талант у Чехова і перший звернув йому увагу на те, щоб він поважно взявся до літературної праці.

Коли в березні 1886-го року Чехов отримав перший лист від Григоровича, в якому той 65-літній тоді письменник писав йому про "справжній талант" у нього, Чехов уже мав досить поважний літературний дорібок за собою. Але то були здебільшого короткі гумористичні речі письменника. Григорович же просив Чехова "кинути писати нашвидку та тільки дрібні оповідання". Чехов послухав старого письменника, назвавши його своїм "благовісником", і портрет Григоровича завжди був на робочому столі Чехова після того, як обидва письменники особисто познайомилися в Петербурзі. Між іншим, Григорович, як згадує Телешов у "Зустрічах з А. П. Чеховим" /стор. 79/, сам прийшов до Чехова, щоб познайомитися з ним, як з молодим товаришем по перу, якому він пророкував велике і славне майбутнє.

У пізніші роки, - як згадує Марія Павловна Чехова, сестра Антона Павловича, - Григорович писав Чехову, коли цей останній уже видав кілька більших і поважніших творів, що тими творами Чехов тільки підтвердив його, Григоровича, віру в дар Чехова: вразливість і сердечність у тісному зв'язку з творчою здібністю.

Але якщо Григорович перший змусив Чехова глибоко задуматися щодо своєї власної відповідальності супроти власного таланту, то інший письменник мав чи не найбільший і найдовший вплив на Чехова, від молодих літ і аж до самої смерти письменника - ним був

В. Г. КОРОЛЕНКО

В. Г. Короленко - старого українського козацького роду/по

батьковій лінії/письменник у російській літературі. Він був на сім років старший від Чехова. Народився в Житомирі, в Україні, а свої дитячі й юні роки провів здебільшого серед українців невеликих міст, як і батько його, який займав різні посади в українських містах – Житомир, Дубно, Рівне.

Як і багато інших письменників-українців у той час, Короленко писав російською мовою, але тематика його творів, сюжети були дуже часто з українського життя.

Ще в Ровенській гімназії він познайомився з творчістю Гоголя, Шевченка й інших українських письменників. І в приватному житті, і в творчості Короленка проявлялася українська задушевність і поетичність. Він був близько до свого українського народу, анав його, любив і гаряче ставав в обороні його. За те в кінці 70-х років Короленко був заарештований та протягом свого життя кілька разів побував на засланні в Сибірі.

Короленко часто бував у Полтаві, куди він часто запрошував і Чехова, але хворому тоді Чехову не вдалося туди поїхати. Він часто бував у домі Чехова, і сестра Чехова і його брат дуже тепло згадують у своїх спогадах ті відвідини Короленка. Брат Михайло каже, що іноді так буває, що зовсім чужі, незнайомі люди раптом сходяться зразу, з першого слова. Так було і між Чеховим і Короленком. Цей останній зачарував Чехових своєю простотою, безпосередністю, скромністю і розумом. А сестра Марія згадує, що ім'я Короленка в їхньому домі було добре відоме, а після зустрічі з ним у неї залишилися найкращі враження про людину розумну, пряму і дуже просту. І сам А.П.Чехов писав своєму братові Олександрові, що Короленко "талановита і прекрасна людина". Самому ж Короленкові він писав:

"...я надзвичайно радий, що познайомився з Вами. ..Поперше, я глибоко ціню Ваш талант. Подруге, мені здається, що, якщо я і Ви проживемо ще 10-20 років, то нам з Вами в майбутньому не обійтися без точок спільного виходу".

/Лист Чехова до Короленка, 17.Х.1887/

Тих "точок спільного виходу" було в обох письменників справді дуже багато. Сестра Марія твердить також, що духовний зв'язок її брата Антона з Короленком мав велике зна-

чення для розвитку творчості першого. Короленко приїжджав до Чехова і в Ялту, зустрічалися вони і в Новгороді, і в Петербурзі.

Щождо "точок спільного виходу", то однією з таких "точок" було, наприклад, спільне резигнування з наданим обом цим письменникам звання почесного академіка в 1900 році на знак протесту проти несправедливості супроти іншого письменника-колеги/М.Горького/, який був позбавлений того звання.

В.Короленко дуже цинив М.Гоголя - українця в російській літературі і свого часу просив Чехова дати своє оповідання до збірника, що плянували видати в честь пам'яті Гоголя.

Як письменник українського роду, Короленко часто вводив у свої твори дійові особи-українців, життя яких найкраще він знав. Так було і після поїздки письменника в Америку на виставку в Чикаго. Короленко був занадто короткий час в Америці, щоб познайомитися з американським життям настільки, щоб дати твір з дійовими особами-американцями. У цьому він сам признається у третьому виданні своєї книги п. н. "Без мови":

"Моє знайомство з Америкою коротке і недостатнє. Тому я волію в центрі поставити особу свого земляка. Ця книга не є про Америку, а про те, як на перший погляд виглядає Америка простій людині з Росії".

Америка того часу/1893 р./не викликала в Короленка великого захоплення, і герой його оповідання в кінці-кінців вигукує: "Назад, на батьківщину!" У книзі "Без мови" художньо зображений українець, любов якого до рідного гнізда, деякі американські "гаразди", а найбільше брак знання чужої мови змусили його повернутися в рідне гніздо. Характерно, що для всього того художнього зображення Короленко ввів у твір якраз українця, свого найближчого земляка. Якраз бо в українців існує найбільша прив'язаність до рідного краю, до шматка своєї землі. І сам Короленко писав своїй дружині в 1893 році:

"Бог з ними, з Європами й Америками, хай собі процвітають на здоров'я, а в нас краще. Коли ми їха-

ли спочатку, то все відзначали, що краще в інших народів. А тепер все шукаємо, що краще в нас..."

Працював Короленко і над твором про ватажка народного повстання Пугачова проти царату. А відомо, що Пугачов у вільній боротьбі шукав спільників також серед українських козаків, і з тією ціллю його послі приїжджали на хутори українських козаків-зимовиків біля Дніпровських порогів.

Коли напередодні революції 1905-го року поліцейський карательний загін під керівництвом Філонова криво розправився з селянським повстанням в селі Сорочинці, Полтавської губернії, в Україні, Короленко гаряче запротестував проти того. Пізніше Філонова вбито. І хоч ніякого зв'язку між Короленком і тим вбивством не було, почалася велика нагінка на письменника. Пізніше він видав окремою збіркою свої статті, якими він оборонявся від нападу, п. н. "Сорочинська трагедія".

Советська історія літератури намагається використати в своїх цілях Короленка і приписує йому мало не комуністичну революційність у той час. Але життя і діяльність Короленка свідчать про щось інше: про любов до свого народу українського, до батьківщини і готовність захищати її від насилля. І коли актом найбільшого насилля над його народом стала так звана "Велика Жовтнева" революція, то Короленко ніякої участі в тій "соціалістичній" революції не взяв. І це послужило причиною тому, що його в советській історії оцінюють як письменника, який був "відірваний від робітничого руху" та в якого "наглядно виявилися буржуазно-ліберальні сторони його світогляду" у той час, коли наближалось найбільше насилля над його народом у формі советської влади московського большевизму.

У той час Короленко жив у Полтаві і за свій твір "Над схваткой", що його комуністична влада окреслила "шкідливим твором" із "помилковою позицією письменника", мусів тяжко терпіти до самої смерті 1921-го року.

Майже всі твори Короленка, які дали йому велику популярність, написані про життя українців або в Україні. Звичай-

но, найпершу славу молодому письменникові приніс його твір "Сон Макара", а після нього появились оповідання п.н. "У поганому товаристві" з місцем дії на Волині/Україна/, польська/українська/легенда "Ліс шумить", "Сліпий музикант" з волинським сюжетом та ін.

Чехов вбачав у Короленкові великого майстра художнього слова, великого гуманіста і шукача добрих сторін у кожної людини. Чехов вважав, що Короленко своїми творами допомагає процесові удосконалення людини, середовища, народу. Цими речами, власне, характерна і творчість самого Чехова.

"Дорогий, любий товаришу, прекрасна людино! Сьогодні з особливим почуттям згадую Вас. Я багато в чому винен Вам. Дуже дякую."

/Телеграма Чехова до Короленка з нагоди 50-ти
річчя останнього/

За що ж дякував Чехов Короленкові? Звідки така любов до свого старшого колеги?

Майже всі дослідники взаємовідносин між цими двома письменниками стверджують вплив Короленка на Чехова - українця на українця - "своїм власним прикладом, всім складом своєї натури", як це підкреслює А. Дерман/ТВОРЧИЙ ПОРТРЕТ ЧЕХОВА. М. 1929. стор. 128/. Бо чогось, так би мовити, певного-видимого Короленко ніби й не зробив для Чехова. Правда, він давав деякі добрі літературні поради Чехову під час його праці над твором "Степ"/до речі, про український степ/. Але це, здається, й усе щодо його професійного впливу. Тому то й сам Короленко казав, що не знає, що саме розумів Чехов під словами на його адресу: "Я Вам багато в чому винен"...

А тим часом "винен" Чехов був йому за те, що Короленко своєю особистістю, характером, поставкою до людських проблем і теплотою свого українського серця давав насагу молодому Чехову в його творчості. Не останню роль грали тут також впливи художніх образів дійових осіб у творах Короленка, хоч би такий образ, як український селянин Матвій в оповіданні "Без мови" - образ чесної людини з природи, що любить працю, свою землю і співчуває людям. Чехов любив свого "любимого з сучасних письменників" за його "кольоритність" фарб у творах, за їх "густоту", за "бездоганну мову",

за образи "благородні".

І Короленко високо цинив і дуже любив Чехова. Про свою першу зустріч з А.П.Чеховим згадує Короленко:

"...Чехов зробив на мене враження людини глибоко життєрадісної. Здавалося, з його очей тече невичерпне джерело доброти і безпосередньої веселости, якими були переповнені його оповідання. І разом із тим вгадувалося щось таке глибше, що ще має розгорнутися..."

/За Балабановичем. ДОМ В КУДРИНЕ. М. 1961. стор. 31/

А дружина Короленка в обличчі Чехова, крім його безсумнівної інтелігентности, запримітила ще й складку, що пригадувала "простодушного сільського юнака", і це було "особливо привабливо", не кажучи вже про очі Чехова - "глибокі і променисті" - та "простоту всіх його рухів, манери і мови".

З великим захопленням зустрів Короленко і перші книжкові видання творів Чехова. Після "Казок Мельпомени"/1884/ вийшла збірка п.н. "Барвисті оповідання" в 1886-му році, на яку так відгукується Короленко:

"Вся книга... виблискувала гумором, радістю, часто неідробленою добротою і надзвичайною стислістю та силою уяви. А нотки задуманости, ліризму й особливого, тільки Чехову притаманного суму, що вже прокрадався десь крізь яскраву сміхотливість - ще більше надавали відтінку молодій веселості цих справді "барвистих оповідань".

/Там же. стор. 78/

А протягом усього листування Чехова з Короленком відчувається почуття вдячності першого за "наставлення мене на путь істини", як він сам висловлювався в задушевнo-дружніх листах до видатного письменника козацького роду.

Третім найближчим сучасником Чехова, який тримав гарячу дружбу з письменником, був

О. М. ПЛЕЩЕЄВ

Олексій Миколайович Плещеев - російський письменник. Народився він у 1825-му році, отже був на 35 років старший від Чехова. Помер Плещеев у 1893-му році.

Для нашої студії цей близький приятель Чехова цікавий також тим, що Плещеев був особисто знайомий із найбільшим українським поетом і пророком українського народу - Т.Г. Шевченком. Ім'я Плещеева було відоме, особливо серед молоді, задовго перед народженням Чехова. Зокрема популярним був вірш Плещеева "Вперед, вперед без страху і сумнівів!" Цей вірш революційна молодь співала майже як гімн. Молодим Плещеев брав жваву участь у праці революційного гуртка петрашевців. За розповсюдження листа Белінського до Гоголя він був засуджений на смерть, а в останню хвилину перед виконанням вироку смерті присуд було замінено засланням в Оренбурзькі степи/1849-58/, де він служив солдатом у тому ж окремому корпусі, що й засланий туди Т.Г. Шевченко.

Плещеев настільки здружився з Шевченком і цинив його і його творчість, що перекладав Шевченкові поезії на російську мову. Він також жваво листувався з Шевченком. Між іншим, листувався Плещеев і з Марком Вовчком.

Іван Франко, другий після Шевченка найбільший український поет-трибун, також високо цинив діяльність і творчість Плещеева, він же й написав некролог про Плещеева після його смерті. Пізніші вірші Плещеева перекладалися й на українську мову, їх перекладав також Грабовський.

Чехов познайомився з Плещеевим наприкінці 1887-го року в Петербурзі, після чого вони часто бували один в одного. А особливо інтенсивні зв'язки між Чеховим і Плещеевим були в 1888-му році, коли Чехов кінчав свою повість "Степ", а влітку того ж року жив на дачі недалеко від Полтави в Україні. Закінчену повість Чехов передав, як "хрещеному батькові", Плещееву для вміщення її в "товстому журналі", яким був тоді "Північний Вісник".

На дачі Лука в Україні Плещеев прожив у Чехова три тижні, написавши про те вірш, присвячений Чехову, в якому описав із найтеплішими почуттями також атмосферу в сім'ї Лінтварьових, свідомих українських патріотів, яким належала Лука. І взагалі перебування як Чехова, так і Плещеева, на дачі поблизу Сум серед української природи і серед свідомих українців Лінтварьових у спогадах самого Чехова, Плещеева

та сестри Чехова переповнені словами захоплення і великого задоволення. Ось як згадує про це Марія Павловна:

"Ліберально настроєні Лінтварьови захоплено зустрічали Плещєєва, дбали про нього з великою увагою... Він прожив у Луці коло трьох тижнів. Йому дуже подобалось у нас, і він говорив, що почував себе як у рідній родині..."

/М.П.Чехова. ИЗ ДАЛЕКОГО ПРОШЛОГО. М. 1960. ст. 72/

А що захоплення Плещєєва побутом на дачі біля Сум було не тільки захопленням на адресу Чехова, а й родини свідомих українців Лінтварьових, свідчить ось цей уривок із згаданого вірша Плещєєва, один рядок якого ми підкреслюємо тут, щоб на ньому трохи зупинитися:

"Ни карт, ни пошлой болтовни...
Но где в трудах проходят дни
И чистый, бескорыстный труд
На благо края своего,
Ценить умеет темный люд,
Платя любовью за него..."

Про який же це "труд на благо краю свого" говорить автор вірша? Про який "свій край" іде тут мова?

Мова йде про українську патріотичну просвітянську працю Лінтварьових серед "темного люду" України на благо тієї ж України, про що скажемо більше в цьому розділі, коли говоритимемо про зв'язки Чехова з тією родиною патріотичних українців із Полтавщини.

Тут же тільки підкреслимо, що деякі російські автори розвідок про Чехова часто промовчують підкреслений нами тут рядок із вірша Плещєєва. Все це насвітлюють так, ніби Плещєєв був захоплений лише трудолюбивістю, дружністю, гостинністю сім'ї Чехова, не згадуючи усіх тих прикмет також сім'ї українських господарів дачі, яка саме й працювала в ділянці національного виховання селян та їх просвіти.

Про взаємовідносини між Чеховим і Плещєєвим так говорить Е. Балабанович у своїй праці про Чехова:

"Чехов цинив Плещєєва як літератора й як широкого, доброзичливого чоловіка, дорожив його думками й опінками. Дуже любив Антін Павлович милі, сердечні, повні цікавих думок "дідусеві" листи... Портрет Плещєєва ми бачимо на робочому столі пись-

менника..."

/Е. Балабанович. ИЗ ЖИЗНИ ЧЕХОВА. М. 1961. стор. 166/

А Плещеев?

"Плещеев із ніжністю відносився до Чехова".

/Там же/

Це з Плещеевим ділився Чехов новиною, що, мабуть, купить в Україні садибу та що саме там влаштує: набудує на березі Хорола хатинок і дасть початок літературної колонії...

На жаль, до того купна не дійшло, хоч Чехов дуже того хотів. Він навіть мав уже й місце на примітці - в Сорочинцях. Як пізніше стало відомо з листів брата Михайла, це він, Михайло, помішав Чехову купити дім, в якому в той час була пошта, а за ним простягався сад, що розлігся аж до річки Псьол. "Справа вже була зовсім вирішена, - згадує брат Михайло, - та помішав я, відмовив Антона, бо знав, що він скоро заскучає за Москвою, виїде, і тоді в домі залишилися б на-завжди самі батько і мати".

Але такі міркування брата були, звичайно, помилкові, бож відомо, що Чехов знову в 1889-му році намагається в Україні щось знайти для себе. Цим разом він знайшов хутір в околицях Харкова, але місце виявилось трохи не відповідним - заблизько до великого міста, багатолюдне, отже не було відповідної атмосфери для літературної праці. Тож, якщо багатолюдне місце виявилось не відповідним для Чехова і він шукав відповідної атмосфери для літературної праці, то, певно, не московської, від якої він при кожній найменшій нагоді втікав.

Маркантною особистістю серед українців, з якими Чехов тримав тісні зв'язки, був

І. О. БІЛОУСОВ

Іван Олексійович Білоусов - українець, колишній швець, який став згодом відомим поетом. Це про нього писав Чехов:

"Завтра я гуляю на весіллі у шевця, який не зле пише вірші".

/Лист Чехова до Плещеева, 9. II. 1888/

Білоусов був на три роки молодший від Чехова. Він був великим прихильником творчості Т.Г.Шевченка. Першу свою збірку поезій Білоусов надіслав Чехову. До тієї збірки, яка називалася "Из "Кобзаря" Т.Г.Шевченко и украинские мотивы" /Київ, 1887/, входили переклади Білоусова деяких творів Т. Шевченка та власні поезії автора на українські теми.

І Чехов зразу помітив великий талант у Білоусова і відповів йому так:

"Широ Вам дякую, Іване Олексійовичу, за надіслану мені Вашу симпатичну книжку. Ваші вірші повні живого поетичного чуття. Ви теплі, знайомі з надхненням, володієте формою і, безперечно, - літературні".

/Лист Чехова до Білоусова, 3.VIII.1887/

При цьому цікаво пригадати, що багато дослідників Чехова твердять про незацікавленість Чехова взагалі поезіями, ба навіть про брак розуміння Чеховим поетичних творів. А все це тому, що Чехов колись сказав Сергієнкові: "Я прямо боюсь віршів, тільки й можу читати Пушкіна". І на цих словах Чехова деякі дослідники і будують свої висновки, що письменник, мовляв, ніяких віршів не читав, крім Пушкіна, взагалі. До такого висновку доходить, наприклад, і Ю.Соболев у своїй праці "Чехов"/М.1930.стор.151/. Правдою ж є, що Чехов не любив читати і "боявся" поганих віршів, а приклад із Білоусовим доводить, що він не тільки читав, а й розумів дуже добре, де справжня поезія. Та й не тільки у випадку з Білоусовим - Чехов, як бачимо з дальших дослідів його зв'язків із українцями, читав і Шевченка - великого українського поета і добре знав його творчість. Інакше не писав би 3.VIII.1887 року: "Був у Львові/Лемберг/, галиційській столиці, і купив тут два томи Шевченка". Чи ж купують по два томи творів поета, коли поезії не люблять або не розуміють?!

Отримавши книжку Білоусова з перекладами Шевченка та з його власними поезіями, Чехов реагує досить жваво, тепло, зі зрозумінням мистецької вартості творів. Мало того, він хвалить книжку Білоусова не тільки за його талант поета, а й за сам факт введення до збірки якраз творів Шевченка. Він пише:

"Сам вибір Шевченка свідчить про Вашу поетичність, а переклад зроблено з відповідною добросовісністю".

/Лист Чехова до Білоусова, 3.VIII.1887/

Це свідчить, що Чехов був не тільки добре ознайомлений із творчістю Шевченка і розумів добре по-українському, а й вважав ту творчість високо поетичною, яку треба вміти перекласти на відповідному рівні на іншу мову, щоб праця була "добросовісною".

Чехов вдається навіть до докладнішої аналізи Білоусових перекладів Шевченка. Спочатку він похвалив книжку словами:

"Скажу Вам відверто, що Ваша книжка більше, ніж будь-яка з найновіших збірок віршів, подібна до того, що називається "працею", хоч вона й безбожно мала".

/Там же/

А потім звертає увагу авторові перекладів на деякі "шевроховатості" щодо мови. І це зрозуміло: українець Білоусов, пишучи по-російському, вживав багато українізмів. Але щоб їх знайти, треба самому знати по-українському. Чехов знав, тому й міг указати на невластиві вживання деяких слів і зворотів у Білоусова, як "край города", "талана", "батька" і т.п.

Цікаво при цьому згадати, що й сам Чехов не був вільний від українізмів, про що мова буде пізніше в цій праці. Але Чехов поезій не писав, тому й українізми в його творах не були настільки шкідливими, як це буває в поетичних творах.

Як дбав Чехов про розвиток поетичного таланту Білоусова та як цинив поезії, свідчить ця частина його листа:

"Як любитель усього симпатичного, що зрідка появляється на нашому книжному ринку, я можу тільки побажати Вам від душі повного розвитку Вашого таланту, упевненості, сили й успіхів. Не поспішаючи і працюючи помаленьку, Ви доб'єтесь свого, - в цьому я переконаний і вже наперед тим радію".

/Лист Чехова до Білоусова, 3.VIII.1887/

Передбачення Чехова справдилися: 15 років пізніше в домі Телешова відзначали 20-річчя літературної діяльності Білоусова, і Чехов надіслав гарячі побажання:

"...дожити нам разом із Вами до того вечора, коли б ми могли зібратися і відсвяткувати 40-річчя Вашої діяльності - тихої, скромної і прекрасної".

/Лист Чехова до Білоусова, 21.III.1902/

Один рік пізніше/15-го березня 1903-го року/ Чехов у листі до Білоусова згадує про ще п'ять книг Білоусова, які він прочитав "з великим задоволенням", а серед них і "Кобзар" Т.Г.Шевченка в перекладі і під редакцією Білоусова, видання 1900-го року. Це й свідчить про зацікавленість Чехова поезією взагалі, про те, що він читав не тільки Пушкіна, а, зокрема, любив читати українського національного поета Шевченка.

Але дочекатися 40-літнього ювілею Білоусової творчості Чехову не пощастило: ще один рік пізніше Чехова не стало серед живих. А Білоусов помер у 1929-му році.

Як бачимо у випадку з Білоусовим, Чехов тримав тісні і теплі зв'язки з українськими культурними діячами-мистцями та своїми порадами допомагав нести слово української правди в ширші маси народів царської Росії в перекладі на російську мову.

Був іще один українець, з яким дружні зв'язки Чехова були дослівно протягом усього його життя - це дуже продуктивний белетрист того часу

Г.М.ПОТАПЕНКО

Гнат Миколайович Потапенко - українець, який дещо й писав по-українському, а в творах російською мовою зображував найбільше побут українського селянства.

Чехов познайомився з Потапенком у 1889-му році в Одесі. А чотири роки пізніше між ними заіснувала міцна дружба, яка не переривалася до самої смерті Чехова.

Потапенко народився на Херсонщині, в Україні, вчився в Одесі. Між іншим, його твір "Задля хазяйства" переклав на українську мову відомий український письменник М.Коцюбинський/Львів, 1895/. У літературі Потапенко відомий як всесторонньо обдарований письменник; в житті мав багато удач,

дуже добре заробляв, але й мав сімейно-родинні труднощі, включно з думкою про розвід з дружиною...

Листування Чехова з Потапенком свідчить про велику повагу і любов Чехова до нього. Майже всі його листи до Потапенка переповнені такими зверненнями, як "мій любий друже", "мій милий", "дорогий мій Ігнаціус". А відомо, що в українській практиці писання листів, у противагу, скажемо, хоч би й американській, слова "дорогий", "милий", "любий" вживаються зовсім не при кожній нагоді, як англійське "дир".

Потапенко був на чотири роки старший від Чехова, але останній завжди звертався до нього на "ти":

"Я завжди згадую тебе з теплим, гарним почуттям!"

/Лист Чехова до Потапенка, 26. II. 1903/

Так писав Чехов навіть після того, коли одружений Потапенко мав зв'язки з дівчиною, яка любила Чехова та яку й Чехов дуже поважав, хоч ніколи не виявив відкритого і поважного бажання одружитися з нею. /В наслідок "роману" з Потапенком та дівчина породила дитину, потім дитина вмерла, а сама вона вийшла за іншого, бо Потапенко не міг чи не хотів узяти розвід зі своєю дружиною. /

Потапенко часто бував у Чехова. Їхні зв'язки були особливо жваві на літературно-видавничому полі. Коли в липні 1896-го року царська цензура повернула Чехову його п'єсу "Чайка" для цензурних коректур, то Потапенко взяв на себе всі турботи, пов'язані з заходами перед цензурною комісією, щоб та п'єса таки побачила світ.

Також щодо самої п'єси Чехов радився з Потапенком, як і що саме скоротити чи змінити. Був час, коли Чехов, розгніваний вимогами цензури, вже був готовий навіть взагалі відмовитися від дальшої праці над тією п'єсою, пишучи:

"Якщо ж усі ці зміни будуть відкинені, то наплюй на п'єсу: більше няньчитися з нею я не хочу і тобі не раджу".

/Лист Чехова до Потапенка, II. VIII. 1896/

Свого часу Потапенко носився з думкою заснувати свій власний журнал і запрошував до співпраці і Чехова. Але з

того нічого не вийшло: готовий у всьому допомогти Потапенкові, Чехов все ж вважав, що на чолі журналу мусить бути лише одна особа, один господар та що письменники, які б вони не були, в редактори, мовляв, не годяться. Та все ж він писав Потапенкові:

"До 1904-го року ще багато часу... і ти, може, переконаєш мене, що я помиляюсь..."

/Лист Чехова до Потапенка, 26. II. 1903/

Але часу, як виявилось, не було багато: 1904-го року Чехов помер. Після смерті Чехова Потапенко видав свої спогади про нього /1914 року/.

А. П. Чехов вбачав у Потапенкові не тільки цінного літератора, а й людину "з великими сокровищами всередині", чим, на думку, Чехова, взагалі багаті українці.

Щодо позитивних рис у Потапенка як українця, то в тому він переконував також інших, наприклад, А. С. Суворіна - драматурга, журналіста і видавця, в якого Чехов довгий час друкував свої твори. Суворін був відомий недружелюбним відношенням до українців взагалі. Мав він раніше якісь застереження і проти Потапенка, на що Чехов zareагував так:

"Я казав Вам, що Потапенко дуже жива людина, але Ви мені не вірили..."

А коли побачив, що в тому переконався і Суворін, додає й таку характеристику українців взагалі:

"У недрах кожного хохла скривається багато сокровищ. Мені здається, що коли наше покоління постаріє, то з усіх нас Потапенко буде найбільш життєрадісним старцем".

/Лист Чехова до Суворіна, 23. III. 1895/

І якщо дружнє відношення Чехова до Суворіна пізніше /від 1898 р. /припинилося через різницю поглядів на різні суспільно-політичні події того часу, а залишилися лише добрі особисті стосунки, то до українця Потапенка Чехов зберіг дружні, сердечні почуття і відношення до кінця свого життя.

На особливу увагу заслуговують відношення Чехова до однієї української родини, про яку була згадка раніше, коли

мова йшла про Плещєєва і його перебування на дачі в родині Чехових біля м.Суми, в Україні - це

РОДИНА ЛИНТВАРЬОВИХ

Линтварьови - це вся родина свідомих українців або, як тоді дехто називав, "українофілів". Чехов не любив поверхових "українофілів", які лише сварили, наприклад, Гоголя за те, що він писав по-російському, а не по-українському, але не хотіли бачити величезної користи гоголівської творчості хоч би і в тому, що він ввів українську тематику в класичну літературу світового масштабу, та й самі ніякої практичної, корисної роботи для України й українців не виконували. Натомість, українофільство Линтварьових, за Чеховим, це щось інше: це "любов до тепла, до одягу, до мови, до рідної землі". І такі почуття, таку любов до всього українського Чехов розумів і високо цинив, кажучи про українофільство Линтварьових, що "воно симпатичне, зворушливе".

Родину Линтварьових Чехов згадує в багатьох своїх листах до різних осіб. Коли він переїхав влітку 1888-го року на дачу Линтварьових біля Сум, то писав Суворіну про свої враження: "Мої господарі виявилися дуже милими і гостинними". А про одну з дочок господині Чехов пише з повним респектом:

"Побудувала на своїм подвір'ї за власні кошти школу і навчає хохлят басням Крилова в малоросійському перекладі. Іздить на могилу Шевченка, як турок в Мекку".

/Лист Чехова до Суворіна, 30.V.1888/

І це не шпильки-насмійки письменника - це чеховський спосіб говорити-писати легким стилем про поважні речі. А ось і бажання Чехова по відношенню до тих же Линтварьових:

"Я б хотів, щоб розумна і мила сім'я Линтварьових не прожила свій вік даремно... всі вони розумні, чесні, обізнані люди, але все це може згинути даремно, ні за них табаку, як промінь сонця в пустелі".

/Лист Чехова до Плещєєва, 25.X.1888/

Життя Лінтварьових, за дослідником життя і творчості Чехова Б.Зайцевим, "виражало і частину народної душі", це "високий образок інтелігенції", яка залишила після себе "незабутній слід".

Це про родину Лінтварьових – свідомих українців – говорилося і в листуванні Чехова з Плещесвим у зв'язку з твором Чехова "Іменини". Сталося, звичайно, непорозуміння чи й незрозуміння оповідання Плещесвим, і він писав Чехову:

"Ви в Вашому оповіданні насміхаєтесь над українофілом, бажачим "визволити Малоросію з-під російського ярма" – за що, власне? Ви ж самі додаєте, що він нічого злого не каже, що він щирий. Інша справа, коли б він прикривався цими ідеями, не будучи переконаний в їх справедливості або, прикриваючись ними, якби він робив негідні вчинки. Таких справді треба бичувати".

/Лист Плещесва до Чехова, 6.Х.1888/

І Чехов зразу ж відповів Плещесву/лист Чехова датований трьома днями пізніше/: "Я не мав на увазі Павла Лінтварьова..." Бо Чехову, звичайно, було боляче чути такий закид на адресу письменника супроти його близьких приятелів Лінтварьових, працю яких на полі національної просвіти українців він дуже цінив. І в тій справі він знову пише листи ще в тому ж жовтні місяці, захищаючи трудолобиву на українському просвітному полі родину Лінтварьових.

Як бачимо з листування Плещесва і Чехова, для друга Чехова Плещесва/як, зрештою, і самого Чехова/справа визволення України з російського ярма не була чужою або ворожою, навпаки: прагнення деяких українців уже в ті часи знаходили симпатії в колах прогресивних діячів культури. На жаль, про ту справу і ті симпатії важко вичитати в працях російських дослідників і істориків – тоді, за царату, і тепер при советській владі Москви над усіма народами колишньої Росії, ба навіть і в західному світі.

Щождо "висміяного" в "Іменинах" українофіла, то Чехов у своїх листах пояснює, що він мав на увазі інших – тих, що не мали нічого "ні в голові, ні в серці", але "намагалися себе показати вище середнього рівня і грати роль, для чого наліплювали на свої лоби ярлики". Чехов, отже, був проти пу-

стопорожнього фразерства, демагогії і бездарности окремих типів серед "українофілів" того часу, які лише чіпляли собі ярлики, а не працювали в ділянці просвіти українського населення, як це робила родина Линтварьових. Зрештою, такі типи не перевелися і до нашого часу...

Як і багато інших українських приятелів Чехова, Линтварьови допомагали йому знайти хутір на Україні. Чехов бо все своє життя мріяв купити такий хутір. Допомагала в цій справі Чехову також славна українська артистка

МАРІЯ ЗАНЬКОВЕЦЬКА

М. Заньковецька - світової слави артистка театру Кропивницького. Вона була не тільки українського роду, а й свідомо національна діячка свого часу. Вона була такого самого віку, що й Чехов. У листі до свого брата Олександра/10-12. X. 1887/Чехов називає мистецький талант Заньковецької "страшенною силою". Марія Заньковецька виступала і в Петербурзі/1886/, і в Москві/1887/. Пізніше, коли Чехов жив у садибі Линтварьових, він писав про свої враження від українських жінок поблизу Сум:

"Що торкається українців, то жінки нагадують мені Заньковецьку, а всі чоловіки - Панаса Садовського".

/Лист Чехова до Суворіна, 30.V. 1888/

Знаючи, чим славні були Заньковецька і Садовський, легко собі уявити обізнаність Чехова з характерами українців і його вміння й хотіння змальовати їх художньо в позитивному світлі.

Гарна, вродлива і геніяльна артистка Заньковецька мала свою посілість у селі Заньки на Чернігівщині. Під час її виступу в Петербурзі був у театрі й А. П. Чехов, а потім і відвідував її приватно як великий прихильник її таланту. Там же він оповів артистці, що шукає якоїсь посілості в Україні та просив її пошукати щось для нього. І вона було знайшла якусь садибу в Чернігівській губернії, поблизу Бахмача. Але розташування тієї садиби на далекій віддалі від залізниці не дуже відповідало письменникові, який мусів

тримати зв'язки з редакціями і видавництвами, а тим часом була вже й куплена скоро посілість на півночі. Пізніше А. Чехов згадує так:

"Якби був не купив на півночі, то напевно купив би біля Заньковецької".

/Лист Чехова до Лінтварьової, 6.IV.1892/

А про саму артистку й її значення для України Чехов писав:

"Я познайомився з хохлацькою королевою Заньковецькою, яку Україна ніколи не забуде..."

/За Ом.Подільським. ЧЕХОВ-УКРАЇНЕЦЬ. ст. 5/

Чому ж Чехов був переконаний, що Україна ніколи не забуде Заньковецької? Бо він бачив, яку корисну національну роботу виконує ця артистка-патріотка, коли українські п'єси було заборонено ставити по великих українських містах, натомість дозволялося в російських. Чехов з усією симпатією відносився до цієї патріотичної діяльності Заньковецької на фоні байдужості і ворожості російських письменників до української національної праці артистки - вони цинили лише її талант, красу, вродливість, а не зміст її праці.

У той час, коли царський уряд забороняв українські театри в Україні, в Петербурзі на виставах української групи був навіть двічі сам цар зі своєю родиною та в супроводі високих урядовців і військовиків. Забороняючи розвиток української культури і літератури в рідній мові, росіяни, як бачимо, радо насолоджувалися українським мистецтвом для власного задоволення. Цар настільки був захоплений грою Заньковецької, що запропонував їй місце в імператорському театрі з річною платнею 24.000 рублів! Це були величезні гроші в той час. Але українська патріотка відмовилася від спокусливої пропозиції, мотивуючи це відмовлення "незнанням російської мови" настільки, щоб грати в російських п'єсах. І тут на допомогу приходять Чехов. Чи ця допомога, якби вона була прийнята, була б корисною для української національної справи, для пропаганди українського імені і мистецтва в широкому масштабі, чи ні - це питання залишається дискусійним і по цей день. Але сам факт готовності Чехова

допомогти українській артистці затриматися в імператорському театрі цікавий тим, що Чехов обіцяв Заньковецькій писати п'єси для її театру так, що її ролі були б повністю і виключно українською мовою.

Це, отже, зайвий раз стверджує, що Чехов володів українською мовою не гірше, ніж російською, якщо брався до написання ролі в п'єсі українською мовою. Це свідчить також про те, що Чехов цинив Заньковецьку якраз як українську артистку, яку "Україна ніколи не забуде" та якій він хотів допомогти вийти на "широкі води" театрального мистецтва, бодай через російський театр, коли український в Україні був переслідуваний.

Ситуація була подібна до гоголівської: М. Гоголь через російську літературу вивів на світову арену українську історію, український побут і взагалі українську тематику, чого б, правдоподібно, не зміг так успішно зробити, коли б писав по-українському, коли українське друковане слово переслідувалося, а українська література так і не досягла світової арени в такій мірі, як російська. Але Заньковецькій ішлося про відродження України й українців у першу чергу, тому й відмовилася від царської пропозиції, бажаючи працювати для України з українцями.

Відмовилася вона грати і в театрі Суворіна/він мав свій власний театр/, який не любив українців як таких, але щодо Заньковецької, то написав навіть цілу книжку про її гру та гру всього українського театру, запрошуючи артистку залишитися в його театрі за ціну-платню, яку вона сама собі призначить. Але геніяльна/за висловами самого Суворіна/артистка пропозицію відкинула.

Свою особистістю, красою, талантом, відважною і відданою українському театральному мистецтвові постановою патріотичної діячки Заньковецька мала вплив на Чехова, промовляла до найніжніших струн його душі, і він часто ідентифікує українську жінку взагалі з нею, а її з українською жінкою. Усього цього, звичайно, не було б, коли б українська національна справа, прагнення українців як нації до боротьби за свої права були чужі Чехову.

БРАТИ СМАГІНИ

Теплі співвідносини були також між Чеховим і Смагіними. Брати Олександр і Сергій та їхня сестра Олена були споріднені з родиною Линтварьових. Там, живучи на дачі в Линтварьових, Чехов і познайомився зі Смагіними.

Смагіни були споріднені також і з відомим декабристом Муравйовим-Апостолом. Вони, отже, були прямими нащадками гетьмана Данила Апостола. Жили Смагіни недалеко від Сорочинців Миргородського повіту, маючи свій маєток. Смагіни дуже запрошували Чехова завітати до них, і він пообіцяв їм. Про це Марія Павловна, сестра письменника, пише так:

"Антон Павлович пообіцяв обов'язково приїхати. Йому подобалась Україна, її трудолюбивий, життєрадісний народ, її чудова природа. Йому хотілося ближче познайомитися з народним побутом, зі звичаями, умовами життя селян. А Смагіни якраз жили в самій глибині України, в тих знаменитих місцях, які були відомі нам із безсмертних творів Гоголя".

/М.П.Чехова. ИЗ ДАЛЕКОГО ПРОШЛОГО. М. 1960. ст. 75/

І вони поїхали. Чотириста верст по Україні в кареті Линтварьових з четвіркою коней. Це була одна з багатьох подорожей Чехова по Україні, яка найбільше дала йому відповідних вражень.

Чехов із сестрою пробув у Смагіних п'ять днів. Після того брати Смагіни почали бувати у Чехових і в Москві, і в Меліховім. Дружба між Смагіними і Чеховими була настільки глибока, що один із братів Смагіних - Олександр - закохався в Марію, сестру Чехова, і хотів із нею одружитися.

Марія Павловна багато літ пізніше згадує про це, кажучи, що їй і досі трудно сказати, чи вона його любила. Та все ж одного разу призналася братові Антонові, заявивши, що вона виходить заміж... Чехов знав, за кого, але мовчав. Марія зрозуміла, що Чехову, який був так прив'язаний до сестри, трудно буде залишатися без неї. І хоч він ніколи не розраджував сестрі, вона, після довгого роздумування і сліз у своїй кімнаті, вирішила відмовити Олександрові Смагіну. А сорок років пізніше, коли і Марія й Олександр стали вже стари-

ми, Марія отримала лист від Смагіна, в якому він тепло згадував ті почуття, що були пережиті в їх молоді роки. Отак мало не породичалися Чехови з нащадками українського гетьмана.

Це в листуванні зі Смагініми Чехов висловлював свою радість, коли все ще надіявся придбати маєток чи садибу в Україні:

"Невже я буду жити в Сорочинцях або близько?
Щось не віриться. А добре було б!"

/Лист Чехова до Смагіних, II. XII. 1891/

Як бачимо й тут, жити в Україні було для Чехова чимось фантастичним і таким гарним, в що навіть важко повірити. І в цьому він признається багатьом своїм українським друзям і приятелям, в тому числі й земському діячеві з Полтавщини Смагіну, якому колись залишив книжку свою з поміткою: "Шахові перському, Гетьманові українському", про що інформує в своєму листі до автора цієї праці бл. п. проф. д-р Наталія Полонська-Василенко/II. XI. 1970/.

А як бачимо з цитати Марії Павлової, сестри Чехова, поданої вище, нема більше мови про "хохлів" і "ліноці", як це Чехов дуже часто згадував деінде жартома - мова йде про "трудолюбивий, життєрадісний" український народ, від приналежності до якого Чехов ніколи не відмовлявся.

Однією з маркантних постатей, з якою Чехов мав найтепліші зв'язки, був також

Я. П. ПОЛОНСЬКИЙ

Яків Петрович Полонський був на сорок років старший від Чехова. Він особисто зустрічався з найбільшим українським поетом-пророком Т. Г. Шевченком. У 1876-му році Полонський написав спогади про Шевченка, називаючи його демократичним і непримиримим ворогом кріпосного права. З Полонським було в Чехова жваве листування. Одне зі своїх оповідань, яке сам Чехов вважав за одне зі своїх найкращих оповідань, він присвятив Полонському - "Щастя". Ось як згадує й українські місця, в які він був закоханий, пишучи лист до письменника

Полонського:

"Я винайняв собі дачу біля міста Суми на річці Псьол. Місце поетичне, багате теплом, лісами, українцями, рибою і раками. Від дачі недалеко Полтава, Ахтирка та інші прославлені українські місця".

/Лист Чехова до Полонського, 25. III. 1888/

До тих "прославлених українських місць" запрошував Чехов і Полонського "помандрувати вперек України, від Дону до Дніпра".

Звичайно, зв'язки з такими особистостями, що були, в свою чергу, великими приятелями Т. Шевченка, не могли не відбитися й на Чехові.

Помер Полонський 1893-го року.

Варті спеціального підкреслення також взаємовідносини поміж письменником Чеховим і композитором, якого Чехов "жахливо" любив, - ним був

П. І. ЧАЙКОВСЬКИЙ

Петро Ільїч Чайковський - славний на весь світ композитор напівукраїнського роду/українець по батькові/, який був на двадцять років старший від Чехова і вже знаменитим композитором, коли Чехов лише виходив на літературну арену.

Спочатку вони листувалися, а коли Чехов листовно звернувся до Чайковського з проханням дозволити йому один із своїх збірників творів присвятити йому, після того, як вони вже були особисто знайомі, Чайковський другого ж дня вже був у Чехова, щоб подякувати.

Твори ж Чайковського Чехов знав і любив їх задовго до особистого знайомства з композитором, якого після знайомства називав "доброю людиною і не подібною до півбога". Простота і скромність композитора дуже вражали письменника. Між іншим, американська енциклопедія "Ди Ворлд Бук Інциклопидія" називає Чайковського "зовсім не типічним російським націоналістом" у його творах, протиставляючи йому типічних російсько-націоналістичних композиторів, як Римський-Корсаков або Мусоргський.

Чайковський дуже цинив Чехова, пишучи одній із своїх зна-

Йомих:

"Чи Ви маєте поняття про новий великий талант у російській літературі Чехова?..По-моєму,це майбутній стовб нашої словесности".

/П.І.Чайковський.ЛИСТИ.М.1951.стор.347/

А Чехов,у свою чергу,був дуже захоплений Чайковським:

"Я готов день і ніч стояти на почесній варті біля ганку дому,в якому живе Петро Ільїч,-до такої міри я поважаю його".

/М.П.Чехова.ИЗ ДАЛЕКОГО ПРОШЛОГО.М.1960. стор.60/

Свого часу обидва мистці плянували навіть створити нову оперу спільними силами,лібретто до неї мав би написати Чехов.

Чайковський користувався великою пошаною у всієї родини Чехових,де він був частим гостем.Марія,сестра Чехова, за тиждень перед своєю смертю/померла 1957 р./писала в листі до Ом.Подільського:

"Я щаслива тим,що мені прийшлося бачити самого Петра Ільїча і слухати його симфонічні концерти,якими він сам диригував".

Напівукраїнське походження Чайковського,українські корені Чехова - все це зближувало ці великі таланти,які були використані російською літературою,російською культурною експанцією,російським мистецтвом на прославлення Росії коштом талантів України.

Під час відвідин дому Чехових Чайковський познайомився там і ще з двома постійними гостями того дому - ними були довголітні і ширі приятелі всієї сім'ї Чехова -

СЕМАШКО й ІВАНЕНКО

М.Р.Семашко й О.Г.Іваненко - обидва музиканти.Перший у своєму родоводі мав,крім українського,також польський елемент,а другий був українцем з-під Сум Харківської губернії. На прохання Чехова Чайковський допоміг Семашкові дістатися до Московської філармонії.

Іваненко ж був настільки прив'язаний до родини Чехових,

що всі літературно-музичні вечори відбувалися в домі Чехових обов'язково з участю цього українця, про якого Чехов писав Лазареву в 1892-му році: "У нього безсумнівно є свіжість і хохляцька веселість".

Це був Іваненко перший, що порадив Чехову поїхати до Лінтварьових, коли той почав розшукувати місце в Україні. А про прив'язаність Іваненка до Чехова і його сім'ї свідчить його лист до А.П.Чехова, в якому він писав: "Перш за все, я страшенно скучив без Вас і Вашої сім'ї, згадую з вдовolenням той час, коли мав можливість слухати і накручувати собі на вус все, що відбувалося в Вашій сім'ї, ціну ширі добрі відношення, любов..."

Іваненко був сам, без родини і ввесь час, де б не жили Чехови, бував там аж до самого переїзду Чехова в Ялту.

Такі дружні, ширі, близькі, майже родинні зв'язки Чехова з українцями навколо нього не були випадковими, ще менше штучними - це був природній гін до чогось рідного, близького, особливо до всього того, що мало українську ширість, українську гостинність, доброзичливість та обов'язково типічний український гумор.

Приятелював Чехов і з письменником українського роду, який раніше вчився в тій же Таганрозькій гімназії, що й Чехов. Ним був

П.О.СЕРГІЄНКО

Петро Олексійович Сергієнко був на шість років старший від Чехова, але перші літературні спроби гумористичного жанру вони обидва почали одночасно в малих журналах. Сергієнко приятелював також із другом Чехова Потапенком, вони разом написали навіть одну п'єсу, яка мала досить поважний успіх на сценах багатьох театрів. Між іншим, про Сергієнка Чехов відгукувався так:

"У цієї людини, талановитої трохи і не дурної, є в голові якийсь хохляцький гвіздок, який заважає йому займатися ділом як слід і доводити справу до кінця".

Між іншим, Сергієнко був також добре знайомий із Толстим ще перед знайомства Чехова з ним. Сергієнко намагався познайомити й Чехова з ним, але Чехов не любив знайомитися з визначними людьми через "провожатих" - робив це сам. Зрештою, Толстой сам перший почав розшукувати Чехова, щоб познайомитися з ним особисто.

До добрих приятелів Чехова належав також

І. Ю. РЕПІН

Великий художник Ілля Юхимович Репін народився в Україні. Знайомство Чехова з Репіним відбулося в 1887-му році в Петербурзі. Советська "Українська Радянська Енциклопедія" /1963 р./ пише про Репіна:

"Не лише походженням, а й творчою, педагогічною і громадською діяльністю Репін був зв'язаний з Україною, вивчав історію та побут українського народу, його культуру й мистецтво. Багато творів він присвятив Україні... з великим захопленням писав про українське народне мистецтво, вважаючи, що

"час подумати про український стиль у мистецтві і почати розвиток його народних безпосередніх імпровізацій..."

І далі там же:

"Він гаряче підтримував творчість українських художників-реалістів кінця 19-го і початку 20-го ст., а також діяльність малювальних шкіл... у Києві, ... в Харкові, ... в Одесі..."

І все ж та сама енциклопедія зараховує цього українського мистця до "великих російських художників".

Репін жваво листувався з діячами української культури, як М. Кропивницький, М. Мурашко, Д. Яворницький та інш. Листувався він і з Чеховим. Але, на жаль, советські джерела подають, що того листування нема в розпорядженні дослідників, бо, мовляв, всі листи Репіна десь пропали...

Найкращі свої твори з українською тематикою Репін створив якраз у час розквіту літературного таланту Чехова: "Українська селянка"/1880/, "Портрет Т. Шевченка"/1888/, "Запорожці пишуть листа турецькому султанові"/1880-91/,

"Вечорниці"/1881/.

Як бачимо, якраз тоді, коли Чехов приніс із України в скарбницю російської літератури український гумор/1880/, той самий український гумор із України приніс Репін у скарбницю російського мистецтва/1880 - "Запорожці пишуть листа"/, хоч і важко зрозуміти, що "російського" взагалі в тих "Запорожцях".

Як ми вже згадали, Сергієнко намагався познайомити Чехова з Толстим. Старався про це й Репін. Вони обоє - Репін і Толстой - ще на початку 1893-го року розшукували Чехова в Москві, не знаючи, що той уже переїхав на інше місце. Пізніше, 1895-го року, Чехов сам познайомився з Толстим, "без провожатих".

А щодо згаданого вже раніше Сергієнка, то він допоміг Чехову продати всі його твори наперед видавцеві Марксові, хоч пізніше той торговельний договір виявився не зовсім вигідним для Чехова. Бо хоч Сергієнко радив Чехову просити 100.000 рублів/сестра Чехова аж ахнула, почувши ту велику суму/, і це не була зависока ціна, взявши до уваги популярність творів Чехова в той час, сам Чехов виторгував не сто, а 75 тисяч. Таким чином Чехов "закабалив" себе і свою майбутню творчість у фінансовому розумінні, будучи залежним від Маркса. Пізніше приятелі Чехова намовляли самого видавця "великодушно" уневажнити той договір, але Чехов, дізнавшись про заходи приятелів, заборонив їм усім робити будь-що в тому напрямку. Він вважав, що договір є договір, і який би він не був тепер не вигідний для нього, його честь не дозволяє йому говорити про якусь зміну. Але той договір мав і свої добрі сторони: Чехов після того вже не мав ніяких фінансових труднощів аж до кінця свого короткого життя.

Як бачимо з цих коротких нотаток про цілий ряд визначних осіб - чи то свідомих українців, чи російських письменників і мистців українського роду або й росіян, які прихильно ставилися до українських визвольних ідей - Чехов мав з ними тісні зв'язки, які не могли не впливати на його

життя і літературну діяльність, що й побачимо при аналізуванні деяких його творів у черговому розділі цієї праці. А на закінчення цього розділу цікаво буде пригадати відношення Чехова і до українців іншої верстви населення - не письменників, мистців, громадських діячів, композиторів і т.п. інтелектуалів, а звичайних робітників. Характерним прикладом може послужити ім'я

Г.О.ХАРЧЕНКО

Гаврило Олексійович Харченко колись служив у лавці батька Чехова в Таганрозі "хлопцем". Він був на три роки старший від Чехова. У той час, про який ми тут пишемо тепер, тобто коли А.П.Чехов став славним письменником, Харченко мав уже родину, дітей. І ось що пише Чехов за три роки перед своєю смертю в тестаменті чи просто листі-заповіті сестрі Марії:

"...Я...обіцяв також Гаврилові Олексійовичу Харченкові/Харків, Москалевка, свій дім/платити за його старшу доньку в гімназію до тих пір, поки її не звільнять від платні за навчання. Помагай бідним. Бережи матір.

Антон Чехов".

В цих двох останніх коротких реченнях - "Помагай бідним. Бережи матір." - типічна українська філософія Чехова.

І Марія Павловна, сестра письменника, пише в своїх спогадах, що вона "в точності" виконала всі розпорядження брата...

IV.

УКРАЇНСЬКІ ЕЛЕМЕНТИ В ТВОРЧОСТІ ЧЕХОВА

"Україна була здавна близька й дорога А.П.Чехову. Українська природа, українська мова, рідна мова його матері, побут українського народу посідають у творчості Чехова значне місце".

/О.І.Білецький. ВІД ДАВНИНИ ДО СУЧАСНОСТІ.
Київ. 1960. стор. 107/

А сам Чехов у листі до А.Ю.Кримського так схарактеризував своє відношення до України, її народу, до української літератури, музики, пісні:

"...Україна дорога і близька моему серцю. Я люблю її літературу, музику і чудову пісню, сповнену чарівної мелодії. Я люблю український народ, який дав світові такого титана, як Тарас Шевченко..."

І ті значні місця в творах Чехова, про які пише Білецький, і ту любов до України і всього українського, про яку свідчить сам Чехов, ми бачимо в багатьох творах письменника. Ми згадаємо тут кілька їх за порядком їх виходу в світ, а не за порядком важливості чи значення кожного твору зокрема. Варто при цьому підкреслити, що українські елементи – місця дії, дійові особи, мотиви – зустрічаються в Чехова протягом усього творчого періоду письменника, а не тільки в роки його найближчих стосунків з Україною й українцями.

У багатьох оповіданнях Чехова ми бачимо автобіографічні моменти, якщо навіть ані місце дії, ані час події не згадані в самому творі. Таким прикладом може служити гумореска за підписом "Чехонте" з 1884 року п.н.

"СПІВАКИ"

Кожний, хто обізнаний з біографією Чехова, пізнає в "Спі-

ваках" рідне місто письменника Таганріг, де Чехову в дитячі й юні роки приходилося часто співати в церковному хорі, яким керував його батько. В супереч твердженню деяких літературних критиків про атеїзм Чехова, з цієї гуморески бачимо, як тепло відноситься автор до віруючого регента хору Олексія Олексійовича та диякона Авдієсова, бувшого регентового "ворога", а як осуджує атеїста графа Владіміра Іванича, який не захотів навіть послухати співу церковного хору.

Цікаве й напівсимволічне закінчення гуморески: хоч диякон був ніби "ворогом" регента і завжди шукав нагоди з нього посміятися, в обличчі спільного ворога - графа-атеїста - вони обидва стали знову приятелями. Граф бо своїм поведженням образив релігійні почування обох, знехтувавши співом хору, над чим так довго і ревно працював регент зі своїми співаками.

Тому й віримо братові Антона Павловича Чехова, Михайлові, який у своїх спогадах говорить про релігійне виховання Чехова, і відкидаємо закиди советського автора книжки "Чехов" Юрія Соболева, який приписує Михайлові Чехову "погрешності" в його біографічній праці про Антона Павловича/Юрій Соболев. ЧЕХОВ. Москва. 1930. стор. 281/, особливо щодо релігійного виховання письменника в дитинстві. Зрештою, рідному братові письменника більше відомо про родинне життя Чехових, ніж Соболеву. Цікаво, що той же Соболев радо користується вигідними йому твердженнями іншого брата Чехова, який, до речі, будучи часто під впливом алкоголю, в кривому світлі характеризує й свого рідного батька, що змушувало рідну сестру Марію не раз спростовувати в своїх спогадах...

Творів Чехова з українськими місцями подій у них дуже багато. Ось, наприклад, з якою теплотою описує Чехов релігійну подію в Святогорському на Україні в оповіданні

"ПЕРЕКОТИПОЛЕ"

"Внизу блистів Донець і відображав у собі сонце,
внизу білів крейляний скелястий берег і ярко зе-

леніла на ньому молода зелень...

Відображення сонця в швидкому Донці дрижало, розповзалось на всі сторони, і його довгі промені грало на ризах духовенства, на хоругвах, в бризках, що їх кидали весла. Спів Великоднього канону, церковний дзвін, удари весел по воді, крик птахів – усе це мішалось в повітрі в щось гармонійне і ніжне..."

/А.Чехов.СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ.М.1962.т.V.ст.283-98/

Так, звичайно, не міг сприймати церковну процесію на Великдень у Святих Горах на Україні безбожник.

Все оповідання "Перекотиполе" насичене художнім описом української природи Донбасу, українських богомольців, монастирського двору і т.п. Також все життя дійової особи в творі – жида Олександра Івановича – проходило, згідно з "Перекотиполем", в Україні, і там, в Україні, він знайшов те, до чого прагнув – до пізнання Правди і Бога: Олександр Іванович перейшов на православ'є.

Україна, Полтава, українські студенти – це той світ, де і в якому обертався герой оповідання. Святі Гори, ріка Донець, краса української природи й українських звичаїв – об'єкти уваги Чехова-мистця в оповіданні "Перекотиполе".

У тому ж році, що й "Перекотиполе"/1887/, було написане й інше оповідання з українськими елементами –

"ЩАСТЯ"

До того часу Чехов вважав "Щастя" за свій найкращий твір. Це оповідання було на першій сторінці його збірки п.н."Оповідання", яка вийшла в 1888-му році. Його він присвятив особистому приятелю Т.Г.Шевченку – поетові Я.П.Полонському.

"Щастя" мало величезний успіх. Перефразовуючи вислів одного російського письменника на адресу Фонвізіна в давнину, брат Олександр писав А.П.Чехову з приводу "Щастя": "Іще одна річ і "умри, Денис, краще не напишеш".

Славний у той час художник Левитан у листі до Чехова з нагоди "Щастя" був так захоплений, що вважав картини українського степу, курганів-могил, овець за "вражаючі", а пейзаж в оповіданнях Чехова "вершком досконалости".

Назагал, в оповіданні, як пише сам Чехов Полонському, зображено степ: рівнина, ніч, ранішня зоря, стадо овець і три людські фігури, які роздумують про щастя...

Насправді ж це шедевр Чехова щодо опису природи України, зокрема степу. Твір належить до тих, що не мають ніби теми, але роблять велике враження на читача. Тому й не дивно, що газету "Новос Время", де та річ була вперше опублікована, перечитували "до дірок", а лікарі возили пом'ятий примірник тієї газети з оповіданням "Щастя" своїм хворим пацієнтам, як "лік для заспокоєння", про що повідомляв Чехова його брат Олександр у листі І4.VI.1887 р.

Б.Зайцев пише про "Щастя" як про результат квітневої подорожі Чехова на південь, тобто в Україну./Б.Зайцев. "ЧЕХОВ". Н.Й.1954.стор.78/.

Оповідання від початку до кінця переповнене не тільки описами української природи, а й дійові особи, їхні імена - українські. Тут і Жменя/такого слова, ані імени в російській мові нема/ - "поганий старик", і Пантелей з вусами і люлькою/що є типічне для українців/. Також вічна тема скарбів в українських курганах-могилах, Саур-Могила. А понад усе - отари овець, схід і захід сонця в степу, верби, солов'ї, кавуни, що "свистять", і традиційна українська таємничість у всьому.

Інший брат Чехова, Михайло, твердить у своїй праці, що оповідання "Щастя" Чехов написав під враженням оповідань няні Чехових у молодості, яка любила оповідати про все "таємниче, незвичайне, страшне, поетичне"./М.П.Чехов. АНТОН ЧЕХОВ И ЕГО СЮЖЕТЫ". М.1923.стор.14/.

Цікаві й самі по собі роздуми двох українців про щастя, тобто про те, якби вдалося і справді знайти заховані в могилах скарби, - старого і молодого Саньки. Нема в цих людей якоїсь жадоби до легкої наживи. Правда, старий пастух у відповідь на питання молодого Саньки, що він робитиме, як знайде скарби, вигукнув: "Гм!.. Тільки б знайти, а то б... Гм!

Знаю, що робити..." - все ж Чехов зобразив все так, що... Йому, старому, те питання було зовсім не таке й важливе. Головне, знайти б! Ідеться бо не про матеріальне щастя на випадок знахідки, а про щастя досягнути якусь таємничість... Особливо це торкається молодого Саньки, який був у полоні не самого щастя в його думках, а в полоні "фантастичности і казковости людського життя..."

Читаючи оповідання "Щастя", кожному українцеві приходять на згадку його рідні місця і чар казок-оповідань із часів його дитинства.

До творів з українською тематикою відноситься й оповідання

"ХОЛОДНА КРОВ"

Про це оповідання писав колись Григорович:

"Помістіть це оповідання на ту саму полицю, що й Гоголя... ось як далеко я йду".

/А. П. ЧЕХОВ В ВОСПОМИНАНИЯХ СОВРЕМЕННИКОВ.
М. 1960. стор. 420/

Що ж змусило Григоровича "так далеко піти" в оцінці "Холодної Крови"?

Найперше, викривання в напівсатиричний і напівгумористичний спосіб тодішньої шахрайської дійсности в Росії. А жертвами всього того були дуже часто українські трушеники - хлібороби, скотарі й інші. Одну з таких подій із українським скотарем і описав Чехов у "Холодній Крові".

Михайло Паглович Чехов вважає, що в цьому оповіданні зображено те, що мало місце насправді. Він пригадує, що один таганрозький родич Чехова задумав зайнятися торгівлею, накупив бичків і повіз у Москву, щоб продати. Але по дорозі його обікрали, і залізничники обдурювали, й інші службовці використовували так, що з тієї торгівлі він мав дуже мало користи. Зате мали користь ті службовці на залізниці аж до самої Москви. Той родич Чехова мав ніби розказати про ту правдиву подію письменникові, а цей останній і написав це оповідання.

Між іншим, і в листі до своєї сестри 7-19-го квітня 1887 року А.Чехов писав про різні свої враження з подорожі по Україні, особливо по південній її частині. Там він згадує також про те, що Лозово-Севастопільська залізниця вкрала в Азовської 300 вагонів, перефарбувала їх і таким чином присвоїла їх собі. Про це саме згадується також в оповіданні "Холодна Кров", де старий Малахін із сином везуть бичків на продаж. А по дорозі - хабарі, шахрайство службовців залізниці, включно з начальниками станцій, кондукторів, машиністів. Цим оповіданням Чехов викрив якраз оту "пошлость", проти якої він все життя боровся, в царській Росії.

Кидається в цьому оповіданні в очі контраст опису Чеховим залізничних станцій і взагалі залізниць у порівнянні з описом українських сіл, степу, українського пейзажу в інших оповіданнях. І Москва, куди, нарешті, Малахін із сином привіз бичків, показана в творі в негативному світлі: там вони живуть "в багні й їдять препогано, як ніколи не їли в себе вдома", тобто в Україні; також "накупили для сім'ї подарунків, які можна було купити й дома". І бички не краще мають: їх б'ють палками, як не били, певно, дома, тому "бик спотикнеться від болю, перебіжить кроків з десять наперед і подивиться в сторони з таким виразом, ніби йому соромно, що його б'ють при чужих людях". Ані старий Малахін, ані його син не цікавляться столицею: брудна площа, шинкарські віскі. А в кінці оповідання Чехов зображує українську добросердечність, щедрість, коли Малахін, змушений через шахраїв у всій тій торгівлі "проміняти козу на яструба", все ж таки "тикає на всі сторони гривники і говорить нарозспів: "Прощавайте... Спасибі... дай Боже!"

Глибоким релігійно-моральним змістом насичене й оповідання з українською тематикою, написане 1887 року,

"КОЗАК"

Місце дії - хутір біля Бердянського в Україні. Максим зі своєю молодю дружиною їде з церкви з посвяченими пасками на Великдень. На півдорозі до свого дому вони зустріча-

ють хворого козака, який лежить на землі, а біля нього стоять кінь. Хворий козак просить дати йому шматок свяченої паски, щоб розговоритися. Максим ніби й хотів дати, та не знайшов ножа, щоб відрізати, а ламати-шматувати... "Не дам! - сказала жінка. - Треба порядок знати. Це не булка, а свячена паска, і гріх її без товкву шматувати". І не дали.

Але Максим після того не мав внутрішнього спокою в своєму житті. Скільки він не переконував жінку, що вони зле зробили, не давши хворому козакові свяченої паски, нічого не допомогло. В родині й господарстві відтоді не було більше порядку, бо Максим весь час думав і говорив про козака, а жінка сердилася, і Максим почав, нарешті, пити. Коні, корови, вівці й вулики почали зникати, борги росли, жінка стала немилою йому. А все це сталося через те, що Бог розгнівався за хворого козака. І коли Максим потім напивався, то сидів дома, сварився, а коли був тверезий/і це дуже значенно в Чехова - коли Максим був тверезий.../, то ходив по степу і чекав, чи не зустрінеться йому козак...

Так у "Козакові" Чехов став на захист споконвічної української традиції - ділитися свяченою паскою, особливо з хворою людиною або без рідні, в дорозі. Також справжня релігійність Максима/він потім посилав верхового з паскою розшукувати хворого козака, але даремно/у цьому творі протиставлена поверховій обрядовості його жінки, яка "не знала, що творить". У газетній редакції Чехов так і закінчував це оповідання про жінку Максима, яка бачила всі нещастя, які випали на її сім'ю і господарство, але "хто винен - вона не розуміла".

"ІМЕННИ"

У попередніх розділах ми вже згадували про родину Линтварьових, свідомих українців, які перекладали різні книжки на українську мову і навчали дітей українських селян української мови та любови до України. Про цю саму родину Чехов згадував у своєму листуванні з Плещеєвим з нагоди написання оповідання "Іменини" в 1888-му році.

Річ у тому, що деякі критики закидали Чехову брак суспі-

льної цілеспрямованості в творі "Іменини", на що письменник відповів: "Хіба ж я в оповіданні від початку до кінця не протестую проти брехні? Хіба це не спрямованість?"

Але ще більшою гострото критика набрала з приводу т.зв. українофіла в цьому оповіданні. Особливо такі читачі, що з симпатіями відносилися до українських ідей визволення з-під московського панування, в тому числі й Плещеев, зрозуміли введення дійової особи українофіла в твір так, ніби Чехов відноситься негативно до т.зв. шестидесятників, які несли просвіту і національну свідомість в український народ. І на це Чехов відповідав так: "Шестидесяті роки - це свята доба, і дозволяти глупим ховрашкам узурпувати її - значить опоганити її". Чому ж з'явилася така гострота в листуванні між Чеховим і його приятелями і симпатиками українських визвольних ідей?

Усе це трапилося тому, що читачі в особі т.зв. українофіла в "Іменинах" ніби пізнали українського патріота Линтварьова. А що українофіл у творі змальований негативними фарбами, то й зрозумілі протести читачів. Але Чехов негайно й енергійно запротестував проти ідентифікування того українофіла в "Іменинах" з Линтварьовим, даючи високу оцінку діяльності Линтварьових на полі української національної й культурної просвіти, але гостро засуджуючи тих, які ті благородні ідеї Линтварьових зводили нанівець. Такого, власне, фальшивого українофіла і мав на увазі засудити в своєму оповіданні Чехов. Але, видно, образ того українофіла був зображений не зовсім вдало, що й викликало фальшиве трактування замислів автора. Щоб того не було, в остаточній редакції оповідання "Іменини" Чехов викинув ту дійову особу, яка спровокувала мильне трактування власного відношення Чехова до українців-патріотів. Це ще раз доводить, як високо цинив Чехов працю українських діячів культури та їхні прагнення щодо визволення з-під російського панування.

"Іменини" - це твір психологічної аналізи, вмілого використання малих деталей, багатства мови і майстерної художньої викінченості.

Є в "Іменинах" і тепла згадка про красу України, зокрема Полтавщини, українську сіножать у поетичний час українського літа, сади, тихі вечори, музику і взагалі "милу країну", куди можна втекти від задушливої атмосфери пусто-порожніх балачок, довгих обідів, прийнять, з'їздів і т.п., чим була багата "казьонщина" царської Росії.

Одним із наймаркантніших творів Чехова з українськими мотивами слід вважати повість

"СТЕП"

"Степ" – це лірична повість, а її найбільша цінність в описові українського пейзажу.

Плещев і Короленко називали "Степ" поезією і не могли дати ніяких критичних заміток, лише пророкували "велику, велику майбутність" письменникові. А Салтиков-Шедрін, відомий своєю стриманістю в оцінках художніх творів інших, казав, що має великі надії на Чехова.

Після появи "Степу" критика заговорила про появу "нового першокласного письменника", якому в той час було 28 років. Кажуть, що Гаршин напередодні своєї смерті весь день читав і перечитував "Степ" і говорив: "Ось як треба писати!"

Вже наступного року після появи "Степу" і чеські, і німецькі письменники почали звертатися до Чехова за дозволом перекласти його повість на їхні мови.

Що ж це за твір? Про що в ньому говориться?

Дамо спочатку місце російським дослідникам "Степу":

"Степ" – це поема про нашу прекрасну батьківщину, про величезні, ще заховані творчі сили простої російської людини".

/Е. Балабанович. ДОМ В КУДРИНЕ. М. 1961. стор. 94/

"Степ" – це російський південь... Чехову просто захотілося написати щось із далекого, баченого і любимого, у чому колись жив... Він писав у захопленні... З блискучою яскравістю описав південну

грозу в "Степу".

/Б.Зайцев.ЧЕХОВ.Н.Й.1954.стор.66-67,78/

"Твором, в якому Чехов, здається, нарешті, знайшов себе і своє покликання, є "Степ"/1888/, де нема ні фабули, ні сюжету, ні найменшої зовнішньо-ефектної риси, де рух/поїздка Єгорушки/грає службову роль, як стержень, з"єднуючий ряд степових пейзажів, на фоні яких автор малює психологію кількох простих людей".

/А.Дерман.ТВОРЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ ЧЕХОВА".М.1929.
стор.99/

"У повісті "Степ", опублікованій у березневій книжці журналу "Північний Вісник" за 1888-ий рік, зображені дитячі й юні враження Чехова від приазовського степу, відновлені поїздкою в рідні місця навесні 1887-го року. "Степ" - перший твір, в якому найповніше відображені думки Чехова про міць і силу російського народу, його прекрасне майбутнє, про красу рідної природи".

/ИСТОРИЯ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ 19-ГО В. - С.
Петрова.М.1963.стор.701/

І скільки б ми не цитували російських критиків і дослідників, будемо читати про "російський південь" у творі "Степ", про "південну грозу" і "просту російську людину", а Україну, Приазов'я, де народився і провів молоді літа автор "Степу", вони називають "нашою прекрасною батьківщиною". Цікава в цьому випадкові подвійна мірка російських критиків: то вони приписують Чехову зображення рідного Таганрогу в негативних фарбах, бо він, мовляв, любив Москву і прямо ненавидів Таганріг, а тут враз і "краса рідної природи", і "наша прекрасна родина", і "міць і сила російського народу" в повісті "Степ"...

Насправді ж, "Степ" - це поезія українського степу українського Приазов'я. Чехов, як слушно підкреслює М. Левченко в своїй праці "Чехов у зв'язках з Україною"/Київ, 1960/ перший в російській літературі відтворив українське Приа-

зов"я. І якщо через критику російсько-московської дійсності в творі "Холодна Кров" Григорович радив поставити Чехова на ту ж полицю, що й Гоголя, то після появи "Степу" в колі доброзичливих критиків появилися голоси про ту ж полицю з уваги на майстерність опису української природи.

Описом літньої грози в Україні Чехов перегукується з Гоголем і його описом української ночі. І сам Чехов був свідомий наявності того перегуку, він навіть "незручно" себе почував, коли писав "Степ", бо в процесі того писання, як він сам признавався, завжди стояв образ великого Гоголя перед ним. Чехов вважав його "царем степу", а своє писання "Степу" трактував/напівжартома, звичайно/"втручанням в царство Гоголя".

Але Чехов просто не міг не написати "Степу". Його подорожі в рідні місця за рік перед тим затрунули найчутливіші струни його душі, бо все, що він побачив знову, було йому до болю рідне ще з дитинства. Він просто не міг би створити чогось подібного, хоч би й хотів, із московської дійсності або петербурзької, чужої, непривітної, в якій він, однак, мусів жити з огляду на тодішні обставини й потребу місця друку своїх творів, збагачуючи російську літературу такими перлинами з українськими елементами "Степу", як це свого часу робив і Гоголь. Повістю "Степ" Чехов збагатив і всесвітню літературу, спочатку німецьку і чеську, а потім французьку, тими ж українськими елементами в перекладі на ті мови світу, а сьогодні майже на всі існуючі.

І якщо враження Чехова з подорожі по Україні, зображені потім у художній формі на папері в повісті "Степ", були надзвичайно рельєфні, то не останньою причиною тому були й занесені снігом московські вулиці в січні 1888-го року, де й коли письменник почав працювати над "Степом": контраст між московською дійсністю і красою українських степів був такий різкий, що - як пише Балабанович - уява Чехова малувала картини степових просторів з такою конкретністю, що письменникові здавалося, ніби біля нього "пахне літом і степом".

Але чому якраз українським літом, українським степом мало пахнути біля Чехова? Адже і в Росії є степ, є гроза...

Ні, для українця нема кращого степу, кращого літа, кращої грози, ніж там, де він народився - на рідному Приазов'ї, в Україні. Звідси й українські елементи в творчості українського письменника російської літератури, чи пак російського письменника-українця.

Крім української природи, пейзажу, в повісті, коли мова йде про місцевих людей, згадані й типічні українські імена дійових осіб: тут і Звоник із Рівного, і Вахраменки, і Тимошенки.

Повість "Степ" - оригінальна річ, перед Чеховим не часто практикувана, всупереч традиційній манірі писання повістей: без строго окресленого сюжету, без утримання тургенєвських канонів у літературі, без занадто яскравого підкреслення і виявлення головної ідеї твору. Цей твір ввійшов у історію світової літератури як перлина мови, опису життя, природи, психологічних штрихів, нової техніки в літературі.

Цікаво при цьому відмітити, що в той час, коли дійові особи з виразно українськими іменами зображені Чеховим у тому чи іншому, але завжди в позитивному, світлі, негативні ж мають виразно російські прізвиська: таким є Варламов, якого поезія степу зовсім не зворушує, бо він бачить щастя лише в грошах; таким є "озорник" Димов, який так і рветься комусь якусь прикрість зробити - то беззахисного вужа брутально вбиває/що серед українців трактується досить негативно, до вужів українці мають спеціальний сантимент, вважаючи їх приятелями людини/, то на людей кричить і готов з ними мало не битися. Пізніше Чехов у листі до Плещеєва подав такі свої думки про образ Димова:

"Такі натури, як зухвалій/у тексті "озорник" - прим. І.О./Димов, створюються життям...прямісінько для революції..."

/Лист Чехова до Плещеєва, 9.II.1888/

Чехов, звичайно, революціонером не був, в революцію - ані в її прихід, ані в її необхідність - він не вірив, хоч і сподівався пробудження степу, нового, кращого життя. Тому й про свого негативного типа в повісті в тім же листі він пише так:

"Революції в Росії ніколи не буде, і Димов кін-

чить тим, що зіп"ється або потрапить до в"язниці. Це зайва людина".

Чехов, звичайно, помилявся: зухвалі "озорники", брутальні димови свою революцію зробили і мрії письменника в повісті про краще майбутнє народу звели нанівець...

Є кілька творів у Чехова з українськими елементами, так би мовити, мимохідь. До них належать такі оповідання:

"СКУЧНА ІСТОРІЯ", "ДУЕЛЬ", "СУСІДИ", "У РІДНОМУ КУТКУ", "ПЕЧЕНІГ" та ін.

"СКУЧНА ІСТОРІЯ" була написана в Україні/с.Лука біля Сум/, остання дія оповідання відбувається також в Україні /Харків/, хоч це для самого твору й не грає великої ролі.

В оповіданні "ДУЕЛЬ" виступає образ українця Самойленка, як доброго, розсудливого, у кожній людині добрих сторін шукаючого лікаря, який протягом усього оповідання намагається помирити двох представників крайностей – фон Корена з його "німецькою" теорією врятування світу шляхом вжитку сили і навіть убивства людей, а не шляхом їх перевиховання, і розпусника Лаєвського. Оповідання кінчається мораллю автора, що, мовляв, "ніхто не знає справжньої правди" і в доказ того Чехов зображує переродження Лаєвського, тобто в принципі стає на боці філософії доброго Самойленка.

У "СУСІДАХ"/1892/ А.Чехов показав своє негативне відношення до деяких засад ліберально-народницького типу, як ось співжиття одруженого і ще не розведеного Власича з молоденькою Зіною, сестрою Петра Івашина. Чехов натякає, що "він ліберал і вважається в повіті червоним". У творі нема прямої згадки про місце події, зате є згадка про легенду гоголівського типу про "одного з благодушних синів бродячої Русі, щось подібне до гоголівського бурсака Хоми Брута", який попросився переночувати в багатого француза і... був замучений на смерть. Одні кажуть, що тому, що він "бунтував селян", інші – тому, що в нього закохалася донька француза, чого її батько не хотів визнати. Тіло замученого

бурсака вкинули в ставок, справа опинилася в суді, але багатий француз заплатив, кому треба, і сам виїхав в Ельзас, а справа на тому й завмерла. Дія в "Сусідах" відбувається якраз у садибі поблизу того місця.

У 1897-му році Чехов пише "У РІДНОМУ КУТКУ", в якому місцем дії є Україна.

Як згадує в своїх спогадах Михайло Павлович Чехов, оповідання це було написано Антоном Павловичем під враженням його поїздки до Смагіна, нащадка українського гетьмана, в Бакумівку. Там тоді продавався один хутір, і Чехов збирався його купити.

"Ми їхали від Сум до Бакумівки 200 верст цілі дві доби і перерізали весь центр України, де народжувалися гоголівські повісті і "Вечори". Це була прекрасна подорож, яка ніколи не зникне з моєї пам'яті. Між іншим, ми проїжджали через велике село Межиричи, яке й описав Антон Павлович в оповіданні "У РІДНОМУ КУТКУ".

/М.П.Чехов. А. ЧЕХОВ И ЕГО СЮЖЕТЫ. М. 1923. стор. 63/

В "У РІДНОМУ КУТКУ" письменник показав ситуацію в Україні після знесення кріпацтва, коли залишки панів могли ще насварити своїх прислуг і навіть замахнутися, щоб ніби вдарити, але бити вже не мали права; коли почала рости промисловість і народжуватися робітнича класа в країні; коли всі говорили про школи, бібліотеки, загальну освіту, а вчителям таки платили лише по 15 рублів у місяць. І це злило Віру, молоду дівчину, перед якою було невідоме майбутнє.

Вона злилася й на безконечні прийняття, на гостей, які могли лише грати в карти, обідати і знову грати. Все це Вірі набридало, і вона часто втікала до когось в гості на завод або до сусідів-поміщиків. Але й там - знову карти, танці, фанти, вечері... А якщо й було щось інше, про що варто згадати в іншому тоні, так це

"Молоді люди, що служили на заводах і шахтах, іноді співали українських пісень і дуже не эле. Робилося сумно, як вони співали. Або сходилися в одну

кімнату і тут у присмерках говорили про шахти, про скарби, що десь у степу зариті, про Саур-Могилу..."

А як же гарно думалося Вірі, коли вона їхала до садиби її тітки на початку оповідання! Видно, що автор не тільки добре знав Донецьку дорогу й український степ, про що пише в цьому оповіданні, а й любив їх, передаючи ту свою любов читачеві через опис почувань Віри під час подорожі:

"Степ, степ... Коні біжать, сонце все вище, і здається, що тоді, в дитинстві, степ не бував такий пишний, такий багатий у червні; трави в квітах - зелені, жовті, лілові, білі, і від них і від нагрітої землі іде аромат; і якісь дивні сині птахи по дорозі... Віра давно вже відвикла молитися, але тепер шепче, перемагаючи дрімоту: "Господи, дай, щоб мені було тут добре!"

Але коли приїхала, то натрапила на тяжкий запах із хат мужиків, брак освіти, гігієни, лікарської опіки. Віра хотіла б "піти в народ", щоб послужити йому, облегшити його муки, просвітити його. Але Віра... не знає свого народу, вона не вірить у добрі наміри усіх тих інженерів, заводчиків і лицемірних дам, що вони бажають просвіти своєму народові. І вона довго шукає відповіді на питання: "Що робити?" Нарешті,

"І знову вийшла в поле. І, йдучи, куди очі дивляться, вона вирішила, що, як вийде заміж, вона буде займатися господарством, лікувати, вчити, буде робити все, що роблять інші жінки її кола..."

Треба не жити, треба злитися в одне з цим розкішним степом, безкраїм і байдужим, як вічність, з його квітками, курганями і далечинню, і тоді буде гарно..."

Так Донецькою дорогою й українським степом розпочате оповідання кінчається філософічними роздумуваннями Віри в українському степу про те, що щастя і правда існують

десь поза життям. І треба "не жити, а злитися" зі степом...

Донецький степ, північна частина Таганрогу дуже часто виступають як місця дії в творах Чехова. Сучасники Чехова твердили, що й оповідання "ПЕЧЕНІГ" - це результат вражень Чехова від поїздки в Донецький степ 1887-го року. Такої думки і письменник П. Сурожський: як і в "РІДНОМУ КУТКУ", так і в оповіданні "ПЕЧЕНІГ", описано північну частину Таганрогу. Там проходить лінія Донецької залізниці, і в обох оповіданнях про неї згадується. А в "ПЕЧЕНІГОВІ" прямо й указана станція Провалля, яка насправді існує. Це оповідання про вегетеріанця було написано також у 1897-му році.

Українська тематика, українська природа й українські діюві особи вносять у твори Чехова якусь радість, надію на краще завтра, натомість у творах про життя російських селян - наприклад, "МУЖИКИ" - відчувається темна картина мужицької бідноти, безпросвітності, пиятики, некультурності, бруталності.

Відзначаючи українські елементи в творах Чехова, ми досі торкалися лише місць дії в тих творах, згадок українських імен дійових осіб, опису української природи, згадок про українські звичаї в тих творах. Але до українських елементів треба віднести і, так би мовити, "сіль" у зав'язці того чи іншого оповідання, шукаючи українських елементів не тільки назовні самого оповідання, а й всередині його. Для прикладу візьмімо хоч би й одне з найпопулярніших оповідань Чехова -

"ЛЮДИНА В ФУТЛЯРІ"

Якщо, наприклад, в "Іменинах" Чехов викинув особу "українофіла", якого читачі не зовсім вірно зрозуміли, і тим викиненням автор заманіфестував перед читачами першої редакції твору своє позитивне відношення до українських патріотів типу Лінтварьових, то в оповіданні "ЛЮДИНА В ФУТЛЯРІ" він ввів образ іншого українця - свідомого, прогресивного - в особі Коваленка. Також його сестра Варя належить

до тих, що не тільки співають українських пісень, як "Віють вітри", а й читають такі книжки, по яких, як дає зрозуміти Чехов, ширилася освіта серед українського народу та в яких була, може, й небезпека для царського уряду.

"ЛЮДИНА В ФУТЛЯРІ" - одне з найпопулярніших оповідань Чехова. Якщо хтось читав мало творів Чехова взагалі, але щось таки читав, то одним із них є завжди це оповідання. Так щонайменше є на батьківщині письменника.

Деякі вислови героя твору Белікова ввійшли мало не в щоденний вжиток кожного, хто хоче висміяти когось за страх перед владою, за самозакупорювання від докільля, за боягуство. Беліков боїться всього в житті й у відповідь на будь-яку новизну, прогрес він завжди відповідає з застереженням: воно то, мовляв, так, добре, а все ж... коли б чого не вийшло... Беліков - це наскрізь негативний тип російського суспільства доби Чехова. Беліков завжди ходить із парасолькою і носить кальози, якщо навіть нема ані вітру, ані дощу. Йому було страшно навіть під ковдрою в своїй спальні. Кожну найменшу дрібницю він трактує з найбільшою обережністю і про кожну найменшу подію в гімназії чи й у всьому місті він рапортує - доносить начальству. У критичних працях про творчість Чехова це оповідання займає часто і багато місця. Але найголовніше в таких працях, особливо й зокрема російських авторів, не згадується, промовчується, "переочується". Що ж саме? У чому та "сіль" оповідання, про яку ми згадали на початку розгляду цього твору?

У "ЛЮДИНІ В ФУТЛЯРІ" Чехов висміяв донощівство, заляканість, боягуство. Але чим і ким користувався автор, щоб усе те висміяти? Що й кого він протиставив тому негативному героєві?

Відповідь: українську поступовість в образах двох українців.

Чому якраз українець Коваленко й його сестра мусіли бути тими позитивними постатями, на фоні яких яскравіше змальовано негативний тип Белікова? Адже той Беліков "держав у руках всю гімназію повних 15 літ! Та що гімназію? Все місто!" І ось для того, щоб звільнити і гімназію, і все мі-

то від того типу, потрібний був Коваленко, який викинув із своєї хати Бєлікова, чого той не міг перенести і скоро після того помер.

"Признаюсь, хоронити таких людей, як Бєліков, це велике задоволення... Повернулися ми з цвинтаря в доброму настрої", -

каже автор устами одного з дійових учасників події.

У чому ж "сіль" конфлікту між Коваленками і Бєліковим?

У тому, що перші, будучи вчителями гімназії, їздили велосипедами, що на той час було новиною і ніби "не для жінок"?

Ні!

"Ви ходите в вишитій сорочці, постійно на вулиці з якимись книгами..." - ось де перша причина візиту Бєлікова в Коваленка. Він прийшов до українця, щоб його "попередити", бож, мовляв, "дізнається директор, до попечителя дійде... Що ж тут доброго?"

На перший погляд здається, що в оповіданні заторкується лише питання моралі чи поведження на вулиці вчителів, без жодних політичних моментів у творі. Але в тому то й майстерність Чехова, що він умів ніби мимохідь кинути словоречення, з якого можна збагнути багато, але за яке цензура не могла так легко вцепитися, щоб заборонити друк твору.

- А хто буде вмішуватися в мої домашні й родинні справи, того я пошлю до чортів собачих, - розізлився Коваленко на "перестороги" Бєлікова.

Бєліков побліднів і встав.

- Якщо ви говорите зі мною таким тоном, то я не можу продовжувати, - сказав він. - І прошу вас ніколи так не висловлюватися в моїй присутності про начальників. Ви повинні з повагою відноситися до властей.

- А хіба я говорив щось зле про власті? - запитав Коваленко...

І після того, коли Бєліков заявив, що він буде змушений про цю їхню розмову "доложити господину директору", Коваленко схопив його за комір і викинув геть із кімнати.

Увесь конфлікт, отже, в цьому творі має українське тло. Українець Коваленко не міг терпіти "задушливої" атмосфери в тій гімназії, де він мусів, як і Беліков, викладати, а школу ту він називав не "храмом науки", а "управом благочинія", де "кислятиною смердить, як у поліцейській будці".

- Хіба ви педагоги, вчителі? - викрикував Коваленко. - Ви чинодрали.

І він казав, що поживе ще трохи і втече до себе на хутір:

-...і буду там раків ловити та хохлят навчати. Виїду, а ви залишайтеся тут зі своїм Юдою, нехай він лопне...

І ці слова - "нехай він лопне" - Чехов подає по-українському в російській транскрипції, бо це типічний український вислів. А ось "хохлят" він таки не замінив на "українські діти". Чому?

Можемо тільки догадуватися: коли б у творі, крім того, що Коваленко ходить у вишитій сорочці/ознака національної приналежності українця/та читає якісь підозрілі книжки/ознака можливої участі в діяльності, небезпечної для властей/ був би ще й наголос на навчання українських дітей/української мови, культури і свідомости національної/, те оповідання могло б потрактуватися цензурою і справді як небезпечне. А так письменник і сказав, що хотів, і не викликав явної підозри в симпатії до українця.

При цій нагоді варто пригадати редакційну примітку українського поважного журналу до передруку статті Л. Мосенза в тому журналі про Чехова/ВІЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ. Лондон. ч. 153 за липень 1960 р., стор. 749/, де до "цілої плеяди московських письменників, що своїми творами мостили у душах людей шлях до большевизму" зараховано і Чехова. Це, звичайно, щонайменше непорозуміння. Бож хто мостив шлях до большевизму - Коваленко чи Беліков? І проти кого виступав Чехов у цьому творі - проти Белікова чи Коваленка?

Ясна річ, Беліков із своїми доносами на колег, із своїми підозрами до людей, що ходять у вишитих сорочках і читають якісь книги, може, і не дозволені урядом з огляду на україн-

ську тематику – це типічний большевицький служака наших часів, а Коваленко, на стороні якого всі симпатії Чехова, – людина прогресу, вільної думки, до певної міри національно свідома.

Не можемо погодитися і з висновками в статті самого Л. Мосендза в "Літературно-Науковому Віснику"/кн.7-8, 1930/п.н. "Антін Чехов – поет без світогляду", в якій він, користуючись висловами інших, повторює твердження про ніби брак у Чехова індивідуальної концепції світу і загальної ідеї.

Це правда, що Чехов не був трибуном, але не можна говорити про "анархічність", "безідейність" чи "маловірство" Чехова. Це заперечує сам твір "ЛЮДИНА В ФУТЛЯРІ", написаний 1898-го року, в кінці якого є такі думки:

"Не пройшло більше тижня, і життя пішло по-старому, таке ж суворе, втомлююче, беззмістовне життя, не захищене циркулярно, але й не дозволене повністю; краще не стало.

І справді, Бєлікова поховали, а скільки ще таких людей у футлярі залишилося, скільки їх ще буде! – Тож то воно й є, – сказав Іван Іванович і заку-рив люльку.

– Скільки їх ще буде! – повторив Буркин."

Хіба це не вади тодішнього російського суспільства, проти яких Чехов боровся? Хіба це не осуд тодішньої дійсності?

І далі:

"А хіба те, що ми живемо в місті задушливої атмосфери, в тісноті, пишемо непотрібні папери, граємо в винт – хіба це не футляр? А те, що ми проводимо все життя серед бездільників, крутиїв, дурних бездіяльних жінок, говоримо і слухаємо різні дурниці – хіба це не футляр?"

Чехов бачив причини занепаду, висміював і поборював їх, але не пером політика, доктринера, толстовського проповід-

ника або ідеолога типу Достоевського, а пером тонкого гумориста-психолога. Як такий він особливо яскравий також у "ЛЮДИНІ В ФУТЛЯРІ".

Не можна також забувати, що Чехов, пишучи свої навіть гумористичні твори, мав дуже багато клопотів із цензурою, про що свідчать листи письменника до його приятелів і видавців протягом усього його життя. Тому він мусів часто свій світогляд, свої ідеї змальовувати "по-чеховському" в своїх "безідейних" творах. Мав він труднощі з цензурою й пишучи свій твір під назвою

"АРХІЄРЕЙ"

Ось що писав Чехов до видавця журналу:

"Вибагте, мій милий, я ще раз прошу: якщо цензура закреслить хоч одне слово, то не друкуйте... І так я вже для цензури багато викидав і скорочував, коли писав. Пам'ятайте це моє прохання, прошу Вас".

/Лист Чехова до Миролубова, 8.III.1902/

А твір "АРХІЄРЕЙ" нічим ані революційним, ані антирежимним, здається, не відзначається. Тому й зрозуміло, з якою увагою слідкувала цензура за творами Чехова, в яких порушувалися дразливі проблеми життя в царській Росії.

В "АРХІЄРЕЙ" змальовано браз преосвящ. Петра. Серед критиків і дослідників нема повної згоди щодо прототипу того героя твору. Брат письменника Михайло твердить, що ним був єп. Сергій, який студентом жив недалеко від Чехова та з яким письменник був знайомий. А Б. Зайцев, наприклад, вважає, що образ преосвящ. Петра більш подібний до єп. Михаїла Тавричеського/Грибановського/, який, будучи ще в академії, належав до гуртка молодих прихильників монашества, де був і Олексій Храповицький, майбутній митрополит Київський Антоній.

Знову ж інший дослідник, Бунін, особисто знав Зайцева, казав цьому останньому, що Чехов в "АРХІЄРЕЙ" злив риси одного тавричеського архиєрея зі своїми власними, а для

матері взяв образ своєї власної матері. Виходить, отже, так чи інакше, для головних постатей і в цьому творі Чехов використав прототипи українського походження.

Щодо драматичних творів Чехова, то й тут ми знаходимо українські елементи. Дія, наприклад, у "ВИШНЕВОМУ САДУ" відбувається в Україні - на батьківщині письменника.

Але до українських елементів у творчості Чехова слід зараховувати не тільки українські місця дії в його творах, українські дійові особи, опис української природи чи порушення типічно українських проблем, а й мову письменника.

Відомо, що ніякий інший письменник не дбав так багато про мову, стиль, компактність своїх творів, як це робив Чехов. Він сам казав, що "уміння писати - це вміння викреслювати".

Але в його оповіданнях назавжди залишилося так багато слів і зворотів, яких Чехов не вживав би, якби він був росіянином по походженню. Маємо на увазі тут велику кількість українізмів у творах Чехова. Ті українізми і досі дратують російських дослідників і критиків, які не радо згадують у своїх працях українське походження Чехова та називають ті українізми "занозами", "промахами чеховського стилю", "недбайливістю мови" і т.п. окресленнями, не входячи глибше в причини їх появи й існування в Чехова. Чому ж Чехов, називаючи вміння писати вмінням викреслювати, не повикреслював тих українізмів?

Правдоподібно, тому, що він їх просто не помічав. Будучи сам українського походження, буваючи часто на Україні серед українців, люблячи українську природу, традиції, звичаї і - також - мову, він і сам часто думав по-українському, хоч і писав по-російському. Звідси й ті "занози" і "промахи".

Навіть така популярна повість, як "СТЕП", не вільна від українізмів. Кажемо "навіть", бо над тією повістю Чехов працював досить довго і старанно, і в ній, як у "безсюжетному"

твори, мов у поезії прозою, мова являється чи найважливішим фактором.

П.Н.Островський/брат А.Н.Островського, автора "Грози"/ в листі до Чехова/4.III.1888/, пишучи про "СТЕП", пише про "неохайність" щодо мови, щодо "побудови окремих фраз", як і "всього твору в цілому". А Б.Зайцев про той твір говорить, що в ньому "є дрібні мовні недоліки".

УКРАЇНІЗМИ В ТВОРЧОСТІ ЧЕХОВА ми знаходимо протягом усього його життя, а не тільки в молодого письменника. Це визнають і деякі російські дослідники, хоч, звичайно, говорять у такому разі про вплив не українського походження на Чехова, а "південно-російського".

У п'єсі без заголовку ми зустрічаємо ось такі вирази:

"скучно за неї", "она скучает за мной",

хоч по-російському скучати можна лише "по", а не "за" - це останнє типічно українське.

На лекціях російської мови в Україні українські студенти часто мають клопоти з деякими російськими іменниками в родовому відмінку множини, наприклад: "нема місць" дуже часто українці перекладають на російську мову так: "нет мест"/ а мусить бути "нет мест"/. І славний у російській літературі письменник-українець робить ту саму помилку, пишучи:

"Меня с позором выгонят из этих местов".

Також типічним українізмом є дієслово "пхать"/замість, по-російському, "пихать"/. У Чехова в тій же п'єсі без заголовку читаємо:

"Куда ты пхаешь себя и меня?"

Великого клопоту завдає Чехову й українське "сам", "сама", що він вживає там, де по-російському мало б бути "один", "одна". Він пише:

"самой страшно" або "поезжай сама, если хочешь".

Це було в 1886-му році. Але й десять років пізніше ті ж

самі помилки ми зустрічаємо в п'єсі "ЧАЙКА":

"Не провожайте, я сама дойду".

Нема в українській мові такого розмежованого поділу применників щодо їх вжитку, як у російській: "із" і "з" вживаються в однаковому розумінні. В російській же мові "из" і "с" мають свої певні призначення, і не можна сказати

"они все возвращались из кладбища",

як це пише Чехов/1889 р./, вживаючи "из" замість "с".

Також українське "горобці" Чехов робить "воробцями", хоч по-російському мало б бути "воробьи". Чехов пише в одному з листів 1887-го року:

"Убивают воробцов и ласточек".

Не там, де треба, вживає Чехов і дієслово "выглядывать":

"Сегодня я купил себе одежды и выглядываю совсем франтом" /із листа 1886 р./

"Он выглядывал поэтично".

"Сегодня ты, Алексей, выглядываешь идеальным кадильщиком". /із "ДРАМИ НА МИСЛИВСТВІ", 1884/

А все це тому, що для українця і "выглядывать", і "выглядеть" дуже близькі і легкі до змішування в російській мові.

Щодо раніше згаданих "из" і "с", то труднощі Чехова з їх вживанням особливо помітні в його оповіданні "ОСІНЬ" /1883/ і в "ДРАМІ" /1884/. Він пише:

"Изредка по всему исхудалому телу, начиная с страшно испитого лица и кончая резиновыми ка-лошами, пробегала легкая судорога".

"Он прилизан, примазан и испускает из себя наркотический, удушливый запах духов".

У першому реченні, якщо "кончая" чимсь, то й "начиная" мало б бути чимсь, а не з чого. У другому ж реченні "выпус-

коть из себя" означає,напевно,зовсім щось інше,ніж мав на думці письменник...

Мас Чехов труднощі й з"одягом" та "одяганням".По-російському одягти можна когось у щось або чимсь,але не можна одягти щось,як по-українському,коли мова про людей.Чехов же пише на український лад:

"Молодой человек приятной наружности одел фракную пару".

Як ми вже згадували,оповідання "ЩАСТЯ" Чехов вважав за своє найкраще оповідання до того часу,тобто 1887-го року. Але й у ньому не бракує різких українців.Старий пастух у розмові вживає чисто російські вислови водночас із українськими.Він каже:

"Ежели который человек мужицкого звания" або
"без талисмана,паря,ничего не поделаешь",але тут же й таке:

"Все он словно дуется и пыжится,как пивень перед куркою".

Коли б не було отого "паря" та "пыжится",це можна б було пояснити бажанням письменника передати зросійщену мову українця.Але найбільш зросійщений українець не вживє слова "паря" в своїй мові,натомість "пивень" і "курка" так і просяться на язик також тим українцям,що намагаються говорити по-російському,коли мусіли б сказати "петух" і "кураца".

У Чехова їдуть не тільки люди на конях,а й самі коні. На початку 90-х років у творі "Острів Сахалін" Чехов писав:

"Дороги здесь превосходны,и лошади ездят быстро".

Так,звичайно,часто висловлюються люди в Україні.

"Шей нет,а вот не хочешь ли картофли?"

"Одно слово скажет,бывало,и театр ходором ходит".

"Бывают погоды,когда зима..."

"Займите мне сто рублей".

"Что касается моих денежных делов, то они весьма плохи".

Такі та подібні їм "занози" – це результат безсумнівного впливу українського оточення на письменника, його українського походження, способу думання і сприймання. А вже ще в дитинстві в родині Чехових ставилися українські театральні речі в батьковій хаті – "Москаль-чарівник" Котляревського, комедії Гоголя, і це все могло залишити глибокі сліди в душі письменника та відбитися на його мові.

Цікаву інтепретацію слова "жид" у творах Чехова дають деякі дослідники творчості письменника. А. Дерман, наприклад, вишукав для своєї праці кілька місць у творах Чехова, де він, мовляв, негативно відноситься до жидів, особливо в роки його ранньої творчості. До таких творів ранньої творчості він зараховує пародію на рекламу зубного лікаря Гвалтера, оповідання "ЗНАЙОМИЙ МУЖЧИНА", де дійова особа говорить із жидівським акцентом, "ТИНА", лист Суворіну, де Чехов писав: "...але, на нещастя, Хавкін в Росії не популярний; християни повинні від нього берегтися, бо він жид", та інш.

Це дало підставу Дерманові твердити про антисемітизм у Чехова бодай у роки його ранньої творчості, хоч у наведеній цитаті Дерманом стоїть ясне чеховське "на нещастя"... А далі Дерман пише:

"Про такі речі, як вживання слів "жид", "жидівський", нема чого й говорити: це якось міцно сиділо в мові Чехова за давньою привичкою оточення і зустрічається не тільки в ранніх його речах і листах, але й у "Палаті ч.6" і пізніше".

/А.Дерман. ТВОРЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ ЧЕХОВА. М. 1929.
стор. 275-6/

Справді, в російській мові "жид" перекладається і вживається як "єврей". Але чи саме вживання слів "жид", "жидівський" Чеховим можна вважати за "негативне відношення до жидів" або мало не антисемітизм?

Якби Чехов був росіянином, може, й так. Але тому, що Чехов таки українець, ми схильні думати, що вживання тих слів — це самі звичайні українізми письменника. Адже в українській мові слово "жид" не має жодного негативного змісту, це звичайнісіньке окреслення нації, національності. Так, як сьогодні українці у всьому світі, не будучи жодними антисемітами і не маючи ніякого негативного відношення до жидів тільки через те, що вони жида, вживають це слово в мові і на письмі, і ні один жид у світі не протестує проти того, так і Чехов вживав те слово на український лад. Це тільки русифікаційна політика червоної Москви, прикриваючи свою великодержавну суть, змушує українців у підсоветській Україні також говорити і писати "єврей", замість "жид", ніби борючись таким чином проти прояв антисемітизму. До речі, сьогодні заборонено говорити й писати й "хохол" в СРСР ніби в обороні українців. А тим часом і жида, і українці для Москви були й є "нацменами", яких треба насильно русифікувати й яких русифікує Москва безоглядно під плащиком "інтернаціоналізму" і "равноправия".

Чехову, найбільшому з найгуманніших письменників кінця 19-го сторіччя, було чуже ненависництво супроти будь-якого народу.

Говорячи про українські елементи в творчості Чехова, поглянемо також на подібності художніх прийомів у Чехова і деяких українських письменників або письменників українського роду, як, наприклад,

М. КОЦЮБІНСЬКИЙ і М. ГОГОЛЬ.

Перший був українцем і писав по-українському. Другий також був українцем, а писав, як і Чехов, по-російському.

А. П. Чехов був, безсумнівно, під певним впливом свого великого попередника-земляка М. Гоголя. І чи то під впливом Гоголя, чи в силу подібного походження і способу світосприймання та впливу оточення, але дослідники обох письменників знаходять разучі аналогії, коли розглядають їх творчість, особливо драматичну.

У цій ділянці до цікавих висновків доходить проф.д-р Остап Стромецький, коли він порівнює драматичний твір Гоголя "Ревізор" у своїй дослідній праці про цього письменника/стор.119/ з твором Чехова "Три сестри"/О.Стромецький.СИМВОЛІЗМ У "ТРЬОХ СЕСТРАХ" ЧЕХОВА/. Він вважає, що для обох творів однаково трудно пристосувати такі традиційні терміни, як "трагедія" чи "комедія". Для обох письменників, за Стромецьким, елементи традиційної або аристократичної трагедії чужі, вони для них застарілі, й їх майже нема в згаданих творах. І "Ревізорові" і "Трьом сестрам" більше підходить термін, що його вживає Стаян в англійській праці "Розвиток модерної комічної трагедії", - "темна комедія", тобто твір, в якому включені протилежні елементи - і лихо і щастя, і сміх і сльози - одночасно.

Обом письменникам у згаданих творах спільна ще одна деталь: зображення характерів у групових діях осіб.

У "Трьох сестрах", як і в "Ревізорі", трудно виділити один головний характер, одну головну дійову особу - всі вони пов'язані в групу, дії одних впливають на інші, і таким чином зображується психіка цілої групи дійових осіб. Прикладом такої дії групового характеру, де акція і висновки усього твору залежать від взаємодії цілої групи персонажів, може служити образ Тузенбаха в "Трьох сестрах", де він постійно намагається підкреслити, що він росіянин /хоч і німець по походженню/ - під впливом, звичайно, групового натиску в "темній драмі". Так же під впливом групи /юрби/ розмасковується Хлестаков у "Ревізорі".

Спільною рисою творчості Чехова і Гоголя є й символізм. Ось як пише д-р О.Стромецький про символізм Гоголя:

"Людина ще з ранніх часів пізнала вагу символізму як провідника комунікації, в словомистецтві символізм являється одним із головних засобів, що допомагає мистцеві проникати поверхню зовнішності й видвигати звідтіля бажану глибину, представляючи її життєзалежним словом, від якого залежить існування цього ж символу...

Гоголь розумів вагу символу в кожному літератур-

ному жанрі...Символізм проник глибоко всю його літературну творчість...Символізм витворився в Гоголя інстинктивно,поглиблюючись і поширюючись у кожному наступному творі,він спонуканий як за-сіб захисту від цензурних зазіхань,видвигаючи цим способом двозначність "недоступної" глибини ідеологічних міркувань письменника".

А ось як про символізм Чехова у того ж Стромецького:

"Чехов розумів вагу символізму в кожному літературному жанрі і користувався ним в "Трьох сестрах" не тільки для розгортання дії,а й для зображення думки в тій дії.Проф.Д.Чижевський не зачисляє Чехова до символістів,але в своїй праці "Чехов у розвитку російської літератури" стверджує,що він ..."приготував шлях для символізму"...Чехов,безсумнівно,був свідомий користи символів у драмі... Прикладів символізму можна знайти вже в перших театральних вказівках до І-го акту "Трьох сестер". Чехов дає точні вказівки на такі деталі,як колір одягу,що його мають мати кожна з трьох сестер... В 2-му акті є символізм звуку...У 3-му акті велика пожежа з мерехтінням світла і тіней.Голоси замішання і пожежні дзвони..."

Про символізм у Чехова і Гоголя говорить і С.Петров в книзі "История русской литературы 19-го века".Для прикладу автор подає оповідання "СПАТИ ХОЧЕТЬСЯ",в якому кількаразове повторення деталі - "зелене п'ятно на стелі" - допомагає читачеві зрозуміти стан Варьки.Це п'ятно ніби переслідує дівчину,пхає її на вбивство дитини.Деталь перетворюється в символ.

Також в оповіданні "НА ГВІЗДКУ" капелюх,шапка - символ з магичними діями на дійові особи.Верба в "СКРИПЦІ РОТ-ШИЛЬДА" - також символічна деталь.

Говорячи про символізм Чехова,тут,звичайно,не йдеться про ту манеру деяких символістів,про яку пише А.Дерман,

що вони в 90-х роках "говорили таємничо і глибокодумаюче іноді про звичайні дрібниці"/А.Дерман.ТВОРЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ ЧЕХОВА.М.1929.стор.268/. Чехов справді "шляхом упертої праці виробив чудесний дар:говорити зовсім просто,зовсім ясно - про найглибше,про найтаємніше"./Там же/.

І якщо Чехов,як каже Д.Чижевський,приготував шлях для символізму,то це сталося під великим впливом Гоголя,творами якого і манерою писання він просто зачитувався.Перечитуючи в Ялті твори Гоголя,Чехов вигукував:"Цікава мова в Гоголя.Яка багата мозаїка!" І Чехов "розвинув і вдосконалив своєю творчістю методу аналізу,що її ввів у літературу Гоголь",як слушно занотував С.Петров у своїй тут згаданій раніше історії літератури.

Вплив Гоголя на Чехова почався майже від самого дитинства цього останнього.Ось як згадує Марія Павловна,сестра письменника,про популярність Гоголя в домі Чехових:

"Підростки,ми захоплювалися творами Гоголя,героями його творчості і часто зображували їх,граючи цілі сценки.Брати Антін і Іван гримувалися,зодягалися в українські національні костюми...Особливою популярністю в нашій сім'ї користувався "Ревізор".В дитинстві ми грали його в домашніх виставах дуже часто".

/М.П.Чехова.ИЗ ДАЛЕКОГО ПРОШЛОГО.М.1960.стор.18/

Отже,українські національні костюми,український дух,навіяний творами Гоголя,знаходили сприятливий ґрунт в родині українського походження на півдні України.Того всього,одначе, не вистачило майбутньому письменникові для того,щоб і самому писати по-українському та внести свій скарб в українську літературу - як і Гоголь,він писав по-російському.Та все ж,як згадано у "Братерстві культур"/ст.196/ і цитовано О.Білецьким у "ВІД ДАВНИНИ ДО СУЧАСНОСТІ"/Київ,1960,стор.107/:

"Творчі досягнення Чехова стали надбанням як російської,так і української літератури".

А все це,звичайно,з огляду на багатство українських еле-

ментів у його творчості.

Спільною манерою в писанні Гоголя і Чехова є й назовництво в їх творах. Підбором самих уже імен і прізвищ своїм героям обидва письменники творили необхідні образи. Чи це суддя Ляпкин-Тяпкин у "Ревізорі", чи Сквозник-Дмухановський, Хлєстаков, Добчинський, Бобчинський, Держиморда, Свистунов - всі вони вже своїми іменами-прізвищами творять ряд яскравих образів.

А в Чехова - хіба унтер Пришибєєв не аналогічний гоголівському Держиморді? І в чеховських іменах-прізвищах героїв яскраві образи: телеграфіст Ять, диякон Вонмігласов, капітан Караулов. Не треба авторові широко описувати вигляд і характер кожного такого героя - вони вже в назві їх. І якщо "в отставного генерал-майора Булдєєва розболілись зуби", то вже досить знати прізвище того генерала, щоб уявити його - Булдєєва. Читач у такому разі, як каже дослідник Чехова Ом. Подільський, співпрацює з автором, його фантазія збуджена. Цієї манери Чехов навчився, звичайно, в Гоголя, і така манера надавання прозвищ окремим особам за їх виглядом чи характером - це дуже поширена манера серед українського народу в щоденному житті.

Між іншим, і чужинці особливо підкреслюють цю особливість щодо вживання імен у творах Чехова. Томас Віннер, наприклад, у книзі англійською мовою ЧЕХОВ І ЙОГО ПРОЗА. Н.Й. стор. 240-241/ зупиняється на лірично-символічному значенні вживання імен і прізвищ у Чехова, як це мало місце і в Гоголя. Як приклад, автор подає оповідання "ЗАБУВ" з 1882-го року. Вказує Віннер також на "ЕКЗАМЕН НА ЧИН"/1884/, в якому він вбачає певну подібність до "ШИНЕЛІ" Гоголя.

До речі, про "ШИНЕЛЬ" сказав колись і Достоевський: "Нема нічого дивного. Адже ми всі вийшли з гоголівської "Шинелі", ствердивши тим величезний вплив Гоголя на всю російську літературу. На Чехова ж цей вплив був чи не найблигородніший. Навіть у приватному житті, в листуванні з приятелями Чехов послуговується персонажами творів Гоголя, щоб висловити свою думку про ту чи іншу особу, з якою йому приходилося зустрічатися в житті.

Великий вплив на Чехова мала й гоголівська "Коляска"-

твір з описом розкішного українського літа з буйною рослинністю, синім небом, чистим прозорим повітрям, спокійними людьми.

"В оповіданнях Чехова, - як каже Ом.Подільський у "Чехов - українець"/стор.ХІІ/, - де автор перш за все гуморист, відчуваємо також поезію: зв'язок дійових осіб з оточенням, де відбувається дія, - природа, люди, настрої". Тому й зрозуміло, чому Чехов так захоплює відгукувався на "Коляску" Гоголя і, перефразовуючи гоголівського героя з того твору, який хвалився віденською коляскою вартости в три тисячі рублів, пише:

"Який сильний Гоголь і який він художник! Одна тільки його "Коляска" варта двісті тисяч рублів".

/Лист Чехова до Суворіна з Сум, травень 1889/

Гоголівською манерою писання Чехов користувався також при писанні листів. Ось як він писав про Відень:

"І жінки гарні, і коні прекрасні, і погоничі франти, і самих тільки краваток у вікнах мільярди, і ввічливість, і запобіжність... Та взагалі все чортівськи вишукано..."

А Б.Зайцев, наводячи цей приклад, коментує після цитати:

"...іще крок і почнеться Гоголь".

/Б.Зайцев. ЧЕХОВ. Н.Й. 1954. стор. ІІО/

А про Венецію:

"Кращого за Венецію міста я в своєму житті не бачив... Тут собор св.Марка - щось таке, чого й описати не можна..."

і далі слова, що їх, - як слушно твердить Б.Зайцев, - міг би написати і Гоголь:

"А вечір! Боже ти мій Господи! Ввечері з непривички й померти можна..."

Навіть така деталь, як українізм в обох письменників,

є спільна до такої міри, що і Чехов, і Гоголь писали слово "гуси" у множині не так, як пишуть росіяни, а так, як українці, "русифікуючи" досить невдало українських "гусенят".

У Чехова читаємо:

"Ходят гуси с гусенятами"

/З листа до Суворіна, 1888/

У Гоголя читаємо:

"Завели домашних гусей с маленькими гусёнками"

/З "Ревізора"/

А тим часом ні "с гусенятами", ні "с гусёнками" по-російському писати не можна – треба: "с гусятами". Бо хоч у російській мові й є народне слово "гусёнок", воно вживається лише в однині, а в множині вживається "гусята". А "гусенят" взагалі в російській мові нема.

Порівнюючи Чехова з Гоголем, ми надибуємо на подібності в обох письменників, стверджуючи при тому вплив Гоголя на Чехова. Але коли порівняти Чехова з Коцюбинським, то впадає в очі також подібність в деяких аспектах, хоч тут уже про впливи українського письменника Михайла Коцюбинського на А. Чехова не може бути мови. Вони ж бо творили майже в той самий час. Коцюбинський почав писати навіть дещо пізніше, ніж Чехов. І все ж проф. д-р Надія Попіль у своїй праці п. н. "Пейзажи у творах Коцюбинського і Чехова" /УВУ, стор. IV/ знайшла стільки спільних рис в обидвох письменників, що на них також слід зупинитися. Вона пише:

"Обоє, Коцюбинський і Чехов, плекають модне тоді коротке психологічне оповідання. Обоє їх єднає значна подібність в ідейно-тематичному спрямуванні творів: потреба прекрасного в житті; дійсна цінність людини з оточенням; потреба єдності краси природи з красою людського життя. Обоє вони зосереджуються на внутрішньому світі людини, показуючи, як впливають на її психіку ті чи інші зовнішні

події. Обоє письменників називають майстрами пейзажів. М. Коцюбинський знаний у літературі як "поет краси природи та краси людської душі". А. Чехова вважають "талановитим майстром психологічного пейзажу в російській літературі".

Пані Попіль наводить цілий ряд імен літературних критиків, які підкреслювали спільність рис у творчості Коцюбинського і Чехова в загальному аспекті: Адам Гжимала-Седлецький/польський критик/, О. В. Чічерін, М. Левченко, Н. С. Крутікова, В. О. Капустін, як також спільність пейзажної майстерності: М. Костенко, П. Й. Колесник, В. І. Масальський, Г. Бердніков, В. В. Голубков, А. Роскін та ін.

Але цікаво, що якраз Україна, краса її природи були найбільш стимулюючими об'єктами для обоє письменників? Чому?

Певно, що не тому тільки, що українська природа, українські пейзажі найкращі. У пейзажах кожної країни, кожного клатка земної кулі є своєрідна краса, і талановитий письменник вміє її описати.

Але, крім краси пейзажів узагалі, є ще внутрішній елемент тієї краси, який викликає в письменника певні рефлексії, почуття. Є дуже багато майстерних творів великих письменників з описами, наприклад, матерей. Образи тих материнських постатей зворушують читача. Але ніякий опис будь-якої матері не зворушує так, як образ рідної матері того ж письменника – незалежно від того, чи той образ – це безпосередній образ його матері чи втілення рис власної матері в якійсь дійовій особі твору. Щось подібне ми відчуваємо й ув описах пейзажів – чужих чи рідних, як і краси природи – рідних місць чи чужих.

Даючи перлини описів українського пейзажу, Чехов зраджував свої почуття до рідного йому пейзажу так же, як і Коцюбинський. З тією лише різницею, що перший писав російською, а другий рідною йому українською мовою. Тому то така велика подібність в описах пейзажу в обоє письменників. Вони не вчилися один в одного, не наслідували, не впливали один на одного – це українська природа, український пейзаж в однаковій мірі впливали на них, бо вони були в одна-

ковій мірі рідні їм.

Д-р Н.Попіль пише в тій же праці/ст.10/:

"Характерною рисою творчости Коцюбинського і Чехова є вплетення музичних картин в образну систему творів".

І це, як бачимо, притаманна українській душі властивість відчуття гармонійности в сприйманні картин природи в супроводі мистецького зображення звуків у тій природі.

До багатьох інших, спільних обом письменникам, рис творчости Н.Попіль зараховує такі елементи: користування світляними ефектами/Чехов - "поет сутінок", Коцюбинський - "поет-сонцеклонник"/, майстерність контрастів чорного і білого/Чехов: АРХИЄРЕЙ, ПЕЧЕНІГ - Коцюбинський: ЯЛИНКА, НА ВІРУ, ЦІПОВ"ЯЗ/, використання лексико-фразеологічних можливостей мови для змалювання природи/петербурзька тяжка і непривітна зима в Чеховому "НЕВІДОМОМУ" - українська гарна зима в "НА ВІРУ" Коцюбинського/, знання психології дитини та вміння передати романтику дитячого сприймання і мислення. Про це останнє пише й М.Левченко:

"Чехова і Коцюбинського зближує чудове знання психології дітей, вміння підбирати найхарактерніше в їх переживаннях, проникати в глибину їх думок і прагнень, очима своїх маленьких героїв дивитися на світ, людей, предмети".

/М.Левченко. ЧЕХОВ У ЗВ"ЯЗКАХ З УКРАЇНОЮ. Київ.
1960. стор. 79/

Епітети, метафори, персоніфікація, порівняння - всі ці художні засоби були спільними для обох письменників навіть у таких деталях, як словопорядок епітетів по відношенню до тих іменників, до яких вони належать.

Така подібність у творчості Чехова і Коцюбинського зовсім не випадкова і не є продуктом впливу певної школи чи літературного процесу як такого, а є радше наслідком українського походження обох письменників, подібного світосприймання, довгого перебування в оточенні української природи, людини, мови, виявом специфічного характеру письмен-

ників.

Обидва письменники дивилися на українську природу очима не тільки великих майстрів художнього слова, а й очима українців, дарма, що українство одного і другого не були тотожні в багатьох аспектах, зокрема в аспекті національно-визвольницьких ідей.

Підсумовуючи цей наш розгляд українських елементів у творчості А.П.Чехова, доходимо до висновку, що тих елементів було багато як у розумінні використання українців у ролі дійових осіб, а України як місця дії, так і в розумінні введення українських мотивів, а подекуди й самих проблем українського народу, не кажучи вже про яскравих українізмів, у творах письменника.

А вплив Гоголя та подібність у мистецьких засобах Чехова і Коцюбинського свідчать також про те, що українізми Чехова й українські елементи взагалі в його творчості - це природне, інтуїтивне явище в російського письменника - українця.

V.

В И С Н О В К И

Антін Павлович Чехов жив і творив у добі загостреної царської цензури 80-х років 19-го сторіччя. Він увійшов у російську літературу як великий письменник-гуманіст та своєрідний майстер коротких оповідань і новатор мистецького зображення дійсності, в якій жив.

Чехов не був прямим послідовником ніякого попередника в літературі, не примкнув до жодних літературних рухів, і в світовій літературі своєю самобутністю він здобув поважне місце.

А.П.Чехов не був ані революціонером, ані догматиком, ані трибуном. Але не був він і безідейним письменником, бо тонким гумором і глибокими психологічними творами з тематикою ніби "малих діл" робив велике діло: освідомлював, просвіщав народ, готуючи його до кращого майбутнього, в яке сам свято вірив. Чехов показав народові-читачеві його самого в дзеркалі гумору і легкої сатири, розкрив перед ним всю "пошлість" тодішнього російського суспільства та його правлячої кліки та тим самим також спричинився до пробудження поневолених, ввійшовши в історію літератури як великий еволюціонер-просвітянин.

Щодо нашої теми - "ЧЕХОВ І УКРАЇНА" - і висновків наших дослідів на підставі аналізу родоводу-походження Чехова, його життя, листування і літературної творчості, то все те можна реасумувати коротко так:

I

Народившись в Україні, але живучи здебільшого поза нею та пишучи російською мовою, А.П.Чехов був українцем і таким сам себе визнавав. Про це свідчать як родовід письме-

ника, так і його власні заяви в його листуванні й у його стосунках з різними сучасниками.

2.

Українцем вважали Чехова також численні його сучасники, в тому числі українські й неукраїнські літератори, письменники, мистці, громадсько-суспільні діячі.

3.

Листування і твори А.П.Чехова свідчать про те, що Україна, українці, українська література, мистецтво, музика, пісня, звичай українські були близькі, дорогі, рідні Чехову.

4.

Стосунки і взаємовідносини між Чеховим й українськими визначними особистостями його часу, як також між ним і тими російськими культурними діячами, які з симпатіями відносилися до українських національних прагнень в добі Чехова, були близькі, жваві, дружні.

5.

Про великий вплив на Чехова його українського походження, як і про український спосіб мислення і світосприймання під час літературної праці та листування з приятелями, свідчать численні україніزم в листах і творах письменника.

6.

А.П.Чехов був добре ознайомлений із творчістю українських письменників минулого. Особливо високо оцінював він Т.Г.Шевченка та тримав близькі й дружні стосунки з колишніми сучасниками Шевченка та його літературними й особистими приятелями.

7.

Один із найбільших, після Т.Шевченка, українських письменників національного характеру - Іван Франко високо оцінював творчість А.П.Чехова та популяризував його твори

серед українців.

8.

Будучи своєрідним, самобутнім письменником, А.П.Чехов не був під впливом будь-якого письменника російського походження в його літературній творчості, дуже швидко звільнившись від тимчасового впливу Л.Н.Толстого. Натомість, Чехов був найдовше під впливом іншого великого українця в російській літературі - М.В.Гоголя.

9.

Аналогії щодо художніх засобів в описах української природи, пейзажів, які ми знаходимо в Чехова й українського письменника його доби М.Коцюбинського, свідчать про те, що обидва письменники, як українці по походженню, аналогічно сприймали рідну їм природу українську, пейзажі і т.п.

ІО.

Так звана "великоруська" літературна критика в минулому й сучасному, згадуючи про впливи "юга Росії" на Чехова і його творчість побіжно, не надавала і не надає великої ваги впливу українського походження на письменника. Не бракує в працях тих критиків свідомого промовчування певних моментів або й яскравого фальшування писань Чехова з метою затаювання перед читачами світової літератури правди про те, що в особі А.П.Чехова російська література збагатилася коштом великого українського таланту гумориста-психолога, чого російська література в особах письменників-"великоросів" ніколи не мала.

ІІ.

Для українців ім'я А.П.Чехова важливе і цінне не тільки тим, що він був українського роду, а й тим, що письменник, зображуючи сумну дійсність тодішньої російської суспільності, для змалювання позитивних героїв своїх творів або позитивного способу мислення людей користувався часто прототипами українців та українськими елементами: українськими місцями дії, природою, красою України і бла-

городністю української душі.

І2.

Шкодо української національно-визвольницької концепції, то такої ясної концепції, поза симпатіями до українських національних діячів просвіти, у Чехова, звичайно, не було.

VI.

БІБЛІОГРАФІЯ

ДЖЕРЕЛА УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

- Білецький О.І. - ВІД ДАВНИНИ ДО СУЧАСНОСТІ. т.2. Держвидав. Київ. 1960.
- Білецький О.І. - РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ЄДНАННЯ. Держвидав. Київ. 1953.
- Іванов Л.Д. - ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС В РОСІЇ 90-900 р. Київ. 1953.
- Левченко М. - ЧЕХОВ У ЗВ'ЯЗКАХ З УКРАЇНОЮ. Держвидав. Київ. 1960.
- Подільський Ом. - А.П. ЧЕХОВ - УКРАЇНЕЦЬ. На правах рукопису.
- Попіль Надія - ПЕЙЗАЖ У КОЦЮБІНСЬКОГО І ЧЕХОВА. УВУ. 1968.
- Стромецький Остап - Дисертац. праця про Гоголя. УВУ. 1970.

Енциклопедії, збірники, історії

- "ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ", липень 1960. Укр. Видав. Спілка. Лондон. кн. 7
- УКРАЇНСЬКА МАЛА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ - т. 2 і
- УКРАЇНСЬКА МАЛА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ - т. 16 - автор: Євген ОНАЦЬКИЙ. Вид. УАПЦ в Аргентині. Буенос Айрес. 1958.
- ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ - вид. І. Тиктор. Вінніпег. т. I 1964.
- ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ - Київ. 1955. т. I.
- ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ - автор: Дм. Чижевський. Н. Й. УВАН. 1956.
- НАРИС ІСТОРІЇ УКРАЇНИ - автор: Дм. Дорошенко. Мюнхен. Дніпрова Хвиля. 1966.
- УКРАЇНСЬКА РАДЯНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ. т. II

ДЖЕРЕЛА РОСІЙСЬКОЮ МОВОЮ

- Александров Б.И. - СЕМИНАРИЙ ПО ЧЕХОВУ. Учпедгиз. М. 1953
- Балабанович Е. - ДОМ В КУДРИНЕ. Из жизни Чехова. Москва. 1961.

- Балабанович Е. - ЧЕХОВ И ЧАЙКОВСКИЙ. Госмузиздат. М. 1962
- Белоусов Иван - ВОСПОМИНАНИЯ. Изд. "Сегодня". Альм. I. М. 1926
- Бердников Г. - ПОВЕСТИ И РАССКАЗЫ А. П. ЧЕХОВА. Лениздат. Ленинград. 1953
- Виноградов К. М. - ЧЕХОВ В МЕЛИХОВЕ. Моск. раб. М. 1959.
- Гиляровский Вл. - ЗАМЕТКИ. Чеховский юб. сб. Москва. 1910.
- Горький М. - А. П. ЧЕХОВ. Москва. 1910.
- Горький М. - ВОСПОМИНАНИЯ. Изд. "Книга". Берлин. 1923.
- Горький М. - ТОЛСТОЙ-ЧЕХОВ-КОРОЛЕНКО. Гиз. Москва. 1928
- Гитович Н. И. - ЛЕТОПИСЬ ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА А. П. ЧЕХОВА. Гослитиздат. Москва. 1955.
- Дерман А. - МОСКВА В ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВЕ ЧЕХОВА. Моск. раб. Москва. 1948.
- Дерман А. - ТВОРЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ ЧЕХОВА. "Мир". М. 1929
- Дерман А. - О МАСТЕРСТВЕ ЧЕХОВА. Сов. писатель. М. 1959.
- Дроздов М. - ИЗ ВОСПОМИНАНИЙ ОБ А. П. ЧЕХОВЕ. "Н. Мир". кн. 7. 1954.
- Ежов И. С. - ЛИТЕРАТУРНЫЕ ВЗГЛЯДЫ ЧЕХОВА. Чехов и его среда. Сборн. под ред. Н. Ф. Бельчикова. Ленинград. 1930.
- Ермилов В. - А. П. ЧЕХОВ. Сов. писатель. Москва. 1954.
- Ермилов В. - ДРАМАТУРГИЯ А. П. ЧЕХОВА. Гослитиздат. М. 1954.
- Зайцев Б. - ЧЕХОВ. Литературная биография. Н. Й. 1954.
- Зерчаников А. А. - РУССКАЯ ЛИТЕРАТУРА. Москва. 1959.
- Ионов А. - ЧЕХОВ НА УКРАИНЕ. Сов. Украина. ч. I. Киев. 1960.
- Казанская А. К. - РУССКАЯ ЛИТЕРАТУРА. Москва. 1959.
- Котов А. К. - ЧЕХОВ В ВОСПОМИНАНИЯХ СОВРЕМЕННИКОВ. Госиздат. Москва. 1952.
- Книппер-Чехова О. Л. - ИЗ МОИХ ВОСПОМИНАНИЙ. "Наша речь". Прага. 1922.
- Соболев Юрий - ЧЕХОВ. "Федерация". Москва. 1930.
- Телешов Н. - ЗАПИСКИ ПИСАТЕЛЯ. Огиз. Москва. 1948.
- Телешов Н. Д. - ВСЕ ПРОХОДИТ. Из литературных воспоминаний. Изд. Никитинские субботники. Москва. 1927.
- Чехов А. П. - ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ И ПИСЕМ. Госиздат. Москва. 1946.
- Чехов А. П. - СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ В 12 томах/и переписка писателя/Госиздат. М. 1963.
- Чехов М. - АНТОН ЧЕХОВ И ЕГО СЮЖЕТЫ. Москва-Ленинград. 1933.

- Чехов М.П. - ВОКРУГ ЧЕХОВА. Моск. раб. Москва. 1960.
Чехов М.П. - АНТОН ЧЕХОВ НА КАНИКУЛАХ. Москва. 1929.
Чехова М.П. - ИЗ ДАЛЕКОГО ПРОШЛОГО. Госиздат. Москва. 1960
Чехова М.П. - ПИСЬМА К БРАТУ А.П. ЧЕХОВУ. Госиздат. М. 1960
Чехова М. - ИЗ ВОСПОМИНАНИЙ О ПРОШЛОМ. Москва. 1954.
Чехова М. - МОИ ВОСПОМИНАНИЯ. Гослитмузей. Москва. 1949.
Шкловский В. - ПОВЕСТИ О ПРОЗЕ. т. I. Москва. 1966.
Шепкина-Куперник Т.Л. - ДНИ МОЕЙ ЖИЗНИ. "Федерация". М. 1928
Шепкина-Куперник Т.Л. - МОИ ВСТРЕЧИ С ЧЕХОВЫМ И СОВРЕМЕННИКАМИ. Сб. "А.П. Чехов" под ред. Беляева и Долинина. Ленинград. 1925
Щукин С.Н. - ИЗ ВОСПОМИНАНИЙ ОБ А.П. ЧЕХОВЕ. "Русская Мысль". кн. X. 1911.
Шеглов Ив. - ИЗ ВОСПОМИНАНИЙ ОБ АНТОНЕ ЧЕХОВЕ. "Нива". ч. 6, 7. 1905
Эренбург И. - ПЕРЕЧИТЫВАЯ ЧЕХОВА. Госизхудлит. М. 1960.
Ясинский Иер. - РОМАН МОЕЙ ЖИЗНИ. Воспоминания. ГИЗ. Москва, Ленинград. 1926.

Енциклопедії, збірники і т.п.

- ИСТОРИЯ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ 19 в. - Д.Н. Овсяннико-Куликовский. "Мир". Москва. т. V. 1910.
ИСТОРИЯ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ 19 в. - ред. С.М. Петров. М. 1963
МАСТЕРСТВО РУССКИХ КЛАССИКОВ. - Сборник статей. Москва. 1959
ПИСЬМА А.П. ЧЕХОВА К КНИППЕР-ЧЕХОВОЙ. - "Слово". Берлин. 1924.
ТВОРЧЕСТВО А.П. ЧЕХОВА. - Сборник статей. Госучпедиздат. Москва. 1956.
ЧЕХОВ В ВОСПОМИНАНИЯХ СОВРЕМЕННИКОВ. - Сборник. Москва. 1952.
ЧЕХОВ В ВОСПОМИНАНИЯХ СОВРЕМЕННИКОВ. - Сборник. Москва. 1960.
ЧЕХОВ И НАШ КРАЙ. - Сборник под ред. А.М. Липина. Ростов н. Д. 1935.
ЭНЦИКЛОПЕДИЯ БРОКГАУЗ - т. 9, 24. 1893.
ЭНЦИКЛОПЕДИЯ. Малая Советская Энциклопедия. Огиз. Москва. 1931.

ДЖЕРЕЛА АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ

- Barina, Maurice - Landmarks in Russian Literature. Methnen & Co Ltda, London and Barnes & Noble Inc. N.Y. 1960
Bruckner, A. - A Literary History of Russia. T. Fisher Unwin. London and Leipsic, 1908.

- Jackson, Robert - Chekhov. A collection of critical essays.
Prentice-Hall, Inc. Englewood Cliffs, N.J. 1967
- Lavrin, Janko - An Introduction to the Russian Novel. McGraw-
Hill-Book-Comp., Inc. N.Y. London. 1947
- Letters of Anton Chekhov. Benjamin Blom, Inc. N.Y. 1964
- Nemirovitch-Dantchenko, Vladimir - My Life in the Russian Theatre.
Little Brown. 1936.
- Reminiscences of Anton Chekhov by M. Gorki, A. Kuprin, I. Bunin.
Russian Literature (A History of) by D.S. Mirsky. Vintage. 1958
- Slonin, Marc - Modern Russian Literature. Oxford Univ. Press
N.Y. 1953
- Stromecky, Ostep - Symbolism in Chekhov's THE THREE SISTERS.
1970.
- Spector, I. - The Golden Age of Russian Literature.
- Winner, Thomas - Chekhov and His Prose. Holt, Rinehart and
Winston, Inc. N.Y.
- Watts, Richard, Jr. - Thirty Famous One-Act Plays. p. XVIII The
Modern Library. New York.
- World Book Encyclopedia, The. - #3 Chicago. Field Enterprises
Educ. Corp.

----- К И Е Ц Ъ -----

ВИДАННЯ УВУ В РОКАХ 1946—1973

у Серії Монографій

1. Ю. Бойко. Шевченко і Москва. Мюнхен 1952. Стор. 64.
2. Б. Кульчицький. Основні проблеми історії України. Мюнхен 1955. Стор. 217 + II. (Циклостиль).
3. Ю. Бойко. Творчість Т. Шевченка на тлі західньо-європейської літератури. Мюнхен 1956. Стор. 79.
4. *L'Ukraine dans le cadre de l'Est Européen*. Éditions Nauwelaerts, Louvain-Paris 1957. 207 стор.
Table des Matières: SE Archevêque J. Bučko. Introduction (1—3); A. Koultchytzkyj. Note de l'organisateur de la Semaine d'Études Ukrainiennes (4). I. Mirtchouk. L'Ukraine, intermédiaire entre l'Est et l'Ouest (5—20); J. Leclerg. La valeur des nationalités (21—38); A. Choulguine. L'Ukraine à travers les siècles (39—60); R. Yakemitchouk. L'Ukraine sur le plan des relations diplomatiques (61—92); P. de Visscher. A propos de la personnalité juridique de l'Ukraine (93—107); Abbé I. Leskovytch. La situation religieuse en Ukraine (109—130); L. H. Dupriez. Bien-être et progrès économique dans leurs rapports avec les conditions de l'Europe Orientale (131—138); M. Wasyliv. Les forces économiques de l'Ukraine et le niveau de vie de sa population (139—168); F. Grégoire. Les sources de l'athéisme de Marx (169—186); A. Koultchytzkyj. La conception marxiste de l'homme et la psychisme ukrainien (187—204); Table des matières (207).
5. Б. Крупницький. Історіознавчі проблеми історії України. (Збірник статей). Мюнхен 1959. Стор. 228 + II. (Циклостиль).
6. Н. Поломська-Василенко. Заселення Південної України в половині XVIII ст. (1734—1775). Мюнхен 1960. Ч. I. Заселення Нової Сербії та Слов'яносербії. Стор. III + 223. Ч. II. Заселення Новоросійської губернії. Стор. 187. (Циклостиль).
7. П. Оришкевич. Українці Засяння. Мюнхен—Філядельфія 1962. Стор. 49.
8. *Taras Ševčenko 1814—1861*. Zum 150. Geburts- und 100. Todestag des ukrainischen Dichters. Herausgegeben vom Seminar für Slavische und Baltische Philologie der Universität München und der Ukrainischen Freien Universität München. Verlag Otto Sagner. München 1964. 91 стор.
Inhaltverzeichnis: E. Koschmieder, Begrüßungsworte zur Feier des 100. Todestages des Dichters Taras Ševčenko am 9. Mai 1961 (7—10); J. Vojko, Taras Ševčenko's Leben (11—17); A. Schmaus, Taras Ševčenko, der Dichter und sein Volk (19—29); J. Vojko, Taras Ševčenko als Dichter (31—45); A. v. Kultschytzkyj, Der Ševčenko-Kult in tiefenpsychologischer Sicht (47—77); S. Hordynskyj, Ševčenko als Maler (79—91).
9. Н. Поломська-Василенко. Дві концепції історії України і Росії. Мюнхен 1964. Стор. 52.

10. Z. L. Melnyk. *Soviet Capital Formation Ukraine 1928/29—1932*. Munich 1965. Стор. XXVI + 182.
 11. О. Моргул. Нарис історії промислової кооперації України. Мюнхен 1966. Стор. 272.
 12. І. Герус-Тарнавецька. Назовництво в поетичному творі. Мюнхен—Вінніпер 1966. Стор. 148.
 13. М. Демкович-Добрянський. Українсько-польські стосунки у ХІХ ст. З передмовою В. Янева. Мюнхен 1969. Стор. 120.
 14. N. Polonska-Wasylenko. *Zwei Konzeptionen der Geschichte der Ukraine und Rußlands. Mit Bibliographie der wissenschaftlichen Werke der Verfasserin. Aus dem ukrainischen Original übertragen von Rev. Anfir Ostaptschuk*. München 1970. Стор. 72.
 15. J. Madey. *Kirche zwischen Ost und West. Beiträge zur Geschichte der Ukrainischen und Weißruthenischen Kirche. Mit Vorwort von W. Janiw*. München 1969. 239 S. + XLVIII Bildtafeln.
 16. В. Янів. Студії та матеріяли до новішої української історії. З передмовою Н. Полонської-Василенко. Мюнхен 1970. ХVІ + 352 стор. + X таблиць із ілюстраціями.
 17. А. Жуковський. П. Могила і проблема з'єднання Церкви. З передмовою Н. Полонської-Василенко. Париж 1969. Стор. 282.
 18. В. Lewytskyj. *Die sowjetische Nationalitätenpolitik nach Stalins Tod (1953—70)*. München 1970, 220 S.
 19. О. Юрченко. Українсько-російські стосунки після 1917 в правному аспекті. Мюнхен 1971. Стор. 420.
 20. Іван Овечко. — Чехов і Україна, З передм. В. Лева. (Походження А. П. Чехова, його зв'язки з Україною й українські елементи в житті і творчості письменника) Мюнхен—Greeley, 1973. Стор. 150.
-

